

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Bakalářská práce

KLÁRA ANDRESOVÁ

**Život žoldnéře za třicetileté války v kontextu
českých zemí**

Czech Lands' Thirty Years War Mercenary's Life

Praha 2011

vedoucí práce: doc. Mgr. Marie Koldinská, Ph.D.

V první řadě bych chtěla poděkovat vedoucí mé bakalářské práce doc. Mgr. Marii Koldinské, PhD. za ochotnou pomoc a trpělivost, a stejně tak Mgr. Petrovi Klučinovi, CSc. za poskytnutí mnoha dobrých rad a obrázků, které jsem mohla použít v této práci. Mé poděkování patří také ThDr. Petru Janu Vinšovi za pomoc s překlady raně novověkých německých textů. Za korektury textu a psychickou podporu děkuji Ing. Aleně Šafaříkové a Ing. Michalovi Cee.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 7. 2011

podpis

Abstrakt

Tato práce se věnuje životu žoldnéřů za třicetileté války, je zaměřena na střední Evropu a v jejím rámci hlavně na situaci v českých zemích. Důraz je kladen na podobu vojenských táborů, která je rekonstruována na základě normativních pramenů, ego-dokumentů, dobové umělecké literatury, lidové slovesnosti i ikonografického materiálu.

Pro uvedení do tématu jsou v práci popsány jednotlivé typy vojáků v habsburské armádě a struktura velení. Tématu vojáka je věnována zvláštní kapitola pojednávající o jeho cestě armádou od naverbování po propuštění. Zmíněno je také materiální vybavení a odívání žoldnéře. Ženy byly běžnou součástí soudobých armád, proto se věnuji také jim.

Hlavním těžištěm práce jsou ovšem vojenské tábory. V práci je popsána jejich vizuální podoba, tedy rozvržení jednotlivých součástí tábora. Zabývám se přístřešky vojáků i tržištěm a hospodami. Zmíněna jsou negativa táborového života, mezi které počítám nakažlivé nemoci, nebo aktivity soudobou morálkou odsuzované. Krátce popisuji i válečné právo období třicetileté války. V souvislosti s životem v táboře je řeč také o vojenských úřednících odpovědných za aspekty s tábořením související.

Na závěr práce je zařazena kapitola o vnímání vojenského živlu civilním obyvatelstvem a o „válečných hrůzách“.

klíčová slova: raný novověk, třicetiletá válka, vojenství, žoldnéři, každodennost, tábor

Abstract

This thesis deals with life of mercenaries during the Thirty Years' War. It is focused on the situation in central Europe and especially in the Czech lands. The main part of the thesis concentrates on the appearance of military camps which is reconstructed based on normative sources, ego-documents, folk songs and period artistic literature, paintings and drawings.

To introduce the topic I describe various types of soldiers in the Habsburg army and the subordination of the army. One chapter is meant to work as a guide through the life of a mercenary – about his living in the army from his recruitment up to his discharge. We mention the material equipment and soldiers clothing as well. Women were a usual part of the army, therefore I also pay attention to them.

The main topic of the work is military camp, therefore a description of its appearance is given, describing the arrangement of all its parts. I mention tents, markets and inns. I also deal with camp life's negatives, for example with diseases or activities condemned by the contemporary moral. Military law is briefly described as well. I also mention administrative officers who are responsible for the aspects of military life related to the camps.

In the end there is also integrated a chapter about the civilian view on mercenaries and the war terror.

key words: early modern period, Thirty Years' War, military, mercenaries, everyday life, camps

Obsah

Úvod.....	9
1. Vymezení pramenné základny.....	13
1. 1 Deníky	13
1. 2 <i>Simpliciánská literatura</i>	13
1. 3 <i>Básně a písně</i>	15
1. 4 <i>Kancelářská agenda, kroniky</i>	15
1. 5 <i>Prameny právní povahy</i>	16
1. 6 <i>Obrazové prameny</i>	16
1. 7 <i>Letáky</i>	18
2. Armády	19
2. 1 <i>Pěchota</i>	19
2. 1. 1 <i>Pikenýři</i>	20
2. 1. 2 <i>Mušketýři</i>	20
2. 1. 3 <i>Rondašíři</i>	21
2. 2 <i>Jezdectvo</i>	21
2. 2. 1 <i>Dragouni</i>	21
2. 2. 2 <i>Lehké jezdecktvo</i>	22
2. 2. 3 <i>Arkebuzíři</i>	22
2. 2. 4 <i>Kyrysníci</i>	23
3. Hodnosti v habsburské armádě třicetileté války	24
3. 1 <i>Regiment</i>	25
3. 1. 1 <i>Kompanie</i>	25
3. 1. 2 <i>Korneta</i>	25
4. Vojáci	28
4. 1 <i>Vojáci jako subkultura</i>	28
4. 2 <i>Verbování</i>	29
4. 3 <i>Žold</i>	31
4. 4 <i>Vojáci na tažení a v táboře</i>	32
4. 5 <i>Opuštění vojska, střídání stran</i>	34
5. Vojenské odívání.....	37
5. 1 <i>Typy oděvů</i>	38
5. 1. 1 <i>Oděv řadové pěchoty</i>	38
5. 1. 2 <i>Oděv řadového jezdecktva</i>	39

5. 2 Jednotlivé oděvní součásti.....	39
5. 2. 1 Mušketýrský kazak.....	39
5. 2. 2 Jezdecký kolet.....	39
5. 2. 3 Wams	40
5. 2. 4 Kalhoty	40
5. 2. 5 Košile	40
5. 2. 6 Pláště.....	40
5. 2. 7 Pokrývky hlavy	41
5. 2. 8 Vlasy a vousy	41
5. 2. 9 Vázanka	42
5. 2. 10 Punčochy	42
5. 2. 11 Boty	42
6. Ženy u vojska	44
6. 1 Hurenweibel	45
6. 2 Manželky vojáků a markytánky.....	46
6. 3 Lehké ženy.....	49
7. Vojenský tábor	51
7. 1 Podoba vojenského tábora v normativních pramenech	51
7. 1. 1 Dva základní typy kvartýrů	51
7. 1. 2 Čtyři body důležité k postavení tábora (podle Wallhausena)	54
7. 1. 3 Kvartýrování ve vesnici.....	58
7. 1. 4 Obrana tábora, hlídky, bezpečnost.....	60
7. 2 Quartiermeister	63
7. 2. 1 Oberst Quartiermeister.....	63
7. 2. 2 Quartiermeister u pěchoty.....	64
7. 2. 3 Quartiermeister u jezdeckva.....	65
7. 3 Wachtmeister	65
8. Vojáci v kvartýrech, aneb podoba tábora dle dobových svědectví	66
8. 1 Proviant, hospody, stánky markytánů	66
8. 1. 1 Markytáni v normativních pramenech.....	67
8. 1. 2 Oberst Proviantmeister.....	70
8. 1. 3 Proviantmeister	70
8. 2 Nemoci, hygiena	71
8. 2. 1 Vši.....	71
8. 2. 2 Skvrnitý tyfus	72

8. 2. 3 Mor	73
8. 2. 4 Další nemoci	74
8. 3 <i>Polní lékaři, felčáři</i>	75
8. 3. 1 Oberster Feldtartzet	75
8. 3. 2 Feldscherer	76
8. 4 <i>Hraní hazardních her</i>	77
8. 5 <i>Vojákův slovník</i>	78
8. 6 <i>Kaplani</i>	79
9. Právní praxe v oblasti válečného práva	80
9. 1 <i>Úřady související s uplatňováním práva</i>	81
9. 1. 1 Schultheiss	81
9. 1. 2 Oberst Profoss	82
9. 1. 3 Profoss pěchoty	82
9. 1. 4 Profoss jezdeckta	83
9. 1. 5 Stockmeister	83
9. 1. 6 Steckenknecht	84
9. 1. 7 Nachrichter	84
10. Civilní obyvatelstvo v konfrontaci s vojáky	85
10. 1 <i>Objektivita pramenů civilní provenience reagujících na vojenský živel</i>	85
10. 2 <i>Sociální a demografické pozadí 17. století</i>	86
10. 3 <i>Vojáci ve městech</i>	87
10. 3. 1 Rekatolizace a armáda	87
10. 3. 2 Švédové, Sasové a císařští	88
10. 4 <i>Vojáci a venkov</i>	91
10. 5 <i>Válečné hrůzy a vojáci z pohledu civilního obyvatelstva</i>	92
10. 5. 1 Fexti	93
Závěr	94
Seznam příloh	100
Přílohy	101

Úvod

„Mou největší starostí bylo, aby mě neposlali pryč a nezahnali zpátky do vypleněných Prachatic, protože jsem se ještě dost nenabažila bubnů a píšťal, střelby a polnic, při nichž mi srdce v těle poskakovalo. Nakonec to dopadlo tak, nevím zda k mému štěstí nebo neštěstí, že si mě ponechal sám rytmistr k osobním službám za páže a komorníka; rejtarovi pak dal za pacholka jiného českého pobertu, když už si mermomocí přál zloděje z našeho národa.

Rychle jsem se vpravila do té komedie (...); a protože se mi náramně líbila mušketa, opatrovala jsem ji tak, že pán i pacholci se mohli na mne spolehnout, a brzy jsem u něho dosáhla toho, že mi daroval kord a políčkem mě pasoval na vojáka.“¹

Tak se stala Libuška (později zvaná Kuráž) vojákem. Život mezi žoldnéři pro ni byl velkou neznámou, kterou chtěla prozkoumat. Ve vojenských táborech a na taženích prožila dlouhá léta, o kterých se rozhodla ke sklonku svého života vyprávět. Na její zážitky a zkušenosti se proto nezapomnělo...

Řeč je o fiktivní postavě, která existovala pouze v jednom z Grimmelshausenových románů, přesto bych na její zvědavost týkající se vojáků ráda navázala. O vypleněných městech (ať už se jedná o Prachatice nebo jiné), bylo napsáno mnohé; přesto tato tematika zdaleka není vyčerpána a zaslouží si ještě mnoho dalších článků a monografií, které se jí budou zabývat.

Mě ovšem zaujala spíše myšlenka prozkoumání onoho zvuku „bubnů, píšťal, střelby a polnic,“ při kterém prý Libušce poskakovalo srdce. Nejde mi ani tak o bitvy, ve kterých vojáci bojovali, nebo o taktiky, které v boji používali. Stejně tak veškeré „hrůzy“, které vojáci působili civilnímu obyvatelstvu, zmíním spíše jako doplňující dílek skládanky, který k mému tématu neodmyslitelně patří.

V první řadě chci ale zjistit, jak vojáci v českých zemích za třicetileté války žili.

* * *

¹ Hans Jacob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968, s. 33.

Třicetiletá válka (1618–1648) byla prvním velkým celoevropským konfliktem. Skládala se z mnoha dílčích sporů, které přivedly jednotlivé státy na bitevní pole. Většina světadílu byla do války postupně vtažena a byla válkou také zasažena. Vzhledem k dlouhému trvání celého konfliktu bylo válečnými událostmi postiženo několik různých generací. Velká část vojáků v armádách konce třicetileté války předválečné období nezažila; ti starší si ho většinou už moc nepamatovali.

Ačkoliv se válka nezačala projevovat všude současně, stala se běžnou součástí života tehdejších lidí. Ti se s ní nesetkávali jen prostřednictvím konfrontace s vojsky, ale někdy do armády sami vstoupili.

Z reálií života u armády se zaměřím hlavně na vojenské tábory. Jejich podobu se pokusím zrekonstruovat na základě děl soudobých vojenských teoretiků a vojenských řádů. Ty ovšem nemusejí představovat realitu nutně tak, jak doopravdy vypadala. V období před vznikem stálých armád – tedy před druhou polovinou 17. století – sloužily tyto řády spíše jako doporučení, jak lze dané problémy řešit. Proto zohledním také zmínky v dobové beletristické literatuře, poezii i ve vzpomínkách tehdejších pamětníků, a podívám se do ikonografických pramenů, které tábory a jejich obyvatele zobrazují.

Tématu vojáků v táboře se v rámci české historiografie doposud nikdo do hloubky nevěnoval, ačkoliv prameny ke studiu nechybí. Řády a příručky vzniklé před válkou i v jejím průběhu nalezneme v mnoha evropských zemích a pro doporučení týkající se táborů v nich často bývá nějaký prostor vymezen. I když se v práci chci věnovat přednostně situaci v českých zemích, je nutné zmínit, že zdejší reálie se v zásadě nijak nelišily od situace ve zbytku habsburské monarchie. Proto také neváhám využít prameny německé provenience, které jsou tedy zcela relevantní.

Chci přiblížit fyzickou podobu tábora i vztahy mezi jedinci, kteří v něm přebývali. Zaměřím se na prosté žoldnéře, ovšem k jejich pochopení musím podat informace také o vojenských úřednících, kteří s nimi přicházeli do styku, a zajišťovali dílčí aspekty chodu tábora. Rovněž je třeba se podívat na nebojující jedince, kteří táhli s vojskem – tedy ženy a děti vojáků, markytány a další příslušníky trénu. Jejich poměrně vysoký počet i jejich funkce u vojska při popisování armád raného novověku a tím spíše vojenských táborů nemůžu vynechat.

Věnovat se budu především pěchotě a jezdecktu, dělostřelectvo jakožto zcela specifickou složku armády, kterou by se bylo třeba zabírat samostatně, poněkud zanedbám. Stejně tak námořnictvo vzhledem ke středoevropskému kontextu práce řešit nebudu.

Nejprve vymezím prameny, ze kterých je možné při zkoumání daného tématu vycházet. Za účelem uvedení čtenáře do tématu popíšu podobu habsburské armády v období třicetileté války a zaměřím se na její jednotlivé typy ozbrojenců v řadách pěchoty a jezdeckta. Krátce zmíním hodnosti v dané armádě a nastíním její subordinační strukturu.

Tématu vojáka se budu věnovat ve zvláštní kapitole, kde popíšu vojákovu cestu armádou od jeho naverbování po propuštění. Zmíním jeho materiální vybavení a také odívání, které lze pozorovat na mnoha ikonografických pramenech.

Prostor věnuji také ženám, které byly v první polovině 17. století zcela běžnou složkou vojska jako součást trénu.

Hlavním těžištěm práce jsou vojenské tábory, proto jejich podobě bude věnována její větší část. Nejprve popíšu jejich podobu na základě normativních pramenů, poté tuto podobu doplním o zmínky v dobových svědectvích. Vedle prostoru vymezenému přístřeškům vojáků se podíváme také na táborové tržiště a markytány, kteří na něm prodávají, a stejně tak na hospody. V souvislosti s tím popíšu vojákovu trávení volného času v táboře.

Poté přestoupím k negativům táborového života, kde představím nemoci, které se ve stísněných táborových podmínkách rychle šířily. Mezi negativa zařadím také aktivity soudobými řády často zakazované – např. hraní hazardních her.

Pro udržení morálky v táboře a trestání provinilců bylo třeba mít v táboře i jakousi policejní a soudní složku. Krátce tedy popíšu válečné právo období třicetileté války.

U těchto rozebíraných aspektů také zmíním odpovídající „úředníky“, kteří je ve vojenských táborech řešili, a popíšu jejich povinnosti.

Na závěr práce se podívám na vnímání vojenského živlu civilním obyvatelstvem, na vzájemné konfrontace těchto dvou odlišných sociálních skupin a zabrousím i do lidové slovesnosti, která na válečné hrůzy reagovala např. vytvořením postavy tzv. fexta.

Dílčích aspektů, které by se v tomto ohledu daly rozebrat, je mnoho, a prostor, který lze využít v bakalářské práci, na obsáhnutí celého tématu zdaleka nestačí. Proto se budu věnovat hlavně těm otázkám, které jsou pro celkové porozumění danému tématu stěžejní, přestože si

tematika vojáků v táborech první poloviny 17. století bezpochyby v budoucnu zaslouží podrobnější zpracování.

1. Vymezení pramenné základny

Úvodem práce se pokusím pojmenovat prameny, které je možné využít při zkoumání života prostých vojáků za třicetileté války. Dané informační zdroje popíšu a krátce zhodnotím jejich výpovědní možnosti.

1. 1 Deníky

Výborným pramenem pro studium každodennosti jsou ego-dokumenty. Deníky, případně jiné prameny osobní povahy, se dochovaly především u autorů z vyšších společenských vrstev. Nějaké nalezneme ale také ve vrstvách nižších, tedy i mezi žoldnéři, kterými se budu v práci zabývat. Bohužel se nám žádný nedochoval mezi vojenským lidem v českém prostředí, nebo alespoň o žádném takovém doposud nevíme.

Deníky žoldnéřů najdeme v zahraničí a některé z nich byly editovány. Jeden z německých vydal Jan Peters pod názvem *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*.² Můžeme v něm pozorovat, které aspekty svého života ve vojenských táborech, kvartýrech a na tažení považoval autor za hodné zaznamenání. Informace o tom, kde mají dobré víno a pivo nebo kolik kde stojí zboží, které by si mohl chtít opět koupit, se mohly v budoucnu hodit pro srovnání cen s cenami na jiných místech nebo jako vlastní doporučení pro příští návštěvu obce. Pečlivě také zaznamenával, kudy s armádou prošel, jak dané území vypadalo, která místa navštívil a jestli se v nich nacházelo něco zajímavého. Záznamy o narození a úmrtí potomků nebo popisy svých zážitků mu potom sloužily hlavně k připomenutí událostí a lidí.

Tento německý žoldnéřský deník ve své práci používám, protože při neznalosti existence odpovídajícího českého pramene se jedná o nejlepší přímé svědectví o životě prostého vojáka, které máme. Situace v Českých zemích byla srovnatelná se situací v Německu, protože v obou případech se jednalo o habsburskou armádu.

1. 2 Simpliciánská literatura

Další možností pro zkoumání každodennosti jsou beletristické prameny. Někteří autoři krásné literatury využili svých osobních zkušeností s válkou a reflektovali je ve svých dílech.

² Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993.

Nejznámějším příkladem je *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*³ od Hanse Jakoba Christoffela von Grimmelshausena,⁴ jehož první verze se objevila roku 1668, druhé rozšířené vydání potom o rok později. Roku 1670 autor vydává díla *Poběhllice Kuráž* a *Divous Skočdopole*, která mají také simpliciánskou tematiku, ale po literární stránce už nejsou tolik kvalitní.⁵

Termín „simpliciánská literatura“ je odvozována od názvu nejznámějšího Grimmelshausenova díla. Jedná se o literaturu vznikající především v druhé polovině 17. století. V pikareskní próze je alegoricky zobrazován člověk putující k boží spáse, který je na své cestě konfrontován se soudobým světem a společností v něm. Hrdina se seznamuje s různými aspekty tohoto světa, hlavně s válkou a vojenským živlem.

Autorem několika těchto děl byl sám Grimmelshausen, další ale vznikala i v jiných evropských zemích. Francouzský *Simplicissimus* vychází roku 1682 a je několikrát zmíněn v obdobném díle z Horních Uher, kde roku 1683 vychází *Simplicissimus uherský*. Autorem simpliciiovského románu z Uher se stal pravděpodobně Daniel Speer,⁶ ovšem tento román s cestopisnými prvky podepsán nebyl, proto se o autorství dlouho spekulovalo. Mezi další země, kde vznikala simpliciánská literatura, počítáme např. Anglii, Itálii, Španělsko a Turecko.⁷

V českých zemích se o žádném místním simpliciiovském díle nedovídáme. Hlavní hrdinka Grimmelshausenovy knihy *Poběhllice Kuráž* je ale původem Češka, a proto autorem popisované realie českého prostředí jsou pro nás obzvláště zajímavé.

Téma neznalého a zpočátku „simpliciiovsky jednoduchého“ poutníka poznávajícího svět můžeme pozorovat u Jana Amose Komenského v jeho *Labyrintu světa a ráji srdce*.⁸ Komenského poutník se setkává mimo jiné s vojáky, kteří jsou zde krátce popsáni s nadsázkou vlastní celému dílu.

³ Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus. Kronika třicetileté války*, Praha 1976.

⁴ Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN (1622–1676) byl jedním z nejvýznamnějších německých barokních spisovatelů, napsal několik děl ukazujících život nejnižších vrstev v protikladu k tehdy běžným dvorským románům.

⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Vojna. Trilogie z třicetileté války*, Praha 1953, s. 14.

⁶ Daniel Georg Speer (1636–1707) byl slovenským hudebním skladatelem a pedagogem polského původu působícím v Německu a na Slovensku.

⁷ Daniel SPEER, *Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1964, s. 9–15.

⁸ Jan Amos KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha 1938.

Ačkoliv beletristická tvorba většinou nepopisuje události přesně tak, jak se staly, má ještě v tomto období poměrně vysokou výpovědní hodnotu. Události zde popsané (i když s autorovou literární stylizací) do značné míry odpovídají informacím, které se dozvídáme v soudobých denících nebo kronikách. I když se tedy jedná o literaturu krásnou, neváhám ji zařadit mezi relevantní historické prameny, z nichž lze rekonstruovat historii všedního dne.

1. 3 Básně a písně

Odras kontaktů s vojenským živlem lze najít také v říkadlech, rčeních, básních a písních – a to jak v umělecké literatuře, tak v lidové slovesnosti.

Obzvláště v místech, kde se válečné události nějak výrazněji projeví, můžeme nalézt nějaké vzpomínky na válečné strasti velmi dlouho, někdy i dodnes. V lidovém prostředí vznikaly různé příběhy a písně, které dané události připomínaly.⁹ Jak tomu ale v případě lidové slovesnosti bývá, v průběhu let se tyto památky více či méně proměňovaly, takže po letech se mohly v melodické i textové podobě změnit velmi zásadně. Proto je u nich třeba náležitě kriticky zhodnotit výpovědní možnosti a porovnat je s dalšími prameny.

1. 4 Kancelářská agenda, kroniky

Druhý pohled na armádu poskytuje městská kancelářská agenda, zmínky v městských knihách apod. Je však nutné si uvědomit motivaci autorů těchto zpráv, která je většinou přinutí k přehánění, zveličování a pozměňování skutečnosti. Tento poněkud zkreslený „pohled zvenčí“ poskytují i autoři dobových ego-dokumentů, kteří z vojenského prostředí nepocházeli, ale byli jím ovlivněni.¹⁰ Pro české země byly vydány části některých kronik pocházející hlavně z moravského prostředí. Jedná se o *Knihu o bolesti a smutku* vydanou Janem Polišenským¹¹ a *Kroniky válečných dob* editované Zdenkou Tichou.¹²

Na situaci ve vojsku reagovala různá panovníkova nařízení a patenty, stav také odráží záznamy vojenského účetnictví.

⁹ Petr HAVEL, *Bitva u Jankova v obecném historickém povědomí*, SVPP 35, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 73.

¹⁰ Viz např. články Marka Ďurčanského a Jana Kiliána k dané problematice; k tomu více v kapitole *Civilní obyvatelstvo v konfrontaci s vojáky*.

¹¹ Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Knihu o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik 17. století*, Praha 1948

¹² Zdeňka TICHÁ (ed.), *Kroniky válečných dob*, Praha 1975

1. 5 Prameny právní povahy

Právní rámec každodennímu životu vojáků a osob dlouhodobě přítomných u vojska dodávaly řády, příručky a právní pojednání. Díky nim lze stanovit ideální stav věci tak, jak si ho představovali vojenští teoretikové a vojevůdci. O tom, že ale realita bývala mnohdy odlišná, nás potom seznamují ostatní typy pramenů.

V první polovině 17. století bývaly řády a příručky sepsané vojenskými teoretiky spíše doporučením, jak se můžou problémy řešit. Jednotá a obecně platná nařízení nebo kodifikace válečného práva se objevují spíše až v poválečném období, kdy se začínají formovat stálé armády.¹³

Ve své práci vycházím z několika příruček Johanna Jacobiho von Wallhausena,¹⁴ vojenského teoretika první poloviny 17. století, jehož díla reflektují vojenskou situaci před třicetiletou válkou a v jejím průběhu. Z vojenských řádů dávám důraz na prameny o něco starší – dílo Leonhardta Fronspergera¹⁵ z druhé poloviny 16. století. Vzhledem k tomu, že se jedná o materiál, který byl v následujících desetiletích stále znovu vydáván, a poté přejímán do dalších prací, ho považuji za relevantní i pro první polovinu 17. století. Poslední vydání Fronspergerova *Kriegsbuch* vyšlo roku 1596 ve Frankfurtu.

1. 6 Obrazové prameny

Ve snaze o rekonstrukci každodennosti nelze opominout vedle písemných pramenů prameny obrazové. Využít lze různé umělecké obory, malířství i sochařství, kresby a rytiny. Co se malířství týče, lze od sebe oddělit dvě základní skupiny: „vojenský žánr“ a „bitevní a válečné scény“.

„Vojenský žánr“ umělecko-historická literatura nejčastěji řadí do kategorie „žánrové malby“ a v ní do skupiny tzv. společenského žánru, který se konsolidoval v Holandsku

¹³ Valentin URFUS, *Válečné a vojenské právo v době třicetileté války*, SVPP 35, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 135–141.

¹⁴ Johann Jacobi von WALLHAUSEN (1580–1627), např. *Kriegskunst zu Fuß*, (...), Oppenheim 1615; *Kriegskunst zu Pferd*, (...), Oppenheim 1616.

¹⁵ Leonhardt FRONSPERGER (1520–1575), např. *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung wie sich ein jeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beuelch halten soll...*, Frankfurt am Mayn 1555; *Von Kayserlichem Kriegßbrechten Malefitz und Schuldhändlen Ordnung, vnd Regiment, sampt derselbigen...*, Frankfurt am Mayn 1565.

v prvním desetiletí 17. století. Jedná se o různé scény ze života vojáků, se kterými se setkáváme ve velké míře právě v žánrové malbě holandských umělců. Mezi časté náměty patřila bavící se společnost, výjevy z vojenských strážnic nebo veřejných domů, běžné byly vojenské šarvátky, výslechy, dělení válečné kořisti atp.¹⁶

Obecnou dobovou praxí bylo využívání různých grafických prací jako předloh; někteří autoři užívali i manekýny. Důležitá byla též obecně vžitá symbolika spojovaná s válkou a vojenským řemeslem, která se právě v období třicetileté války stávala výraznou v zátiších a kompozicích.¹⁷

„Bitevní a válečné scény“ lze též rozdělit do několika základních kategorií. Jde o narativně podané bitevní výjevy, ve kterých panovala snaha o co nejvěrnější zobrazení bitvy; proto se už v renesanci objevovali oficiální malíři, kteří se tažení účastnili, aby je potom mohli náležitě zaznamenat. Další kategorií byly obrazy oslavné a propagandistické, někdy sloužící jako portréty, kde bitva tvořila pozadí. Třetím typem potom byly válečné scény, které s žádným konkrétním vojenským střetem souvislost neměly.¹⁸

Z rytin je na tomto místě třeba zmínit například soubor *Hrůzy války* od Jacquese Callota¹⁹ nebo *Theatrum Europaeum* od Matthause Meriana.²⁰ Dostatek obrázků ale poskytují např. i vojenské příručky (Johann Jacobi von Wallhausen, Jacob de Gheyn,²¹ Jacob Sutor,²² z pozdějších např. Francesco Alfieri²³ a další), které už v době svého vzniku sloužily i jako vzorníky pro malíře válečných výjevů a vojenské žánrové malby²⁴, nebo ilustrace k soudobým knihám atp. Obrazová část je též velmi důležitou složkou některých letáků.²⁵

¹⁶ Andrea ROUSOVÁ, *Vojenský žánr, válečné a bitevní scény. Stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 327.

¹⁷ Tamtéž, s. 329.

¹⁸ Tamtéž, s. 331.

¹⁹ Jacques CALLOT, *Les Misères et les Malheurs de la Guerre*, Paříž 1633, a další díla.

²⁰ Několikasvazkové kompendium *Theatrum Europaeum* vycházelo v letech 1633–1738. První díl byl vydán roku 1633 a obsahoval ilustrace Matthause Meriana.

²¹ Jacob de GHEYN, *De Wapenhandelinge van Roers, Musketten ende Spiesen*, Amsterdam 1608.

²² Jacob SUTOR, *Neues Künstliches Fechtbuch*, Frankfurt 1612.

²³ Francesco ALFIERI, *La Scherma*, Padova 1640; *L'arte di ben maneggiare la spada*, Padova 1653.

²⁴ A. ROUSOVÁ, *Vojenský žánr*, s. 333.

²⁵ K tomu více např. Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.

1. 7 Letáky

Leták je médiem, které může přenášet různorodý obsah, jeho podoba i rozsah se v různých případech liší. Proto se také stěží vymezuje a charakterizuje. Samotné slovo „leták“ mívá významově podobná označení v mnoha evropských jazycích; často obsahuje nějakou metaforu létání naznačující rychlost jeho šíření. Leták byl v období třicetileté války médiem obvykle propagandistickým, médiem, které reagovalo na aktuální dění. Jen některé z nich předkládaly svá tvrzení neutrálně, občas mívaly i nadčasovou tematiku. Cena letáku většinou nebyla příliš vysoká, našla se ale mezi nimi i díla význačných umělců, která byla podstatně dražší. Podoba letáku kolísala mezi jediným listem s obrázkem a krátkým textem a několikastránkovým sešitem, ve kterém se obrázky objevovat vůbec nemusely.²⁶

Ať už ale byla jeho formální či obsahová podoba jakákoliv, byly leták předchůdcem novin, a tedy médiem, které zasáhlo široké vrstvy obyvatelstva díky snadné dostupnosti a rychlému šíření.

O jejich šíření se dříve starali tiskaři, nakladatelé, knihkupci, potulní obchodníci a kramáři; od 17. století i poslové a poštovní kočí. Mnohé letáky obsahovaly písňové texty či dialogy určené k veřejnému představení. Tak se obsah letáku dostal i k dalším osobám, třeba i k negramotným. Letáky nezůstávaly vždy u původního kupce – byly posílány či věnovány dál, čímž se opět rozšiřoval okruh příjemců obsažených informací. Bývaly opisovány a již v době svého vzniku se stávaly předmětem sběratelského zájmu.²⁷

²⁶ J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 29–30.

²⁷ Tamtéž, s. 51–56.

2. Armády²⁸

V době třicetileté války se setkáváme na našem území s třemi základními typy armády. Jsou to pěchota, jezdecko a dělostřelectvo. Pěchota byla od 16. století rozhodující bojovou silou. Bylo jí zpočátku víc než jezdců, poměr mezi oběma bojovými složkami se ale postupem času vyrovnával. Jízdní armáda mobilnější, využívala se mj. k průzkumu. Vybavení jezdce bylo ovšem dražší – už proto, že jeho součástí byl i finančně nákladný kůň. Dělostřelectvo v průběhu války získalo na větším významu, než tomu bývalo dříve, početně bylo ale zdaleka nejslabší. Jeho personál se rekrutoval primárně z řad výrobců děl, kteří tomuto druhu zbraní nejlépe rozuměli.

Ve své práci se budu přednostně věnovat pěším a jízdním vojákům, hlavní důraz je kladen na pěchotu.

Císařská vojska tvořili především žoldnéři. Žoldněř je voják najímaný do vojenské služby na dobu trvání tažení nebo jiného úkolu. Pracuje za určenou finanční odměnu, tedy žold. Jeho motivace je proto dána v první řadě financemi; politické či náboženské důvody pro něj nejsou a ani v minulosti nebyly takřka vůbec podstatné. Stávalo se, že voják postupně působil v různých nepřátelských armádách.

Armáda se na počátku konfliktu skládala z dvaceti až třiceti tisíc vojáků. Jejich počet ale rychle stoupal, až se kolem roku 1632 dostal zhruba na 100 000. Kvůli problémům s logistikou ale do konce války klesl opět na původních 20 až 30 000.

Základem taktiky byla pěchota podporovaná dělostřelectvem, jezdecko bývalo na křídlech sestav. Jednotky pikenýrů chránily nabíjející střelce. Starším typem šikování byly tzv. španělské tercie, modernější bylo šikování nizozemské, které ještě zdokonalili Švédové.

2. 1 Pěchota

„...jeden silný chlap [jezdec] řekl: „Kdyby se ti poserové [pěchota] nemohli roztahovat ani na svém hnojišti (...), kde by se pak mohli naparovat? To je přece známá věc, že každý z nich v boji na volném prostranství je naší kořistí, tak jako je holub kořistí ostřížovou.“²⁹

²⁸ Celá kapitola je napsána na základě odpovídajících kapitol z knihy *Třicetiletá válka* od Petra Klučiny, (Petr Klučina, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000, s. 26–41, 54–113.) kde jsou všechny typy armád a vojáků dobře popsány. Jednotlivé podkapitoly uvozují ukázkami ze simpliciánské literatury.

²⁹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 205.

Pěchota byla počátkem třicetileté války početnější než jezdecko, v průběhu konfliktu ale jízdních regimentů přibývalo. Dětila se na regimenty neboli pluky. Ty byly různě početné i při plném stavu – záleželo mj. na daném verbovacím dekretu, dle kterého byly najímány. Ideálně čítaly 3000 mužů, někdy ale třeba jen 1000. Nad pikenýry početně převládali mušketýři. Regiment se skládal z kompanií (praporců), kterých bylo deset. Jedna kompanie měla mít při ideálních počtech zhruba 300 mužů. Požadovaný stav byl ale málokdy plný v důsledku úmrtí vojáků, jejich nemocí, zranění, zběhnutí atp. Skutečné počty byly někdy i několikanásobně nižší – u tisícového regimentu tak měla kompanie mužů sto.

2. 1. 1 Pikenýři

„...kdo zabije píkovníka jen tak, zavraždí nevinného člověka a takovou vraždu už nikdy neodčiní. Ačkoliv ti ubozí tažní volové (tak se jim výsměšně říká) jsou určeni k tomu, aby na volném poli chránili brigády před nájezdy rejtarů, sami neublíží ani kuřeti, a kdo některému z nich naběhne na dlouhé kopí, má jen, co chtěl.“³⁰

Pikenýři byli v jednotce zastoupeni většinou méně než střelci. Jejich výzbrojí byla píka, tedy dlouhá dřevcová bodná zbraň; jako poboční zbraň užívali meč, případně šavli či kord. Základem zbroje byla přilba (většinou šišák či morion), přední a zadní kyrys, kovový límec a šosy na kyrysu. V průběhu války se jednotlivé výzbrojní doplňky postupně odkládaly, až na konci konfliktu byly některé jednotky beze zbroje. Pikenýři byli zpočátku rekrutováni hlavně z řad starších a zkušenějších vojáků, protože se dostali s nepřítelem daleko víc do přímého kontaktu než mušketýři útočící na dálku. Měli proto také většinou vyšší žold. V polním boji byl pikenýr spíše defenzivní silou, aktivní byl v boji o fortifikace.³¹

2. 1. 2 Mušketýři

„...neodvážil jsem se oslovit ho hned, neboť byla obava, že by se za mne, jak to již bývá, styděl, anebo že by se ke mně neznal, neboť byl podle šatů urozený pán, já však jen zavšivený mušketýr.“³²

³⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 209.

³¹ Viz v příloze Obr. 1.

³² H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 289.

Mušketýři byli vyzbrojeni mušketou, jak napovídá jejich název. Používali furketu³³ pro podepření palné zbraně, doutnák pro odpálení, na bandalíru měli připevněny apoštoly s odměřeným střelným prachem do hlavně, malou a velkou prachovnici, kožený váček na kule a ucpávky, kovové pouzdro na zapálený doutnák, křesadlo, lžíci a kleště na lití kulí a čisticí potřeby. Mušketýři byli základem ofenzivní taktiky. Nabíjení mušket ale bylo zdoluhavé, takže se jednotlivé řady musely střídát vždy tak, že přední řada, která vystřelila, běžela dozadu, kde opět nabíjela. To zajišťovalo takřka nepřetržitou palbu.³⁴

2. 1. 3 Rondašíři

Rondašíři byli zastaralou bojovou silou, která se objevovala snad ještě začátkem války. V její výzbroji byl kulatý štít (rondache) a meč; nosili poloviční zbroj. Početně daleko zaostávali za mušketýry i pikenýry.

2. 2 Jezdectvo

„...mluvili již zcela veřejně: „Jak si ti zablácení pěšáci žijí!“ Skočdopole jim odpověděl: „Co se ti kobylníci o nás starají?“³⁵

Jízdní regiment se dělil na kornety (praporce), základní taktickou jednotkou byla eskadrona složená z několika kornet. Jízdní regiment byl obvykle menší než regiment pěchoty, mohl mít třeba pouhých několik stovek členů.

2. 2. 1 Dragouni³⁶

„...nejsem rejtharem, ale jen míšencem rejthara s mušketýrem...“³⁷

„...není na světě zvířete, které by se podobalo mušketýrovi tak jako dragoun, a když spadne dragoun s koně, se země vstane mušketýr.“³⁸

³³ Furketa je krátká tyč zakončená vidlicí, do které se vkládá před střelbou mušketa.

³⁴ Viz v příloze Obr. 2.

³⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 205.

³⁶ K tomu více Václav M. ŠKORPIL, *O lidu jezdeckém. Voják ve válce a revoluci do roku 1848*, Praha 1947, s. 41–61.

³⁷ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 205.

³⁸ Tamtéž, s. 204–205.

Zakladatelem dragounů byl maršál hrabě Charles Brissac de Cossé, který za italských válek v druhé polovině 16. století posadil pěchotu na koně, aby se mohla rychleji přesunovat. Koně se stali jen dopravním prostředkem, ze kterého se sesedlo při příjezdu na místo a bojovalo se pěšmo. Proto byla výzbroj i výstroj dragouna podobná, jako u pěších vojáků. Dragouni jako jakýsi hybrid mezi pěchotou a jezdectvem byli neoblíbeni mezi oběma těmito složkami armády. Měli umět způsob boje obou dvou, koně ale mívali horší a lacinější než jezdecké. Často pomáhali při ženijních pracích. V průběhu války se formovali oproti starším dobám už i do samostatných taktických jednotek. Z dragounů se stával samostatný druh jezdecký, z jejich vybavení zmizela pika a zůstala mušketa. Výzbroj se začala podobat jezdecké.

2. 2. 2 Lehké jezdecké

„Chorváti slúžia rímskému cisárovi v Nemecku i na iných bojiskách, ba aj vo vojnách proti Maďarom, (...) preberajú nielen oblečenie, jedlá a mravy Nemcov, ale aj iných národov a doma učia svoje ženy, deti a susedov, takže majú takmer spolovice vo všetkom nemecké spôsoby.“³⁹

Lehcí jezdci se využívali pro útoky na slabší oddíly, průzkum či zásobování. Přesunovat se mohli rychle, třeba i v noci, zbroj nemívali. Na císařské straně to byli hlavně Chorvati a polští kozáci.

2. 2. 3 Arkebuzíři

„...s venkovany i obyvateli kolínské arcikapituly a gülchského knížectví nám dovolili zacházet podle libosti, vymáčkli jsem z nich tolik peněz, že mi to stačilo, abych se vykoupil od muškety a rejtarsky se vystrojil.“⁴⁰

Polotěžká jízda vznikla v 16. století. Měla částečnou ochrannou zbroj, která sestávala z otevřené útočné prilby nebo morionu a předního a zadního kyrsu. Vyzbrojena byla arkebuzami s kolečkovým zámkem, každý jezdec měl také dvě jezdecké pistole a meč. Dalším jeho vybavením byla prachovnice, klíč k natahování zámku a váček s kulemi.

³⁹ D. SPEER, *Uhorský Simplicissimus*, s. 95.

⁴⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 220.

Arkebuzíři měli koně středně kvalitní. Nejprve stříleli z arkebuz, poté z pistolí, nakonec útočili chladnými zbraněmi. Za přesunu se pohybovali v předním a zadním voji.

2. 2. 4 Kyrysníci

„...přišli takoví železní muži, seděli na takovém čemsi, velikém jako voli, ale bez rohů; popíchali ovce a krávy a prase a tak jsem tedy utekl; a potom ten dům spálili.“⁴¹

Těžcí jezdcí byli nejkvalitnější, ale také nejdražší složkou jezdeckva, měli nejlepší koně a v bitvě se mnohdy stávali rozhodující složkou. Svým způsobem se jednalo o elitu. Jejich zbroj byla těžká plátová až po kolena. Výzbrojí byl meč (později jezdecký palaš) a pár dlouhých jezdeckých pistolí. I jejich koně procházeli výcvikem, kde se učili mnohým dovednostem potřebným pro jezdcův boj. Každý verbovaný jezdec musel vlastnit zbroj i koně, a proto kyrysníci často pocházeli z řad šlechty. Výhodou jezdců z řad šlechticů bylo také to, že výcvik na koni a se zbraní prodělali už doma. Před bitvou se kyrysníci obvykle nacházeli na křídlech sestavy, kde prováděli taktiku tzv. karakoly.

⁴¹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 29.

3. Hodnosti v habsburské armádě třicetileté války⁴²

Podoba armády byla v počátcích třicetileté války nejednotná, lišila se i mezi jednotlivými státy. V průběhu válečného konfliktu se vyvíjely jednotlivé druhy vojska a také struktura velitelského sboru se ustalovala – jak v rámci taktických, tak organizačních jednotek. Ve třicátých letech byly pak jednotlivé hodnosti a jejich povinnosti už celkem specifikované. Přesto se v armádách třicetileté války nemusíme vždy setkat se všemi hodnostmi. Struktura armády v zásadě platila, v první polovině 17. století ovšem ještě nebyla závazně předepsaná, ale spíše doporučená. Záleželo na samotném vojenském podnikateli, jestli obsadil všechny předpokládané hodnosti, případně kolik jednotlivých vojenských úředníků měl. Situace se ujednotila až s nástupem stálých armád po třicetileté válce.

V následujících odstavcích zmíním ty nejdůležitější důstojníky, poddůstojníky a další vojenské úředníky, kteří se v armádě mohli vyskytovat. Dobově se pro jejich označení užívaly termíny německé, v našich zemích někdy v počeštěné podobě. České překlady těchto termínů jsou mladší a nepřiliš přesné. Zde je uvádím pro snazší orientaci, ale v dalším textu budu používat takřka výhradně termíny německé, aby nedocházelo ke zkreslování významu jednotlivých hodností.

V čele armády stál suverén, případně někdo, kdo byl suverénem zplnomocněn a velením pověřen. Vrchní velitel, tedy panovník, měl hodnost General; zástupce panovníka se nazýval Generallieutenant.⁴³ Titul Generalissimus, tedy označení pro vrchního velitele, kterému podléhaly všechny ozbrojené síly ve státě, byl poprvé použit pro Albrechta z Valdštejna. Na další pozici v subordinaci stál za Generallieutenantem Feldmarschalek (polní maršál).

Nižší hodnosti se členily podle druhu vojska. Na stejné úrovni stáli General der Cavalerie (generál jezdecký) a General Zeugmeister nebo Feldzeugmeister (polní zbrojmistr velící pěchotě a dělostřelectvu). Na dalším stupni stál Feldmarschalek-Lieutenant (polní podmaršál), nejnižší generálskou hodnost měl Generalwachmeister (generálstrážmistr, později generálmajor).

⁴² Andrej ROMAŇAK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdecký*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 143–151. a Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000, s. 42–47.

⁴³ Lieutenant je termín označující zástupce, v některých překladech „zástupníka“ na všech úrovních v rámci struktury armády.

3. 1 Regiment

V rámci regimentů (pluků) byla struktura hodností následující: V čele stál majitel regimentu, Oberst (nebo také Obrist, česky „nejvyšší“, plukovník). Ten v některých případech velel, jindy tento úkol připadl jeho zástupci, tedy Oberstlieutenantovi (podplukovníkovi). Třetím štábním důstojníkem pluku byl Oberstwachtmeister (nejvyšší strážmistr, major), který dohlížel na chod služeb a na stráž.

Quartiermeister (česky „ubytovatel“) řešil ubytování vojska, trasy pochodu, mapy atp. Adjutant byl pobočníkem velitele. Kaplan (v originálních pramenech většinou Caplano nebo Pfarrherr – farář) byl duchovním u vojska. Schultheiss (počeštěně „šoltys“) byl soudcem, Feldscher (felčar) ranhojičem. Profoss (profous) měl na starosti plukovní věznici, dohlížel na vězně a na výkon trestů. K dispozici měl ozbrojené Trabanty, vězeňské dozorce a mj. také popravičího. Hurenweibel se staral o manželky a děti vojáků, které táhly s armádou. Mezi hodnostmi na úrovni pluku se řadili také Secraterius (sekretář), Proviantmeister (zásobovatel), Wagenmeister (velitel trénu, vozmistr). Corporal der Gefreiten byl vrchním desátníkem, Capitaen des armes zbrojířem.

3. 1. 1 Kompanie

Kompanie byla označením pro pěchotní prapor. Její štáb sestával z několika důstojníků a poddůstojníků. Velitelem kompanie byl Hauptman (hejtman), jeho zástupcem Lieutenant (poručík). Nejmladším důstojníkem byl Fähndrich starající se o praporec (česky proto „praporčík“).

Poddůstojníky a dalšími úředníky byli Feldwebel (šikovatel), Führer (četař), Fuhrier (furýr starající se o zásobování a ubytování), Wachtmeister (strážmistr), Musterschreiber (písař a účetní) a Feldscher (ranhojič), Corporal (kaprál, desátník) a Gefreite (svobodník). Vojín je v pramenech označován termínem Gemeinde.

3. 1. 2 Korneta

Jízdní kornetě, obdobě pěchotní kompanie, velel Rittmeister (rytmistr). Jeho zástupcem byl opět Lieutenant, praporečnickem a tedy nejmladším důstojníkem byl Kornett.

Poddůstojnictvo vypadalo podobně jako v případě kompanie, navíc zde byli např. ale řemeslníci jako Schmitt (kovář, podkovář) a Sattler (sedlář).

Součást jednotek tvořili také vojenští hudebníci – u pěchoty hlavně bubeníci, u jezdeckva primárně trubači; tělesní strážci důstojníků a další.

**CELÁ ARMÁDA
(nebo ozbrojené síly státu)**

velitel všech vojsk generálské hodnosti	Generalissimus	
	General (<i>generál</i>)	
	Generallieutenant (<i>zástupce generála</i>)	
	Feldmarschalck (<i>polní maršál</i>)	
General der Cavalerie (<i>generál jezdeckva</i>)		General Zeugmeister (<i>polní zbrojmistr</i>)
	Feldmarschalck-Lieutenant (<i>polní podmaršál</i>)	
	Generalwachtmeister (<i>generálstrážmistr</i>)	

REGIMENT

důstojníci	Oberst (<i>plukovník</i>)
	Oberstlieutenant (<i>podplukovník</i>)
	Oberstwachtmeister (<i>vrchní strážmistr</i>)
ostatní důstojníci a vojenští úředníci	Quartiermeister (<i>ubytovatel</i>)
	Adjutant (<i>pobočník</i>)
	Caplano (<i>kaplan</i>)
	Feldscher (<i>ranhojič</i>)
	Profoss (<i>profous</i>)
	Hurenweibel (<i>šikovatel nad ženami</i>)
	Secretarius (<i>písař</i>)
	Proviantmeister (<i>zásobovatel</i>)
	Wagenmeister (<i>velitel trénu</i>)
	Corporal der Gefreiten (<i>vrchní kaprál</i>)
	Capitaen des Armes (<i>zbrojmistr</i>)

KOMPANIE

Hauptmann (<i>hejtman</i>)
Lieutenant (<i>zástupce</i>)
Fähndrich (<i>praporečník</i>)
Feldwebel (<i>šikovatel</i>)
Führer (<i>četař</i>)
Fuhrier (<i>furýr</i>)
Wachtmeister (<i>strážmistr</i>)
Musterschreiber (<i>písař</i>)
Feldscher (<i>ranhojič</i>)
Corporal (<i>kaprál</i>)
Gefreite (<i>svobodník</i>)
Gemeinde (<i>vojín</i>)

důstojníci

poddůstojníci, vojenští úředníci
a další hodnosti**KORNETA**

Rittmeister (<i>rytmistr</i>)
Lieutenant (<i>zástupce</i>)
Kornett (<i>praporečník</i>)
<i>viz pěchotní hodnosti</i>
+ Schmitt (<i>kovář</i>)
+ Sattler (<i>sedlář</i>)

4. Vojáci

Většinu obyvatelstva vojenského tábora tvořili prostí vojáci. V následujících podkapitolách se pokusím blíže představit člověka, který se vojákem v armádě třicetileté války stával. Projdeme si jeho vojenskou kariéru od naverbování, přes fungování v armádě a další možné osudy poté, co skončilo vojenské tažení a on byl propuštěn.

4. 1 Vojáci jako subkultura

Žoldnéře, tedy vojáky najímané do armády na omezenou dobu a za finanční odměnu, lze ve všech historických obdobích, ve kterých se s nimi setkáváme, považovat za určitou subkulturu. Jakožto specifická sociální skupina si vytvářeli vlastní styl života a vlastní žebříčky hodnot, které se ve všech bodech s obecnou kulturou nemusely (a vlastně ani nemohly) shodovat. Stejně jako ostatní skupiny na okraji společnosti měli i vojáci vlastní písně či rituály. Do kontaktu s většinovou společností přicházeli ovšem velmi často, nelze tedy předpokládat, že by stáli zcela mimo společnost a nebyli jí ovlivňováni.⁴⁴

Před vznikem stálých armád, tedy za třicetileté války, byli vojáci najímáni často jen na dobu tažení, které obvykle končilo s příchodem zimy. Poté se rozpuštěné pluky toulaly a stávaly se postrachem venkovského obyvatelstva. Velmi často tak v představách lidu i ve skutečnosti díky svému chování splývali s žebráky nebo lupiči. Měli vlastní slang, který bychom s trochou nadsázky mohli označit za jakousi „obecnou řeč“, která se vyvíjela proto, že byli naverbováni z různých koutů Evropy, a potřebovali se mezi sebou umět dorozumět. Měli též vlastní písně – bojové, na rozloučenou, rekrutské, které se zpívaly jak na tažení, tak v táboře.

Žoldnéři se původně oblékali do vlastních (nejednotných) šatů. Od chvíle, kdy se začínají objevovat v oděvech, které si jsou navzájem podobné,⁴⁵ začínají být vojáci pro civilní obyvatelstvo o to lépe viditelně rozeznatelní. Stávají se tak snáze objektem obav a nenávisti,⁴⁶ někdy ale i obdivu.⁴⁷ Hlavně v pozdějších dobách je voják stavěn nejen do negativního, ale i

⁴⁴ Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 65.

⁴⁵ O tom více v kapitole *Vojenské odívání*.

⁴⁶ O vnímání vojáků civilním obyvatelstvem více v kapitole *Civilní obyvatelstvo v konfrontaci s vojáky*.

⁴⁷ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 65-66.

do pozitivního světla jako hrdina-bojovník podobný dřívějšímu rytíři. V 18. století jsou takto obdivováni husaři nebo dragouni.⁴⁸

4. 2 Verbování

„V tom přistoupíme k bráně, kdež místo vrátných jakési s bubny státi spatříme, každého vjíti železem a ohněm obloženého a kázali dále do placu chtícího se tážící, má-li tobolu. Když ukázal a otevřel, nasypali mu peněz a řekl: „Kůže ta zaplacená buď“, a pustíc jej do jakéhosi sklepu, vyváděli zase odtud železem a ohněm obtočeného a kázali dále do placu jíti.“⁴⁹

Ukázka z Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce* nás přivádí ke vstupu vojáků do armády, tedy k naverbování. Na počátku verbovacího procesu stál panovník, tzv. mustrovní pán, který udělil verbovací patent. Tato pravomoc byla někdy přenesena na vrchního velitele vojsk, který se stal vojenským podnikatelem. Jednotlivé regimenty verbovali Obersti dle verbovací listiny a regiment se poté stal jejich majetkem.⁵⁰

Oberst rozeslal své zmocněnce – verbíře, aby dle stanovených podmínek vojsko najali. Ti měli dorazit ideálně do kraje, kde je hodně lidí a živá doprava, protože tam se verbuje nejlépe. Patent se měl vyvěsit na veřejném místě a tato novinka bývala vybubnována. Tím byli rekruti z řad zkušených vojáků i nováčci pozváni k verbířovu stolu. Někdy úřady bubnování nepovolily, a v tom případě seděl verbíř v hospodě.⁵¹

Verbování v hospodě bývá oblíbenou zápletkou různých příběhů a pohádek. V dobové beletrii se s ním setkáváme v Grimmelshausenově díle u Divouse Skočdopole, který vzpomíná, že „zašel do hospody a popíjel s verbíři a novopečenými rekruty kořalku do samého oběda.“ Popisuje také, jak verbování v hospodě vypadá: „Po celou dobu jsme v jednom kuse žrali, chlastali, tancovali, zpívali, křepčili a všelijak se veselili, jak už to bývá při najímání vojska.“⁵²

Pokud není nouze o vojáky příliš velká, verbíři si sami vybírají, koho přijmou. Záleží třeba na věku uchazeče. Další ze vzpomínek Divouse Skočdopole je ta, že nebyl do armády přijat k běžné zbrani, protože byl příliš mladý. „Bylo mi tenkrát sedmnáct a vypadal jsem k světu,

⁴⁸ Tamtéž, s. 173-174.

⁴⁹ J. A. KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 96.

⁵⁰ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, Praha 2000, s. 33.

⁵¹ Herbert LANGER, *Hortus bellicus. Der dreissigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1980, s. 93.

⁵² H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlí Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 248.

ale přesto mě ještě neuznali a nepřijali za rekruta; zato si nemohli vybrat horší výlupek všeho lotrovství za tambura; za toho mě totiž přijali, a já směl dělat bubeníka, dokud se mi to líbilo.⁵³ Že se věková hranice obvykle pohybovala právě poblíž sedmnáctého roku života, napsal i Niccoló Machiavelli o sto let dříve ve svých *Úvahách o umění válečném*. Říká: „Kdybych měl za úkol doplnit stávající základ vojska, vybíral bych sedmnáctileté. a kdybych měl postavit od základu nové, bral bych všechny v rozpětí od sedmnácti do čtyřiceti let.“⁵⁴

Záleželo také na zdravotním stavu jedince – Simplicius Simplicissimus si stěžuje, že ho kvůli jeho nezdravému vzezření po protrpění neštovic nikdo nechtěl naverbovat.⁵⁵ Machiavelli dokonce rozebírá, jak by měl najímaný voják ideálně vypadat – ale tím bychom se už skutečně dostali do oblasti fantazií. Když bylo potřeba naverbovat vojsko, verbíři odmítali jen jedince na první pohled nevyhovující.

Verbíř si запиše do seznamu jméno vojáka a dá mu tzv. Laufgeld, což jsou peníze, pomocí nichž si má zařídit následující cestu. Rekrut se má totiž co nejdříve dostavit na Musterplatz – místo, kde se odehraje tzv. mustrování neboli mustruňk. Řády vojákům jasně zakazují v průběhu této cesty utéct, každopádně nějaké případy zběhnutí se vždy objevily.

V knize *Hortus Bellicus* jsou uvedena bavorská nařízení k mustruňku z roku 1611: Musterplatz měl zůstat otevřený šest dní, aby se počkalo na všechny opozdilce. Sedmého a osmého dne byly rozdělovány zbraně a zbroj. Devátého dne proběhl mustruňk, tedy kontrola vojáků a jejich vybavení, který prováděli důstojníci nebo komisaři. Poté se vojáci seřadili a byl jim přečten tzv. *Artickelsbrief*, řád, který stanovoval jejich práva a povinnosti. Vojákům byli představeni štábní důstojníci (vyšší vojenští důstojníci a úředníci), Fähnderichové obdrželi prapor a nastoupení vojáci skládali přísahu. Průběh této akce mívá slavnostní ráz.⁵⁶ Jen Profoss měl na závěr vojákům striktně zakázat hraní kostek či karet, rvačky a útěky z armády.⁵⁷

Informace o příchodu verbířů se obvykle hodně rychle roznesla. Přicházeli za nimi zájemci o vojenskou kariéru, ale shluchovali se i sedláci a řemeslníci, kteří chtěli na přítomnosti tolika lidí vydělat. Rekruti se po obdržení prvního žoldu museli částečně vyzbrojit a vystrojit, ošatit

⁵³ Tamtéž, s. 201.

⁵⁴ Niccoló MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001, s. 93.

⁵⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 275.

⁵⁶ H. LANGER, *Hortus bellicus*, s. 92–93.

⁵⁷ K realitě týkající se těchto zákazů více v kapitolách *Hraní hazardních her a Proviant, hospody, stánky markytánů*.

se, případně si zajistit stravu⁵⁸ – a právě na to trhovci čekali. Ti, kteří se zde kvůli výdělku sešli, potom mohli rozšířit řady markytánů u vojska.⁵⁹

Leonhardt Fronsperger mluví o mustrování vojáků hlavně v souvislosti s tzv. „válečnou radou“, v originálním znění „Kriegsräht“. Velitel vojska ji má ustanovit z vrchních velitelů pěchoty, jezdeckta i dělostřelectva, ke kterým se (obzvláště v případě ohrožení) připojují významnější Hauptmannové a Rittmeisteri či jiní vyšší úředníci, případně i staří a zkušení řadoví vojáci. Vrchní velitel se při ustanovování rady snaží o to, aby byl počet radních z řad pěchoty a jezdeckta ideálně stejný, aby jedna strana neměla navrch oproti druhé.⁶⁰

Tato rada vojáky zkontroluje, spočítá a případně rozhodne, kdo má dostávat vyšší žold, než je běžné. Má dbát na to, „aby byl voják k rozeznání od sedláka.“⁶¹ Jakmile je prapor zmustrován, mají být vytvořeny kopie seznamu vojáků, z nichž jednu si nechá mustrovní pán, druhá má být u úředníka vyplácejícího žold (Pfenningmeister nebo sekretář) a třetí seznam dostane Hauptmann daného praporu, který ho použije při dalším mustrování.⁶²

Fronsperger apeluje na to, aby velitel nepodváděl, a neměl ve skutečnosti méně mužů, než uvádí v seznamech. Bylo totiž celkem běžnou praxí, že si jednotlivé prapory mezi sebou „půjčovaly“ vojáky, nebo že velitel najal několik mužů proto, aby se ukázali pouze na Musterplatze, ale poté je propustil a nadále si nechával jejich žold pro sebe.⁶³ Mezi hlavní povinností válečné rady, které Fronsperger zmiňuje, je kontrola půjčování vojáků k mustruňkům mezi prapory a dohled rady nad tím, aby se nepodvádělo s mustrovními penězi.⁶⁴

4. 3 Žold

Naverbovaní vojáci měli dostávat každý měsíc plat za svoji službu v podobě žoldu. Platby se ale často opožděly (někdy i o několik měsíců), takže bylo pro vojáka nutné si svoje potřeby zajistit nějak jinak. I proto bylo zcela běžné, že vojáci rabovali, kde se jen dalo, a to hlavně tehdy, když byli bez žoldu. V takových chvílích se projevovaly hlavně jejich negativní

⁵⁸ O tom, zda se potraviny vydávaly erárně, nebo si je museli vojáci zajišťovat sami, více v kapitole *Oberst Proviantmeister*.

⁵⁹ H. LANGER, *Hortus bellicus*, s. 93; ukázka trénu na tažení v příloze – Obr. 23.

⁶⁰ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXXIa–b.

⁶¹ Tamtéž, s. LXIXb–LXXa.

⁶² Tamtéž, s. LXXa.

⁶³ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 36.

⁶⁴ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXb.

vlastnosti. Poukazoval na to třeba Machiavelli varující před najímáním podezřelých živlů: „Vedle znamenitých mužů se hlásí i povaleči, surovci, lidé bez morálky, protože právě válečný čas svědčí nejlépe k ukájení jejich nejhorších pudů.“⁶⁵ Uherský Simplicissimus k tomu říká následující: „Spomínané nájazdy konajú iba najskúsenejší chlapi a najlepši vojaci, a to väčšinou tajné. Keď sa zoženie dobrá korisť, uspokojia z nej dôstojníkov veľkým podielom. Toto je skutočne veselý vojenský život, čím viac sa na ňom niekto zúčastňuje, tým väčšiu chuť naň dostáva.“⁶⁶

Ovšem ne vždy byl žold nedostatečný. Žoldněř v deníku vydaném Janem Petersem jednou vzpomíná, že dostal dobrý žold,⁶⁷ jindy zase, že obdržel žold za jeden a půl měsíce.⁶⁸ Skutečná výplatní období a sumy byly tedy evidentně různé, ale peníze občas přicházely.

Vítanou odměnou pro vojáky mohlo být také zvýšení přidělů proviantu, jak čteme třeba v Uhorském Simplicissimovi: „Nato rozkázal gróf dávať ľudom v sprievode a najmä pešiakom viacej jedla a pijatiky; pochod sa hneď zlepšil a zrýchlil.“⁶⁹

4. 4 Vojáci na tažení a v táboře

Vojáci si s sebou na tažení běžně brali své ženy a děti,⁷⁰ s nimi také bývali ubytováni v táborovém přístřešku nebo ve stanu. Z mnohých vyobrazení vojenských táborů můžeme vypožorovat i skutečnost, že s sebou běžně vodili také domácí zvířata. Markytáni chovali a cestou poháněli zvířata vhodná na porážku, která byla zásobou masa pro vojáky; mnozí vojáci s sebou ale měli třeba své psy.

Například na několika ilustracích díla *Kriegskunst zu Pferdt* od Johanna Jacobiho von Wallhausena si můžeme všimnout detailů, kde ženy, které jdou při tažení vedle vojska, nesou na zádech zavazadla a na vodítku s sebou mají psa.⁷¹ Někdo jiný zase vede za ruku dítě a v druhé ruce drží provázek, na kterém je přivázaná koza.⁷²

⁶⁵ N. MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, s. 90.

⁶⁶ D. SPEER, *Uhorský Simplicissimus*, s. 138.

⁶⁷ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 143.

⁶⁸ Tamtéž, s. 173.

⁶⁹ D. SPEER, *Uhorský Simplicissimus*, s. 153.

⁷⁰ O ženách a dětech více v kapitole *Ženy v táboře*. Viz v příloze Obr. 5, 9.

⁷¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegs-Kunst zu Pferd*, Figura 12. Viz v příloze Obr. 8. Ve Wallhausenových dílech, ze kterých čerpám, nemají obrázky paginaci (na rozdíl od textu), tudíž je budu citovat dle čísla daného vyobrazení – tedy *Figury*.

⁷² Tamtéž, Figura 13.

Žoldnéřovu výbavu nepředstavovala jen bitevní výzbroj a výstroj, ale také mnohé předměty denní potřeby, které běžně používal. Tažení byla často dlouhá a tohoto vybavení bývalo příliš velké množství na to, aby ho všechno jeden člověk unesl. Vojákovi pomáhala s nošením zavazadel jeho žena,⁷³ případně u movitějších a výše postavených jedinců (většinou důstojníků) jeho sluha. (Mnohé postavy ze simpliciánské literatury se v některé fázi své životní cesty staly sloužícími vojáky.) Voják mohl mít také koně, na kterého by svůj majetek naložil; celkem často se skládal s několika spolubojovníky na jeden vůz. Machiavelli si stěžuje, že takovéto vozy jsou zbytečný luxus, protože s sebou pak vojáci tahají spoustu nepotřebných věcí.⁷⁴

O tom, jaké předměty denní potřeby s sebou voják obvykle nosil, si můžeme udělat představu po prostudování ikonografických pramenů. Vzhledem k tomu, že se jedná o předměty osobní, a tím pádem o záležitost individuální, nelze přesně stanovit, které všechny z nich byly zcela běžné.

Alespoň některé z obvykle užívaných předmětů zde vyjmenuji: Voják s sebou většinou měl náhradní oblečení, případně teplý oděv potřebný při horším počasí či v zimě.⁷⁵ Na přikrytí v noci s sebou nosil vlněnou deku, pokud byl bohatší snad i nějaký stan. V jiném případě si stavěl pro přespání přístřešek, k čemuž potřeboval alespoň nějaké základní nářadí. Do běžné výbavy vojáka bych počítala nádoby – alespoň misku či talíř na jídlo, nádobu na pití a lžici. Nůž pro něj byl určitě bezpodmínečně nutnou pomůckou, a to zdaleka nejen pro krájení pokrmů. Často bychom v jeho výbavě našli také předměty sloužící k zábavě, tedy třeba karty nebo herní kostky, a také dýmku. K zapálení této dýmky, ale i k rozdělení ohně nebo zapálení doutnáku potřeboval křesadlo. Aby mohl všechny tyto předměty přenášet, musel mít nějaké zavazadlo, do kterého je skryl.

V následujících odstavcích se podívám na vojákovy povinnosti, které byly stanoveny v tzv. *Artickels Brieff*, tedy řádech.

Leonhardt Fronsperger píše, že ve chvíli, kdy se voják nechal naverbovat a přijal první žold, „prodal svoji kůži, tělo a život.“ Kvůli tomu pak musí následovat svého pána a poslouchat jeho rozkazy. Ve chvíli, kdy se dostavil na Musterplatz, byl zmustrován, dostal žold a některý z úředníků mu čte vojenský řád, má dávat dobrý pozor na to, co v řádu stojí.

⁷³ Viz v příloze Obr. 5, 6, 8, 9.

⁷⁴ N. MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, s. 111.

⁷⁵ O oblečení více v kapitole *Vojenské odívání*.

Součástí přísahy, kterou potom skládá, je slib, že bude dodržovat daná nařízení. Pokud některý z bodů v řádu poruší, bude tvrdě souzen, a za každý z bodů zvlášť potrestán.

Voják také ručí za to, že se vždy dostaví na určené místo ve stanovený čas – např. v případě, má-li nastoupit na hlídku.⁷⁶ Pokud je na hlídce, obdrží heslo, které nesmí nikomu říkat, tedy se jím ani nikde nehlásí. Tím má být zamezeno vyzrazení hesla. Hlídkujícímu vojákovi se tímto heslem ohlašují Oberstové, Hauptmanni a jiní velitelé, kteří se jeho prostřednictvím dávají poznat.

Voják má dodržovat desatero Božích přikázání. Má se vyvarovat opilství, protože z něj pramení veškeré nectnosti, jako hraní hazardních her, lhaní, krádeže, rabování atp. Když voják druhému něco ukradne, má být ztrestán „na těle a na životě.“ Zloději a plenitelé by měli být např. „zastřeleni, probodnuti, ubiti, oběšeni, setnuti, utopeni.“ Jedná se ale spíše o snahu odradit vojáky od takového konání, protože sám autor těchto vět netvrdí, že se tak běžně děje, ale zmiňuje, že většina zločinců takto nakonec určitě skončí.⁷⁷

Pochybnou morálku vojáků alegoricky popisuje Jan Amos Komenský.⁷⁸ Mluví o jejich opíjení, hýření, okrádání a sexuální nevázanosti. Když se hlavní hrdina *Labyrintu světa a ráje srdce* ptá, co se to před jeho zraky děje, tlumočník mu stručně odpovídá: „To je pohodlí toho stavu.“⁷⁹ Vojenský teoretik Niccoló Machiavelli o vojácích řekl, že „jsou to změkčilé tlupy, které se bez hazardu a bez ženských neobejdou ani den a o poslušnosti a úctě nemají ani potuchy.“⁸⁰

4. 5 Opuštění vojska, střídání stran

Po skončení tažení nebo úkolu, na který bylo vojsko najato, se regiment obvykle rozpustil. Vojáci poté představovali pro kraj, kterým procházeli, velkou hrozbu, protože rabovali. Divous Skočdopole tvrdí, že bylo za války na cestách vidět „spousta pocestných, kupců, exulantů a vysloužilců, kteří se vraceli do vlasti.“⁸¹ Mnozí se nechali opět naverbovat, protože působení v armádě pro ně bylo lákavou (nebo jedinou možnou) šancí, jak se uživit.

⁷⁶ K táborovým hlídkám více v kapitole *Hlídky*.

⁷⁷ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLVIb–CLVIIb.

⁷⁸ To, jak je reflektováno chování vojáků v pramenech civilní provenience (v kronikách a pamětech), rozeberu v kapitole *Civilní obyvatelstvo v konfrontaci s vojáky*.

⁷⁹ J. A. KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 97.

⁸⁰ N. MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, s. 151.

⁸¹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 237.

Proto se po skončení války stávalo, že se někdy rozmáhal spíše vztek nebo zoufalství oproti očekávané radosti z míru. Válka byla to, co vojáci znali – představovala jejich způsob života. S koncem války skončila i možnost vydělávat si tím jediným, co uměli. Tato poválečná krize ovšem nepostihovala jen bojovníky; stejně na tom byly třeba i jejich ženy. Když byly ženy ze švédského vojska dotazovány, proč po uzavření vestfálského míru pláčou, jedna z nich odpověděla následující: „Je teď mír, ale já jsem se narodila za války, dům nemám, vlast nemám, nemám přátel. Válka byla mé dobro, po celý život jsem žila mezi vojáky, děti mám kolik, ale žádný manžel není jistý. Ani synové, ani dcery nevědí, čím jsou.“⁸² Mnohé české „vojandy“ určitě zažívaly podobné pocity.

Vzhledem k tomu, že motivací člověka pro vstup do armády byl v první řadě žold, běžně se stávalo, že jeden voják vystřídal různé armády, a v příští bitvě tedy mohl bojovat proti armádě, ve které předtím sloužil. Simplicius Simplicissimus takto vystřídal strany mnohokrát, a jeho věta pronesená, když byl zajat Švédy: „Rozhodl jsem se, pane obriste, že chci raději zemřít, než porušit svou přísahu!“⁸³ zní proto spíše úsměvně. Do vojska nepřítel mohli tedy často vstoupit také zajatí vojáci. Zcela jednoznačně se k danému tématu vyjadřuje Divous Skočdopole, který říká, že mu „bylo fuk, jestli zvítězí císař nebo Švéd, jen když mi z toho něco kápne.“⁸⁴

Z armády vedly ještě další cesty. Kromě rozpuštění regimentu nebo zajetí mohl voják také zběhnout. Bylo to nelegální, přísně trestané, ale stávalo se to. Simplicius Simplicissimus to provedl například takto: „Byl jsem poslán se sedmi mušketýry, abych vynutil ve vzdálenějších vsích dlužnou kontribuci; když jsem tak sebral přes osm set zlatých, ukázal jsem je svým vojákům a zlákal jsem je tak, že jsme se dohodli, že si je rozdělíme a zběhneme.“ Poté se postupně postaral o to, aby jeho druhové zemřeli, a všechny peníze tak zůstaly jemu.⁸⁵ Divous Skočdopole zase vypráví o muži, kterého „uvrhli do želez a hrozili mu oběšením, protože se vzdálil bez dovolení na osm neděl.“⁸⁶

„Povím teď krátce, jací jsou to lidé ti marodovi bratři, neboť budou jistě mnozí, zvláště ti, kdož nemají zkušeností válečných, kteří o tom nic nevědí.“⁸⁷ *Marodovi bratři* nebo také *maroděři* byl pojem označující skupiny zběhlých, demoralizovaných vojáků. Pohybovali se

⁸² Pavel BĚLINA, *Závěrečné období třicetileté války a české země*, in: Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 191.

⁸³ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 224.

⁸⁴ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 216.

⁸⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 313.

⁸⁶ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 200.

⁸⁷ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 293.

často za vojskem, plenili a kradli v obcích, kolem kterých se táhlo, i v trénu vojska. Slovo „marodér“ původně označovalo nemocného nebo zraněného vojáka, který nemohl pochodovat s jednotkou, třicetiletá válka z něj ale udělala pojem hanlivý, když se začal omylem odvozovat od revoltujících vojáků z regimentu generála Meroda.⁸⁸ Právě maroděři byli jednou z největších válečných hrozeb pro civilní obyvatelstvo.

⁸⁸ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 216.

5. Vojské odívání

Za třicet let, po které trvala válka, se móda (a to i ta vojenská) postupně proměňovala. Vzhledem k migraci žoldnéřů mezi různými armádami docházelo také k ovlivňování odívání v jednotlivých zemích módou zahraniční. Jednotnou podobu vojenského oděvu počátek války nezná, tendence oblečení sjednocovat se objevují poprvé až v průběhu konfliktu, a to v rámci kontinentální Evropy nejprve v armádách Albrechta z Valdštejna a Gustava II. Adolfa. Ve stejné době v Anglii v průběhu občanské války začínají být vidět první jednotné oděvy ve vojsku Oliwera Cromwella.

V českých zemích Albrecht z Valdštejna zasahoval do organizace výroby na svém frýdlantském panství a nechal tam zřídit i první manufaktury. Tamní soustředěná výroba tak umožňovala produkovat různé oděvní součásti stejného vzoru ve velkém množství.⁸⁹ Vzhledem ke skutečnosti, že byl Valdštejn i výborným logistikem, byl schopen své vojsko těmito oděvy v dostatečné míře zásobit.

Zásobování oděvy měl na starosti Oberst. Důstojníci pověřovaní nákupem volili ideálně pevné sukno a trvanlivé barvy jako červenou nebo modrou, přičemž mezi císařskými vojsky byla ovšem obzvláště oblíbenou barva červená.⁹⁰ Ve skutečnosti byl ovšem voják po nějaké době na tažení rád za každý ukořistěný nebo ukradený kousek oděvu, který se mu dostal.⁹¹ V Grimmelshausenově díle například Kuráž vzpomíná na situaci, kdy zajala několik nepřátel: „Když jsem se v zápalu boje trochu vzdálila, vyměnili si mí pacholci s druhými dvěma zajatci šaty, protože se jim u nich líbily pěkné krejzlíky.“⁹² Když zase Simplicius Simplicissimus vzpomíná na svoji první životní zkušenost s vojáky, kteří zrovna plundrovali jeho obydlí, popisuje, jak někteří „svazovali šatstvo a různé domácí potřeby do velikých ranců, jako by chtěli zřídit nějaký jarmark.“⁹³ Jiný úryvek zase působí dojmem, že se mohl o shánění různých vojenských oděvních propriet starat třeba i kupec nad jiné zkušenější, tedy žid.⁹⁴

⁸⁹ Dagmar KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání. Vojenské odívání*, Praha 2008, s. 49.

⁹⁰ Viz např. dobové ikonografické prameny; v textu např. „...přiharcovalo jedenáct Mansfeldových rejtářů, ale já je podle červených šerp a polních znaků – jak by kdekdo učinil – považovala za císařské,“ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 47.

⁹¹ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 46.

⁹² H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 68.

⁹³ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 20.

⁹⁴ „Když přišel žid s plnou náručí různých vojenských šatů,“ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 290.

5. 1 Typy oděvů

V 1. polovině 17. století byly typy vojenského a civilního oděvu skoro shodné, oba dva na sebe vzájemně působily. Základními typy oděvu vojenské provenience byly kazak, kožený kolet, klobouk se širokou střechou a vysoké boty s ostruhami.⁹⁵ Tyto jednotlivé oděvní součásti popíšu níže.⁹⁶

Oděv se skládal z oblečení spodního (prádla) a svrchního. Mezi prádlo lze počítat spodky, punčochy a košili, ačkoliv ta se v této době stává v mnoha případech celkem viditelnou a zdobenou záležitostí. Navrch se nosily kalhoty a kabátek. Z kabátku zvaného wams se postupně vyvinuly první typy vesty⁹⁷ – přes něj se totiž někdy oblékal v pěchotním prostředí tzv. kazak, v jezdeckém potom tzv. kolet. Zcela svrchní vrstvou potom mohl být volný plášť zakrývající při nepříznivém počasí žoldnéře i jeho příruční zavazadlo, případně výzbroj či výstroj. Na hlavě potom vojáci obvykle nosili klobouk s širokou krempou.

Takto zhruba vypadal ideální stav vybavení. Ke konci války, po delším tažení či třeba po rozpuštění pluku už ale byla realita úplně jiná. Voják si na sebe oblékl cokoliv praktického, co ukořistil. A pokud nic takového nesehnal, byl snadno zaměnitelný s žebrákem či jinou postavou pohybující se na okraji společnosti. Grimmelshausenův *Skočdopole* takto třeba vzpomíná na jednoho pěšího žoldnéře, kterého potkal „oděného v cárech, že mu košile vzadu i vpředu čouhala z kalhot.“⁹⁸

5. 1. 1 Oděv řadové pěchoty

Pikenýři se na počátku války oblékali do vatovaného kabátku zvaného wams, přes který upevňovali kyrys. Na nohou měli kalhoty ke kolenům se širokými nohavicemi, které byly u kolen staženy mašlí, pod nimi punčochy a nízké boty. Do boje nosili místo klobouku na hlavě přilbu pro větší ochranu.

Mušketýři si oblékali kabátek wams a přes něj někdy tzv. kazak, což byl typ vypasovaného kabátu se šosy. Pod něj měli dle Johanna Jacobiho Wallhausena schovávat bandalír s apoštolami, aby v nich nenavhlhl střelný prach. Kazak s krátkými šosy bez rukávů byl

⁹⁵ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 33.

⁹⁶ Příklad oděvu vojáku v příloze na Obr. 3.

⁹⁷ Tamtéž, s. 37.

⁹⁸ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 196–197; obrazová ukázka v příloze – Obr. 4.

obvykle nošen mušketýry přes wams, ke kterému měli stejné kalhoty, punčochy i boty jako pikenýři.⁹⁹

5. 1. 2 Oděv řadového jezdeckva

Zatímco mušketýři nosili kazak, jezdci si oblékali jeho koženou obdobu – kolet, pod nímž měli obvyklý wams. Kalhoty nosili opět dlouhé ke kolenům, jejich konce byly ale zasunuty do vysokých jezdeckých bot.

Dragouni stojící mezi jezdecktvem a pěchotou se oblékali takřka stejně jako pěchota – dragouni s píkou tedy jako pikenýři, obvyklejší dragouni s mušketou jako mušketýři. Na rozdíl od pěších měli ale vysoké jezdecké boty s ostruhami a přilby.¹⁰⁰

5. 2 Jednotlivé oděvní součásti

5. 2. 1 Mušketýrský kazak

Proměny v módě lze sledovat na jednotlivých součástech oděvu. Kazak, který byl zpočátku krátkým vypasovaným kabátkem bez rukávů, se protáhnul v kabát s dlouhými šosy. Někdy byl nošen jako svrchní oděv místo wamsu – v tom případě mívál různě tvarované rukávy, občas i přivazované.¹⁰¹

5. 2. 2 Jezdecký kolet

Kolet byl nejtypičtějším svrchním oděvem těžkého jezdeckva, nosil se přes wams. Jednalo se o alternativu mušketýrského kazaku, dlouhé rukávy měl zřídka. Pro jízdu na koni byl kolet opatřen rozparkem, přes něj nosili kyrysníci ještě kyrys. Kvalitní kožený kolet dokázal poskytnout dobrou ochranu před sečnou a částečně i střelnou zbraní, byl ovšem velmi drahý. Levnější alternativou tedy byly kolety látkové.¹⁰²

⁹⁹ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 29–30.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 31–32.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 35–36.

¹⁰² Tamtéž, s. 36–37.

5. 2. 3 Wams

Wams se postupně proměnil ze svrchního kabátku v jakousi vestu (kamizolu) pod kazakem či koletem. Někdy zůstal i svrchním oděvem jako krátký kabátek bez šosů dlouhý k bokům nebo do pasu.¹⁰³

5. 2. 4 Kalhoty

Podoba kalhot se v průběhu války velmi proměňovala. Na počátku války to byly obvyklé široké (plundrové) kalhoty španělského typu svazované u kolen stuhou. Kalhoty se v průběhu války z praktických důvodů zužovaly – nejprve v důstojnických vrstvách, později i mezi běžnými žoldnéři. Móda ovšem průběžně kolísala mezi novotami a návraty ke starším typům. Ke konci války se tak objevil např. typ kalhot *rhingrave* navracející se ke španělskému typu; jednalo se o sukňovité kalhoty lemované stupňovitě našitou krajkou. Mezi prostými žoldnéři se ovšem ozdoby v podobě krajek, výrazných lemování na bocích (pozdějších lampasů) a knoflíků, objevovaly jen v nízké míře. Voják se sice samozřejmě chtěl i líbit, ale praktické vnímání věci a finanční náročnost ozdob byly rozhodující.¹⁰⁴

5. 2. 5 Košile

Významnou součástí oděvu byla i košile, v této době obzvláště dominantní. Ve vyšších vrstvách se nosily výrazné límce a manžety, zpočátku okruží kolem krku. V žoldnéřských vrstvách však límce nebyly vůbec, nebo byly menší, nezdobené, bez krajek.¹⁰⁵

5. 2. 6 Pláště

Nosily se převážně volné plášťové přehozy – a to mezi jezdci i pěchotou. Pod ně bylo třeba schovat samozřejmě i příruční zavazadlo, výzbroj a výstroj. Že těchto příručních potřeb nebývalo málo, se dozvídáme například v Dobrodružném Simpliciovi Simplicissimovi, kde autor píše, že „mnohý ubohý voják klesá téměř únavou pod svou výzbrojí.“¹⁰⁶

¹⁰³ Tamtéž, s. 38.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 38–39.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 39–40.

¹⁰⁶ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*. s. 294.

Jezdci si soukenné pláště oblíbili více než kožené svrchníky, protože např. zmoklá kůže vysychala podstatně pomaleji než látka. Ve východnějších oblastech se potom nosily původně orientální kaftany.¹⁰⁷

Několik typů plášťů uvádí Uherský *Simplicissimus* ve větě: „Dostal som peniaze na uhorský ovčí kožuch i na plášť do dažďa či kepienok ...“¹⁰⁸

5. 2. 7 Pokrývky hlavy

Složky armády, které nechodily do boje v přilbě, si jednoznačně nejvíce oblíbily kulatý klobouk s širokou krempou. V důstojnických vrstvách býval ozdoben pery, takovou parádu si ovšem prostí vojáci obvykle nedopřávali.¹⁰⁹ Že ozdoby za kloboukem nebyly u žoldnéřů obvyklé, je patrné třeba z poznámky mladého jízdního vojáka Simplicia, který o sobě říká následující: „Byl jsem tak drzý, že jsem si ozdobil klobouk bláznivým chocholem jako důstojník.“¹¹⁰

Klobouk ovšem nebyl pouhou ozdobou na hlavě mušketýra, důvody pro jeho oblibu byly též praktické. Široká krempa klobouku částečně chránila obličej (a především oči) před kouřem a prachem způsobeným vystřelením z muškety. Stejně tak alespoň trochu chránila hlavu při případném selhání zbraně.

5. 2. 8 Vlasy a vousy

Za třicetileté války byl ve většině křesťanské kontinentální Evropy oblíben přirozený účes tvořený dlouhými vlasy lemujícími obličej a vousy zastřižené do podoby bradky nebo kníru.¹¹¹ Přesto se účesy asi krajově drobně lišily, protože *Simplicius* o svém zkulturnění po několika letech strávených v poustevnickém hávu poznamenává, že „především nebyly mé vlasy již tři a půl roku ani řecky, ani německy, ani francouzsky stříhány, česány nebo kadeřeny, ale trčely ve svém přirozeném nepořádku.“¹¹²

¹⁰⁷ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 41–42.

¹⁰⁸ D. SPEER, *Uherský Simplicissimus*, s. 113.

¹⁰⁹ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 42–43.

¹¹⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 173.

¹¹¹ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 43.

¹¹² H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 54.

Obyčejné žoldnéřské vrstvy na módní účes určitě moc nedaly, ale v důstojnickém prostředí to bylo jiné. Později Simplicius říká, že „potom mě směl barbír namydřit; umyl mi hlavu a dobré půl druhé hodiny mi upravoval vlasy; pak je přistříhl podle tehdejší módy, protože jsem jich měl nadbytek.“¹¹³ Hrdinka Kuráž zase vypráví o podivném účesu, který jí byl na hlavě vytvořen, když měla být převlečena za muže. Tvrdí o své pěstounce že: „popadla nůžky a ostříhala mi na pravé straně mé zlatoplavé vlasy, kdežto na levé je nechala husté a dlouhé, jak to tenkrát nosívali nejvznešenější mužové.“¹¹⁴

5. 2. 9 Vázanka

Lehké jezdeckto zastoupené Chorvaty přineslo novinku v podobě vázanky, tedy kravaty, jejíž název pochází z francouzského pojmenování Chorvatů. U tohoto národa se jednalo o šátek uvázaný kolem krku; do budoucna se objevoval ve formě různých stužek až honosných krajkových *žabó*, která ale mezi žoldnéřstvem této doby samozřejmě nošena nebyla.¹¹⁵

5. 2. 10 Punčochy

Vzhledem k tomu, že kalhoty bývaly dlouhé ke kolenům, plynule přecházely v punčochy, které se připevňovaly pod či nad koleno podvazky. Hlavně v jihovýchodní a východní Evropě se setkáváme také s onucemi. V žoldnéřských vrstvách bývaly punčochy vyrobeny ze lnu, případné svrchní potom z vlny.¹¹⁶

5. 2. 11 Boty

Jezdeckto nosilo vysoké boty s manžetou, obvykle měly hranatou špičkou. Vysoké boty byly na koni praktické už proto, že fungovaly jako určité chrániče proti nárazům spolujezdců, případně částečně i protivníkovým ranám.

¹¹³ Tamtéž, s. 57.

¹¹⁴ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 9.

¹¹⁵ D. KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 43–44.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 44.

Pěšáci nosili boty nízké, které se zavazovaly stuhami nebo tkanicemi, poté také dražšími kovovými přezkami. Dragouni, tedy typ vojska pohybující se někde mezi pěchotou a jezdeckem, mohli nosit boty vysoké.¹¹⁷

Obuv byla pro vojáka samozřejmě velmi důležitou součástí vybavení, ale ne vždy bylo na nové boty. Pokud se rozbily a jejich majitel neměl finance na pořízení nových, musel je jakkoliv provizorně spravit. Petersův žoldněř píše, že rozbité boty spravil provázkem poté, co peníze na nákup nových bot propil v hospodě.¹¹⁸

Určitým praktickým typem obuvi mohl být také jeden zmiňovaný v Grimmelshausenově nejznámějším díle, kde stojí, že hrdina viděl „boty, které měly místo dírek malé háčky; říkalo se jim mansfeldské boty, protože je vymyslili Mansfeldovi vojáci, aby mohli lépe chodit v blátě.“¹¹⁹

¹¹⁷ Tamtéž, s. 44–46.

¹¹⁸ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 135.

¹¹⁹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 293.

6. Ženy u vojska

Součástí vojska byli také nebojující jedinci – tedy tzv. trén, do nějž patřily i ženy a děti. Jednalo se o manželky vojáků případně ostatních členů trénu a o prostitutky. Vojenské řády řešily i povinnosti těchto žen a rozkazy, které pro ně platily. Funkce lehkých žen v armádě byla celkem jasná. Manželky vojáků se staraly o své muže a děti, vařily jim, ošetřovaly je, případně jim třeba pomáhaly s nošením některých zavazadel.¹²⁰

Obecně se dá říci, že pomáhaly všude, kde bylo potřeba. Ve Fronspergerově díle *Von Kayserlichem Kriegßbrechten...* z roku 1565 jsou uváděny různé povinnosti trénu (mezi trén se zde počítají všechny ženy a odrostlejší děti – z nich hlavně starší chlapci). K těmto povinnostem patří např. sbírání dřeva, pomoc při kopání a poté zasypávání příkopů, a také uklízení a zametání v táboře. Nad uklízením na tzv. Scheissplatzu – tedy na latrínách, má dohlížet Steckenknecht.¹²¹ Tato činnost evidentně nebyla moc oblíbená, protože pouze u ní je výslovně řečeno, že tam mají být ženy (spolu s chlapci z trénu) hlídány a že se této povinnosti nesmí nikdo vyhýbat.

Ženy se v táboře také starají o nemocné a raněné. Zůstávají u nich třeba tehdy, když muži bojují, a Feldchereři jsou přítomni na bitevním poli.¹²²

Dala by se také předpokládat asistence žen při pohřbívání mrtvých, což bylo prací hlavně zajatců, případně okolo žijícího civilního obyvatelstva.¹²³ Uherský *Simplicissimus* píše o tom, že po bitvě přišli mrtvé pohřbívat „naši ľudia“¹²⁴ – jasně tedy neříká, zda trén, vojáci, nebo možná skutečně všichni, kteří mohli dorazit.

Ženy, a to hlavně ty lehčích mravů, se stávaly oblíbenými náměty lidové i umělecké tvorby. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen věnoval celé jedno své dílo vojandě Libuše, která podobně jako jí předcházející *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* prožila třicetiletou válku tak, že vystříдалa všemožná mentální, společenská i materiální postavení – a to jak u armády, tak mezi civilním obyvatelstvem.¹²⁵ Hlavní hrdinka se v knize zpočátku ukazuje jako naivní děvče překvapené příchodem vojska, které neví, jak si nadále počínat. V průběhu děje ale získává mnohé zkušenosti, čímž se proměňuje ve světaznalou až cynickou a prospěchářskou osobu, která se o sebe musí umět sama postarat – jedno jakým způsobem.

¹²⁰ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 188

¹²¹ Více o úřadu tzv. Steckenknechta v kapitole *Válečné právo*.

¹²² L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLVb.

¹²³ P. HAVEL, *Bitva u Jankova v obecném historickém povědomí*, SVPP 35, 1995, s. 73.

¹²⁴ D. SPEER, *Uherský Simplicissimus*, s. 116.

¹²⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*.

Stává se manželkou prostého vojáka, důstojníka, ženou markytána, bohatou vdovou, lehkou holčkou, nebo třeba cikánkou.

6. 1 *Hurenweibel*

O vysokém počtu žen u armády svědčí existence zvláštního důstojníka zvaného Hurenweibel, jehož titul by se dal přeložit snad jako „šikovatel nad kurvami“. Není to ovšem přesné, protože Hurenweibel dohlížel u vojska na pořádek mezi všemi ženami – ženami lehkými i manželkami vojáků a markytánkami. Stejně tak měl na starost dozor nad jejich dětmi. Vzájemné vztahy žen bývaly často problematické, proto tato funkce měla velké opodstatnění.

Úřad Hurenweibela je zmiňován v různých vojenských příručkách soudobých i starších, ve kterých bývají popisovány jeho povinnosti a úkoly. Leonhardt Fronsperger v díle *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung wie sich ein yeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beuelch halten soll...* z roku 1555 píše, že Hurenweibelem se má stát starší, zkušený a plně vycvičený voják, který bude poroučet celému trénu – tedy ženám a dětem. Má mezi nimi udržovat pořádek, při tažení je držet pohromadě – seřazené nebo v houfu, aby nikde nepřekážely. Takto zorganizovaný trén má tvořit zadní voj, který se stará o zásobování a sbírá případné vojáky, kteří by odpadli. Hurenweibel měl úkol bezpochyby nelehký, protože velel součásti armády, která nebyla nijak vycvičena a neměla tedy takové předpoklady k plnění rozkazů jako žoldnéři. Jednou z jeho souvisejících povinností byla ta, že měl zajistit, aby se trén nezačal přesunovat, dokud k tomu nedostal jasný rozkaz. Tento trén měl potom po armádě „uklidit“, aby případné další procházející vojsko z jejich předchozí přítomnosti neprofitovalo.¹²⁶

Ve Fronspergerově díle z roku 1565¹²⁷ je tato pasáž ze starší knihy přepsána a rozšířena. Vlastnosti důležité pro tohoto šikovatele jsou zde ještě více rozebrány. Má prý být schopný, čestný, rozumný, má mít za sebou mnoho bitev a bojů a má být schválen Oberstem, který mu také platí žold.

V případě tažení a bitev se má Hurenweibel starat hlavně o to, aby trén vojsku nijak nepřekážel, aby nepřišel k úhoně, ale aby byl v případě potřeby k ruce. Z důvodu proměn formací v průběhu bitvy musí být tento šikovatel nad trénem schopen své lidi odvelet tak, aby

¹²⁶ L. FRONSPERGER, *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung*, s. LVIIa–b.

¹²⁷ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*.

nepřekáželi a byli se schopni v průběhu válečné akce přesunovat do nových příhodných pozic. Vzhledem ale k tomu, že je trén čistě nebojovou součástí armády, má být v případě existence uzavřené vozové hradby za ní schován, a to i se svými střelci a hlídkami – tedy jakousi složkou starající se o jeho relativní bezpečnost.¹²⁸

V případě porážky vojska docházelo k ohrožení nejen samotných vojáků, ale také trénu, tedy i žen. Ani manželky velitelů, které byly bitvám přítomny, nebyly v bezpečí, např. v průběhu bitvy u Jankova byla na čas zajata manželka švédského vojevůdce Torstenssona.¹²⁹

6. 2 *Manželky vojáků a markytánky*

O ženském elementu u vojska ovšem barvitě vypovídají hlavně prameny neprávni povahy. Básně a písně často poukazují na očekávanou nevěrnost ženy, kterou by voják nechal doma, zatímco by sám odešel na tažení. Např. Fridrich von Logau,¹³⁰ který prožil většinu života v době třicetileté války, ve své básni *Propuštění vojáci* výmluvně poznamenává „doma jejich ženy běhny mají herberk mezi stehny“.¹³¹ Proto bylo určitým vojákovým pojištěním, když měl svoji manželku na tažení s sebou. Manželský pár navíc zůstal i v době manželova naverbování spolu a žena byla svému muži vítanou pomocnicí. Vojanda Libuška se v Grimmelshausenově knize *Poběhlíce Kuráž* nechává slyšet, že by muže neopustila ze strachu, že ho na tažení sežerou vši, protože jeho jednotka u sebe neměla ženy, které by mužstvo udržovaly v čistotě.¹³²

Dobových deníků mužů z nižších vrstev máme nemnoho, ženy z těchto poměrů jsou pro nás ale ještě větší záhadou. Rekonstruovat jejich život můžeme z básní a písní, které je většinou zesměšňují, nebo např. z dobové beletrie.

Simplicius Simplicissimus tvrdí, že se ženy u armády živily prodáváním všeho možného a kradením, některé vykonávaly povolání, kterým se věnovaly patrně už před válkou ve městech – šily nebo předly, svobodným vojákům praly a škrobily oblečení, ženy prodávaly i

¹²⁸ Tamtéž, s. CLIIIa–b.

¹²⁹ Pavel BĚLINA, *Třicetiletá válka a vývoj strategického myšlení*, SVPP 35, 1995, s. 131.

¹³⁰ Friedrich von Logau (1605–1655), německý barokní básník.

¹³¹ Ivan WERNISCH (ed.), *Beránci vlci aneb marcipán a pumprnikl, Concordia discors anebo discordia concors německé poezie dvanáctého až devatenáctého století*, Praha 1985, s. 138.

¹³² H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 25–26.

tabák nebo pálenky a vzhledem k celkovému počtu žen se některé z nich mohly u armády dobře uživit i jako porodní báby.¹³³

Markytánky, většinou manželky markytánů – polních trhovců, prodávaly u vojska potřebné a žádané věci. Ačkoliv hlavní slovo měl muž – markytán a jemu také přínáležel výdělek, pragmaticky uvažující žena mu mohla být vítanou pomocnicí. Grimmelshausenova vojanda Libuška vzpomíná, jak „v duchu už čepovala víno a pivo za dvojnásobné ceny a odírala a lichvařila jako žid na stará kolena.“¹³⁴

Ženy u armády nebyly pouhými bezbrannými oběťmi. Bylo pro ně podstatně výhodnější stát ve válce na straně vojska, než se snažit o udržení svého živobytí v konfrontaci s bezohlednou soldateskou. Hlavní hrdinka knihy *Poběhlíce Kuráž* říká: „Jako žena jsem sice nesměla vyjíždět do boje, ale při plundrování se mi hned tak někdo nevyrovnal.“ Že se ženy podílely na plundrování a shánění jídla všemi možnými prostředky, je několikrát zmíněno i v deníku německého žoldnéře vydaném Janem Petersem. Autor deníku mj. píše, že když chtěli vyrazit furažírovat (tedy shánět potraviny mimo tábor), z tábora vyšlo všechno, co mohlo běžet – tedy i ženy a chlapci. Výsledkem jejich snahy bylo sehnání např. jablek, hrušek, fazolí a hrachu.¹³⁵

Jedním ze způsobů, jak pomoci svému manželovi v armádě, bylo starat se o něj, když byl nemocný nebo zraněný. Anna, první manželka Petersova žoldnéře, o svého muže pečovala, když byl postřelen. Jakmile Feldschereři skončili své léčení a obvázali mu rány, přišla manželka s polštáři a šátky určenými pro případné další obvázání. Položila vedle muže jejich nemocné dítě a starala se nyní o oba. O pomoc požádala i jednu další přítomnou ženu; svému muži dokonce opatřila víno a oblečení.¹³⁶

Fungovalo to také obráceně. Když měla druhá manželka tohoto vojáka problémy s bolavou nohou, zařídil jí muž dočasný pobyt ve městě, kterým procházeli. Po dvou týdnech se pro ni vrátil a vozil ji s sebou na koni, protože nemohla chodit jinak, než o berlích. Tak mu ale byla v jeho povinnostech přítěží, proto ji opět musel nechat ve městě. Náklady na její léčbu a veškeré základní potřeby pro něj nebyly únosné. Prodal tedy kvůli ní svého koně, aby je mohl zaplatit.¹³⁷

¹³³ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 130.

¹³⁴ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 32.

¹³⁵ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 167.

¹³⁶ Tamtéž, s. 138–139.

¹³⁷ Tamtéž, s. 170–175.

Ženy si musely zvyknout na ztížené životní podmínky, i ony mohly být zraněny nebo zabity. Parádu, kterou si snad mohly dovolit nosit v civilním životě, zde moc neužily. Grimmelshausen ve své další knize *Divous Skočdopole* mluví o obnošených a zavšivených šatech, které vojandy prý nosívají.¹³⁸

Určitou otázkou tedy zůstává, jak se ženy u vojska oblékaly. Jistě můžeme říci, že prosté ženy v první polovině 17. století nosily dlouhou spodní košili (spodniček mohlo být i více), spodní kalhoty, punčochy, živůtek, sukni, a přes ni často zástěru. Kabátek nošený přes živůtek měl obvykle kratší šosy než mužský wams, ale jinak mu byl v zásadě velmi podobný. Živůtek i kabátek bylo možné zapínat pomocí šněrování nebo knoflíků. V zimě a při nepříznivém počasí ženy oblékaly kabáty nebo pláště. Obvyklá byla pokrývka hlavy, kterou mohl představovat prostý šátek, čepce nebo i klobouk mužského typu. Boty se nosily většinou nízké.¹³⁹

Pro ženu nepotřebující ohromovat krásou, zato potřebující nalézt svého muže na bitevním poli popř. rabovat spolu s vojskem, by byly rozhodně praktičtější kalhoty než sukně. Kalhoty ale od přírody přináležejí muži. Kdyby si je byla oblékla žena, jednalo by se o porušení přirozeného řádu věcí, jak ještě i dlouho poté hlásala křesťanská morálka. Určitým řešením by bylo obléknutí kalhot pod sukně, k čemuž nás dovádějí některé zmínky v Grimmelshausenových knihách. Simplicius Simplicissimus vzpomíná, že mu jeho přítel (který si z něj ovšem dělal legraci) o ženách povídal, „že jich víc než polovice nosí kalhoty, přestože to není vidět.“¹⁴⁰ Vojanda Libuška zase zvažuje možnost „vydávat se za hermafrodita, že bych tak třeba získala možnost veřejně nosit kalhoty a být považována za mládence“.

I kdyby se v případě těchto ukázek jednalo jen o poznámky, kterými chce autor obrazně naznačit zmužilé chování některých žen, je velmi pravděpodobné, že ženy u vojska pod sukněmi skutečně nosily kalhoty spodní, někdy snad i vypodšívované lněné nebo vlněné kalhoty podobné takovým, které nosili muži.¹⁴¹

O „ženských kalhotách“ v 17. století píše Janet Arnoldová ve své knize *Patterns of Fashion 4* jako přílohu uvádí detail obrazu (portrét benátské kurtizány, kolem roku 1600)

¹³⁸ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 102.

¹³⁹ K tomu více Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Barok a rokoko*, Praha 2000.

¹⁴⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 147.

¹⁴¹ Viz v příloze Obr. 5.

a fotografie kalhot dochovaných (z dvorského prostředí kolem roku 1630, opět Itálie).¹⁴² Ve vojenském prostředí se doklady o kalhotách u žen hledají hůř, z praktického hlediska mi ale jejich existence přijde velmi pravděpodobná.

Dalším specifikem žen u vojska (ale bezpochyby třeba i vesničanek) je délka sukní. Z dobových vyobrazení je evidentní, že nosily kratší sukně, než například měšťanky, protože dlouhé sukně sahající až na zem by jim leckdy překážely. Jejich sukně mívaly délku zhruba do půli lýtek, maximálně ke kotníkům. Toto „zkrácení“ ovšem mohlo být vyřešeno prostým vykasáním (a upevnění sukně v adekvátní výšce opaskem) ve chvílích, kdy by sukně skutečně překážela, tedy na vojenském tažení nebo při práci.¹⁴³

6. 3 Lehké ženy

Jinak tomu ale bylo u prostitutek, které se prostřednictvím své parády snažily vydělávat. Autor *Propuštěných vojáků* Friedrich von Logau si velmi dobře uvědomoval i druhou sortu žen u vojska, kterou uvedl svojí krátkou básničkou *Prapodivný pár*:

„Vězte, že v téhle zvláštní době
Venuše s Martem patří k sobě,
neb ve vojenském ležení
líhají děvky, vážení.“¹⁴⁴

Lehké ženy byly velmi důležitou součástí trénu, ale součástí komplikovaně posuzovatelnou. Byly vojáky žádané a vyhledávané, na druhou stranu se jednalo o osoby nečestné a nemorálně jednající. Každý správný kavalír jimi opovrhoval, jak dokládá následující ukázka: „Obristlajtnant byl kavalír, který se mne a všech kurev štítíl jak moru, (...) a tak mi nakázal, abych se (...) zase pěkně klidila do stanu a držela hubu, nebo mě dá jinak zavřít k profousovi a vymrskat metlami, což bych prý už dávno zasloužila.“¹⁴⁵ Samotná Kuráž se v počátcích své „vojenské dráhy“ těmto ženám vyhýbá, ale zmiňuje, že každý den jich u armády vídá skutečně mnoho.¹⁴⁶

¹⁴² Janet ARNOLD, *Patterns of Fashion 4. The cut and construction of linen shirts, smock, neckwear, headwear and accesories for men and women c. 1540–1660*, London 2008, s. 51.

¹⁴³ V příloze možno sledovat na Obr. 5, 6, 7, 8.

¹⁴⁴ I. WERNISCH (ed.), *Beránci vlci*, s. 135.

¹⁴⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 44.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 12.

Do jejich řad mohla sklouznout i původně počestná osoba, jejíž manžel ve válce padl. Ve chvíli, kdy neměla oporu v muži a neměla se kam vrátit, mohla se pokusit o opětovný sňatek nebo si zajistila nějaké živobytí, kterým mohla být třeba prostituce. U vojska tedy bylo možné vidět i celkem početnou řadu vdov.¹⁴⁷

Na závěr této kapitoly zmíním, co vzpomenu filozofující *Simplicius Simplicissimus*, a tedy „jak je to těžké a nemožné, aby si chudá dívka uchovala ve válce neporušené panenství.“¹⁴⁸

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 31.

¹⁴⁸ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 161.

7. Vojský tábor

Chceme-li rekonstruovat podobu vojenského tábora, musíme nahlédnout do různých typů pramenů. Pro vizuální představu jsou zásadní dobové obrazové materiály, mezi které patří jak nákresy a plány z teoretických vojenských příruček, tak i detaily uměleckých pláten zachycující bitevní výjevy nebo jiné žánrové motivy. Písemné prameny, které popisují tábor, můžeme rozdělit na prameny normativní, tedy různé příručky a doporučení vojenských teoretiků, na prameny osobní povahy, tedy ego-dokumenty, a uměleckou či lidovou tvorbu, která se skládá z dobových básní, písní a prózy.

Ačkoliv řadím teoretické příručky do pramenů normativních, chci v úvodu upozornit na fakt, že podoba tábora nebyla v době třicetileté války jasně kodifikovaná, a následující kapitoly tedy představují ideální podobu tábora, nikoliv nutně skutečnost.

7. 1 Podoba vojenského tábora v normativních pramenech

Johann Jacobi von Wallhausen byl významným vojenským teoretikem, který žil na přelomu 16. a 17. století. V letech před třicetiletou válkou a po jejím začátku napsal několik děl, ve kterých se mimo jiné věnuje radám, jak nejlépe s vojskem kvartýrovat,¹⁴⁹ na co pamatovat při vybírání vhodného místa pro tábor, jak tento tábor rozvrhnout a jak ho zabezpečit. Jeho díla jsou také opatřena ilustracemi, které text vhodně doplňují.

Prameny, ze kterých budu vycházet v následujících kapitolách, jsou především jeho *Kriegskunst zu Fuß...*, Leuwarden 1630 (poprvé vydané roku 1615 v Oppenheimu); *Kriegs-Kunst zu Pferd*, Franckfurt am Mayn 1670 (které bylo prvně vydáno ve Frankfurtu roku 1616); *Corpus Militare...*, Hanaw 1617 a *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616.

7. 1. 1 Dva základní typy kvartýrů

Při plánování vojenského tábora je v první řadě třeba vybrat jednu z dvou možností, jak tento tábor pojmout: kvartýrovat je možné na poli¹⁵⁰ nebo ve vesnici.¹⁵¹ Oba dva způsoby

¹⁴⁹ „Kvartýr“ (z němčiny „das Quartier“) je jiný termín pro slovo „tábor“ nebo „ubytování“; „kvartýrování“ (z něm. „quartieren“) lze užívat jako synonymum pro „táboření“.

¹⁵⁰ Viz v příloze Obr. 10, 11, 12, 13.

¹⁵¹ Viz v příloze Obr. 14, 15.

mají určité klady i zápory. V poli je vhodné se ubytovat, pokud je nepřítel příliš blízko. Vojsko by v tomto případě mělo zůstat v sestavě co nejpodobnější bitevnímu seřazení, protože mu permanentně hrozí střet s nepřítelem. Jiná situace, kdy se vojsko ubytovává přednostně v poli, nastává, jestliže hrozí nakažení vojáků morem či jinou nemocí. Ubytování v poli je nutné logicky i tehdy, když vojsko něco obléhá, nebo pokud je země pustá a neobydlená. Při volbě typu kvartýru je nutné zohlednit také možnosti, které poskytuje daná krajina.

Ve vesnici se kvartýruje, jestliže se nepředpokládá nepřítel příliš blízko. Pokud by se nepřítel přeci jen chtěl pohnout směrem k vojsku, musí být od něj toto vojsko dostatečně vzdáleno, aby mělo ještě dost času pro vyhlášení poplachu a seřazení do bitevní sestavy. Jedná se o táboření podstatně pohodlnější, a proto mezi vojáky oblíbenější.

Oba dva způsoby kvartýrování jsou zcela standardní, zajišťuje je tzv. Quartiermeister.¹⁵²

Quartiermeister (kvartýrmistr, ubytovatel) je úředník, který zodpovídá za ubytování vojska, s čímž mu pomáhají tzv. Fuhrieři (furýři). Podle Leonharta Fronspergera by měl na jeden regiment připadnout jeden Quartiermeister. Tento úředník vybírá místo vhodné pro tábor, v ležení potom rozhodne, kam se kdo ubytuje, a kde se budou nacházet všechny ostatní součásti tábora, jako třeba tržiště.¹⁵³ Podle Johanna Jacobiho von Wallhausena mimo jiné také zabezpečuje vnitřek tábora proti vpádům nepřátel.¹⁵⁴

Možností, jak se utábořit, je mnoho. Někdy se ubytovává regiment pěchoty nebo jezdeckta samostatně, jindy pobývají různé složky armády v táboře společně.

7. 1. 1. 1 Výběr umístění tábora

Když se vybírá umístění tábora, je nutné zohlednit různé faktory. Quartiermeister musí mít představu o rozlehlosti výsledného kvartýru – plocha, na kterou se má vojsko ubytovat, musí být náležitě velká. Při plánování je třeba také myslet na dostatečně velký volný prostor, kde bude možné vojsko sešikovat – tzv. Lermenplatz.¹⁵⁵

¹⁵² Více o tomto úřadu v kapitole *Quartiermeister*.

¹⁵³ L. FRONSPERGER, *Fünff Bücher von Kriegß Regiment*, s. LXIIa.

¹⁵⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 105.

¹⁵⁵ Viz v příloze Obr. 16.

Umístění tábora, jeho opevnění a hlídky mají být vyřešeny obecně tak, aby nepřítel nemohl přijít bezpečně a nepozorovaně k táboru, ale aby byl včas zpozorován a odražen.¹⁵⁶

V táboře je vhodné mít k dispozici následující věci: vodu, dřevo, dostatek proviantu pro vojáky a krmiva pro koně i ostatní zvířata. Pokud voda nebo dřevo nejsou přímo součástí tábora (např. tekoucí voda bývá někdy jednou z jeho hranic), nebo pokud vojsko aktuálně nemá zásoby proviantu, krmiva atp., je nutné mít možnost jejich dovozu z ne příliš vzdáleného místa. Cesta k tomuto místu musí být hlídána, protože její případné odstřížení nepřítelem by mohlo způsobit vojsku velké komplikace.

Pokud se kvartýruje v poli, je důležité myslet mj. na následující body:

- Charakter země, ve které se táboří. Pokud se táboří v zemi nepřítele a vojsko se obává útoků nepřátelských jednotek, je nutné se s daným místem náležitě seznámit.
- Přírodní podmínky v okolí tábora. Poloha kvartýru má být co možná nejvýhodnější, za samozřejmost se také předpokládá znalost okolí tábora.¹⁵⁷ Je potřeba vědět, jak hluboká nebo široká je tamní řeka, mít přehled o okolních kopcích, křovinách, lesích, bažinách, příkopech atp. Všechny tyto přírodní podmínky lze totiž při kvartýrování zužít. S jejich využitím např. není nutné opevňovat celý tábor, ale je možné ponechat některou z hranic přírodní.¹⁵⁸

Tábor by měl být rozbit ideálně tam, kde je rovné a pevné podloží. V okolí nemají být žádné vyvýšeniny, které by bránily přehlédnutí terénu. Jestliže se takovým terénním nerovnostem vyhnout nedá, je vhodné je zakomponovat do ležení při jeho opevňování. Nedoporučuje se kvartýrovat přímo u lesa, protože by se skrz něj mohl nepozorovaně přiblížit nepřítel. Z bezpečnostních důvodů je tedy záhodno tábořit minimálně sto kroků od lesa.¹⁵⁹

Pokud by se ze zmiňovaných podmínek měla vybrat jen jedna, je dle Wallhausena nejdůležitější voda, a to tekoucí nebo prýstící.¹⁶⁰ Ta je důležitá kvůli potřebě pitné vody pro vojáky i pro koně. Tekoucí vodu (ideálně silnější řeku) lze také snadno využít jako přirozenou hranici tábora, díky které je možno situovat opevnění tábora především podél tří stran zbývajících.¹⁶¹ (Stojatá voda by nesplňovala podmínku pitnosti, a většinou ani možné

¹⁵⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 18.

¹⁵⁸ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß...*, s. 97.

¹⁵⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18–19.

¹⁶⁰ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 97.

¹⁶¹ Viz v příloze Obr. 12, 13.

využitelnosti jakožto hranice tábora.) S tím souvisí i doporučení, aby se netábořilo na horách nebo v kopcích, kde adekvátní řeky netečou. V nížině se zase musí dát pozor na to, aby byla řeka čistá. Nedostatečně pevný břeh řeky nebo její bažinaté okolí táboření rozhodně neusnadní, bažiny navíc nepříjemně zapáchají a voda v jejich okolí není vhodná k pití.¹⁶²

V jiných ze svých děl Wallhausen představuje další důležité body, na které je třeba brát při kvartýrování zřetel. Opět je potřeba dávat pozor na škody způsobené bažinami, ve kterých by se mohlo vojsko ubytovat poté, co tam bylo zahnáno nepřítelem.¹⁶³ Autor jednotlivé problémy nezmiňuje, lze se ale domnívat, že má na mysli např. nepříjemný hmyz, který se zde líhne, nemoci, které se v tomto prostředí šíří, možné utonutí lidí, koní i ostatních zvířat, rezavění kovových částí zbraní a zbrojí, případně navlhnutí střelného prachu.

Je také důležité mít možnost opatřit dostatek krmiva, vody, dřeva a slámy. Sláma je zde zdůrazňována jako krmení pro koně; je ovšem podstatná i pro vojáky, kteří ji využívají při táboření – někteří například jako krycí materiál pro své provizorní přístřešky.

V táboře musí být dostatek dřeva. To se využije na oheň při hlídkách, v kuchyni i v přístřešcích vojáků.¹⁶⁴ Samostatnou kapitolou je potom potřeba dřeva u děl.

V díle *Kriegkunst zu Fuß* se píše, že ležení může mít půdorys čtyřúhelníkový (čtverec nebo obdélník), případně kruhový.¹⁶⁵ Jinde je doporučován a poté popisován jako obvyklý tábor čtyřúhelníkový, který by měl být opevněn náspy a příkopy tvarovanými podobně, jako tomu je v případě pevnosti. Správně tvarované opevnění je důležité třeba tehdy, když hrozí, že se v noci bude z tábora střílet (řeč je zde pravděpodobně o dělech) – střelci z tábora si prý v tomto případě nepůsobí vlastní škody.¹⁶⁶

7. 1. 2 Čtyři body důležité k postavení tábora (podle Wallhausena)¹⁶⁷

Johann Jacobi von Wallhausen řadí ve čtvrté části svého díla *Corpus militare* mezi umění důležitá pro válku i schopnost vojska se ubytovat. V této kapitole zmiňuje čtyři základní podmínky, které jsou podle něj k úspěšnému zvládnutí tohoto „umění“ důležité, a tyto body v dalších odstavcích rozvádí.

¹⁶² J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

¹⁶³ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 94.

¹⁶⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 18.

¹⁶⁵ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 98.

¹⁶⁶ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 19.

¹⁶⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 94–109.

Jsou to následující znalosti:

- 1) Kterak každou osobu dle významu utábořiti a ubytovati.
- 2) Kterak celý tábor v úplnosti i v dílech na uličky a ulice dobře rozdělit.
- 3) Kterak tábor dobře opevniti a obkopati.
- 4) Kterak dobře brániti.

7. 1. 2. 1 Kterak každou osobu dle významu utábořiti a ubytovati

Prostor, který je přidělen k ubytování jednotlivým příslušníkům vojska, se velmi liší podle jejich postavení a zařazení. Obyčejní pěší vojáci s mušketami nebo píkami dostanou jen nepříliš rozlehlé místo k postavení svého stanu či přístřešku.¹⁶⁸ Na druhé straně spektra stojící důstojníci obdrží poměrně rozsáhlou plochu, na kterou bude postaven jejich velký stan, kolem něž budou mít v ideálním případě volný prostor navíc.

Plocha určená k ubytování se rozdělí a každý se dostaví na své stanoviště. Nejprve to budou vyšší velitelé v generálských hodnostech, kteří velí nad celou armádou. Ti si rozdělí svůj prostor tak, že general Feldherr (vrchní velitel armády) a general Lieutenant (generálporučík) dostanou největší území. Marschalck, general Wachtmeister (generálmajor) a Quartiermeister (ubytovatel) dostanou přidělen prostor menší. Do této první kategorie ubytovaných, tedy celoarmádních funkcionářů, se zde počítají také general Profoss (profous) a jeho lidé, velitelova tělesná stráž a „příchozí páni“ – tedy návštěvy.

Jako druzí mají být ubytováni důstojníci a vojenští úředníci, kteří velí nad částí vojska, tedy nejprve vrchní velitel nad jezdeckem nebo nad pěchotou a jeho Lieutenant. Poblíž nich někdy general Wachtmeister a Quartiermeister, kteří mohou být také ubytováni u své kompanie nebo praporu.

Jako třetí je podle Wallhausena vhodné ubytovat důstojníky dělostřelectva. Vrchní velitel nad artilerií je ubytován společně s děly a příslušenstvím k nim, proto potřebuje značně velký prostor. Do této ubytovací kategorie spadá také general Wagenmeister, tedy velitel nad trénem a vozy.

¹⁶⁸ Viz v příloze Obr. 17, 18.

Poté, co se ubytují i zbývající důstojníci, přijdou na závěr na řadu poddůstojníci a prostí vojáci.

Nejprve je zmíněna pěchota: Autor zde počítá s regimentem o 1000 mužích, tedy deseti kompaniích (praporech) o sto mužích. Jednotlivé prapory jsou ubytovávány pohromadě, vojáci v nich jsou rozděleni do zástupů. Pramen nás seznamuje s doporučenou velikostí prostoru vymezeného jednotlivým vojákům; zároveň je ale napsáno, že ji lze dle počtu vojáků nebo dle potřeb tábora zvětšit či zmenšit. Velitelé mají pro své stany vyhrazenou plochu větší. Nejvíce prostoru má Hauptman (hejtman). Jeho Lieutenant (zástupník) a Fähndrich (praporečník) mají oba dva plochu stejnou, o něco menší. Za zástupy vojáků může být širší ulice, za kterou je prostor vyhrazený pro markytány.

V případě celého pěšího regimentu má největší plochu k ubytování obdržet Obrist (plukovník). Pokud je regiment silnější a jeho Oberstlieutenant (podplukovník, zástupník) velí nad částí regimentu nebo dokonce nad jeho polovinou, má mu být dána k ubytování plocha stejně velká. Jestliže ale tato situace nenastává a Oberstlieutenant funguje jako výkonný důstojník Obrista, má mít prostor menší a je ubytován vedle Obrista. Zvláštní vymezený prostor dostanou také regimentní Wachtmeister, Quartiermeister, Caplano (polní kazatel), Schultheiss (šoltys, soudce), Wagenmeister a Profoss.

Co se týká jezdeckva, autor předpokládá jízdní kornetu (prapor) o padesáti mužích, jízdní regiment by tedy čítal 500 vojáků. Vojáci budou stejně jako v případě pěchoty rozděleni do zástupů, ovšem vedle nich budou ustájeni jejich koně v dalších zástupech. Ubytovaní důstojníků, poddůstojníků, vojenských úředníků nebo markytánů má být řešeno obdobně jako u pěchoty.

Nutné je pamatovat také na umístění vozů. Mnoho jich patří k dělostřelectvu, některé vezou střelný prach, jiné různé náčiní, jako třeba rýče a lopaty pro ženijní práce, další vezou kule a jinou munici a podstatné jsou i vozy proviantní. K těm všem také patří značný počet dalších koní, které je třeba v táboře ustájit.¹⁶⁹

Kvartýrování má proběhnout tak, že pořádek pro ubytování vypracují vojenští stavitelé minimálně den před tím, než se na místo tábora přitáhne. Polní velitel dá každému regimentnímu Quartiermeisterovi nákres, jak má situace vypadat. Hlavní Quartiermeister po prostudování tábora vykáže každý regiment na své místo. Tento vymezený prostor potom

¹⁶⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 23.

regimentní Quartiermeister s pomocí Fuhrierů vojákům rozvrhne a vytyčí stanoviště jednotlivých praporů, kdy každý prapor bude odveden zvlášť na své místo.

V centrální části tábora prostor, na kterém se ubytovávají Oberst tábora, Oberst jezdeckta, Oberst pěchoty a hlavní velitel dělostřelectva.¹⁷⁰

Vojenští úředníci a Gefreiten (svobodníci) mají tu výhodu, že mohou v rámci kvartýru své kompanie nebo kornety zaujmout nejlepší místa.

7. 1. 2 Kterak celý tábor v úplnosti i v dílech na uličky a ulice dobře rozdělit

Táborové ulice lze rozdělit na vnitřní a vnější. Hlavní vnitřní ulice vedou podélně skrz tábor. Mají být dvě až čtyři – jejich počet se odvíjí od velikosti tábora. Aby mohlo být ležení takto členěno, je nejvhodnější formovat tábor do čtyřúhelníku. Vnější ulice potom vedou okolo regimentu. Je důležité znát velikost každého z regimentů, a podle množství vojáků potom stanovit rozčleňující uličky procházející příčně přes zástupy stanů.

Vojenský tábor ovšem nevypadá jen jako série stanů (či spíše přístřešků) rozestavených do obdélníků, které jsou od sebe odděleny uličkami. V kvartýru se nacházejí i různé větší stany úředníků a důstojníků, a také volná prostranství určená k různým účelům. Například velitel má být ubytován uprostřed celého kvartýru, a jeho ležení má být postaveno čelem k nepříteli.

Nedílnou součástí tábora jsou i stánky markytánů, které jsou situovány do jedné či více zvláštních uliček.

Uvnitř tábora má být ponecháno volné místo zvané Lermenplatz, které slouží k sešikování celého vojska, a proto musí být dostatečně rozlehlé. Kolem něj jsou přístřešky pěchoty. Ty jsou někdy rozděleny na tzv. avantguardii a retroguardii, tedy přední a zadní voj. Avantguardia je ubytována naproti nepříteli a retroguardia se zbývajícimi šiky se nachází po stranách a v zadní části tábora. Jezdeckto je ubytováno za avantguardií pěchoty a po stranách. Za jezdecktem jsou na pravé straně děla s příslušenstvím a na straně levé proviantní vozy s příslušenstvím.

Pokud jednu z hranic tábora tvoří řeka, je třeba bránit jen tři zbývajících strany. V tom případě vypadá kvartýr ideálně tak, že avantguardia stojí proti nepříteli, retroguardia je na levé straně a ostatní šiky na straně pravé.¹⁷¹

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 17–20.

7. 1. 2. 3 Kterak tábor dobře opevniti a obkopati

Autor od sebe odděluje případy, kdy je třeba opevnit celý tábor, a kdy je možné využít přírodních podmínek, které se do opevňovacích prací zakomponují. Násep vhodný k obehnání tábora by byl šest stop vysoký a šest silný ve své spodní části, nahoře silný čtyři stopy. Vedle něj by měl být příkop (z něž pochází hlína užitá na násep). Takto popsaná konstrukce by se ovšem v praxi sesouvala. K vytvoření takového náspu muselo být patrně použito nějakého zpevňujícího materiálu – pravděpodobně větví nebo prken, což můžeme sledovat i v dobových ikonografických pramenech.

Násep může být také silnější a mít předprseň, na kterou je postaveno dělo k obraně tábora. Děla jako obranné prvky tábora jsou obecně velmi doporučována.

Tyto práce vykonávají vojáci bezplatně, pokud se jedná o práci běžnou. Kdyby měl být tábor důkladněji opevněný nebo pokud by práce byla jinak nestandardní, mají vojáci dostat odměnu. Jindy mohou okopy vytvářet zákopníci, kteří jsou placeni jako vojáci. Ti navíc musí při tažení připravovat cestu pro vojsko – odklízet nerovnosti, zarovnávat příkopy atp.

7. 1. 2. 4 Kterak dobře brániti

O obraně tábora a hlídkách se rozepíšu v samostatné kapitole níže.

7. 1. 3 Kvartýrování ve vesnici¹⁷²

Kvartýrování ve vesnici je před tábořením v poli často upřednostňované. Pokud je země dosud nevydrancovaná, nabízí vesnice vojákům pohodlnější ubytování, snadné opatření jídla a pití, i možnost sehnat si takřka cokoli, po čem zatouží. Quartiermeister má v případě tohoto typu ubytování snazší práci než při kvartýrování v poli, protože se při plánování kvartýru vychází z podmínek jasně daných podobou obce.

Nevýhodou ubytování ve vesnici je například komplikovanější seřazení do bitevní sestavy. Vojsko se často do jedné obce nevejde, proto musí být rozděleno do několika vesnic a v případě poplachu se hůř shání dohromady. Jednotlivé prapory (tedy kompanie nebo kornety) se nechávají ideálně pohromadě. Pokud je regiment takto rozdělen a hrozí útoky

¹⁷¹ Tamtéž, s. 19–20.

¹⁷² J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 103–106.

nepřítele, je třeba mít dostatečný přehled o podobě vesnic a jejich okolí, aby nebyly jednotlivé části regimentu vzdáleny moc daleko od sebe, a nepřítel je potom nerozehnal ještě víc.

Při táboření ve vesnici má být Lermenplatz umístěn naproti nepřítelovu postavení. V nejlepším případě leží někde výš, protože díky tomu je možné se odtamtud rozhlížet po okolí.¹⁷³

Panuje zde větší nebezpečí různých nákaz, protože ve vesnici při kvartýrování nepobývají jenom vojáci, ale i její stálí civilní obyvatelé, o jejichž zdravotním stavu se zpravidla nic předem neví. Stejně tak je samozřejmě možné, že vojsko nakazí civilní obyvatelstvo, pročež Wallhausen nemá nic proti ubytovávání armády ve vesnicích nepřátelských zemí, ale ve vlastních či spřátelených zemích ho nedoporučuje, leda by vyvstala nutná potřeba, jako silné deště, mrazy atp.

Ovšem má k tomu i jiné důvody. Počítá se s tím, že vojáci ve vesnicích rabují, a je jim jedno, zda to jsou vesnice „vlastní“ či nepřátelské. Wallhausen píše, že vykradou vše – komory, sklepy, truhly a skřínky. To, co je přibité, prý odtrhnou – židle, lavice a stoly. Kde vojáci vše nespálí, tam to rozstřílejí.¹⁷⁴ Situace je tak kritická, že autor pramene ohledně takového chování neváhá srovnávat křesťanské armády s těmi pohanskými.

Poněkud naivně zde nastiňuje možnost, jak vyřešit tuto situaci: Pokud prý vojevůdce táhne s regimentem zemí na dlouhou vzdálenost (zde 50 mil) a dovolí mu zakvartýrovat na delší dobu (zde čtyři týdny), měli by vojáci dostat žold na šest měsíců. V tom případě snad nebudou svévolně působit škody poddaným, nebudou bít muže a znásilňovat ženy – což je chování zcela příšerné obzvláště proto, že bylo započato křesťany, ač by jinak bylo označováno za nekřesťanské.¹⁷⁵ V podmínkách, kdy vojáci dostávali žold běžně s několikaměsíčním zpožděním, ovšem tento návrh asi nebyl příliš realizovatelný.

Ve vesnici existují dva typy kvartýrování. Jeden pro případy, kdy hrozí útoky nepřítele, druhý, pokud nehrozí.

O kvartýrování ve vesnici se stará opět Quartiermeister. Quartiermeister kvartýr založí a rozdělí. Ta nejlepší místa ve vesnici získají důstojníci – v první řadě tedy velitel, potom jeho zástupce. Fähndrich má být ve středu kvartýru, ostatní vojenští úředníci jsou rozděleni mezi prosté vojáky. Jednotlivé Corporalschaffty jsou ubytovány co nejvíc pohromadě nebo sobě

¹⁷³ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 17.

¹⁷⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 104.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 104.

poblíž. U nich se nachází jejich Corporal (kaprál), Landpassat¹⁷⁶ a někdy také Feldwebel (šikovatel). Quartiermeister se má postarat o spokojenost vojáků např. i v tom ohledu, aby menší prapor nedostal větší kvartýr a větší prapor kvartýr menší. Svým dobrým plánováním má předejít sporům a závistí mezi vojáky. Kdyby k nepoměru přece jen došlo, měl by jednotlivé prapory mezi sebou vyměnit.

Ve vesnici se (stejně jako v poli) ubytovává dle subordinační počínaje nejvyššími veliteli a konče prostými vojáky. Důstojníci, markytáni a kupci se ubytovávají přes samotného Quartiermeistera nebo jeho podřízeného. Vyšší důstojníci mají být vždy ubytováni poblíž Obersta.

Kapitolu o ubytování ve vesnici uzavírá Wallhausen krátkou úvahou o tom, zda je lepší ubytovat regiment v poli nebo na vesnici. Bude-li to v poli, vojáci si slámu na postavení či pokrytí svých přístřešků stejně seženou v okolních vesnicích. Bude-li to ve vesnici, vojáci dost možná všechno nakonec rozmlátí a svévolně zapálí, což lze doložit mnoha příklady.¹⁷⁷

7. 1. 4 Obrana tábora, hlídky, bezpečnost

V následujících odstavcích se budu věnovat kvartýrování, kdy jsou spolu pohromadě ubytovány různé složky armády, tedy pěchota s jezdeckem nebo i s dělostřelectvem.

Pokud vojsko táboří v poli, je důležité, aby se vojáci mohli opevnit ze všech stran. Vyšlou hlídky a tzv. Schildwachten¹⁷⁸, které budou obhlížet situaci vně i uvnitř tábora; a to hlavně tehdy, když se vojsko připravuje na nepřátelský vpád. Jako příklady, podle kterých by mohl být kvartýr postaven, uvádí Wallhausen tábory prince Mořice Oranžského před Gertrudenbergem a před Grave a tábor markýze Spinoly před Reinbergem.

Uvnitř opevnění i mimo něj se mají pohybovat hlídky složené z jezdecka i z pěchoty. Vzhledem k tomu, že jsou vojáci bráněni prostřednictvím těchto opatření, se mohou snáze seřadit, a při cestě z tábora i zpět do něj se mohou pohybovat ve formacích. V případě nedostatečných opatření by byl jejich postup zmatečnější a riskantnější. Aby byla zachována schopnost vojska se rychle sešikovat, má se dbát na to, aby byl každý ubytován na svém

¹⁷⁶ Nositel tohoto úřadu pomáhal Corporalovi ve funkci – buď velel polovině Corporalschafft, nebo fungoval jako Corporalův zástupce.

¹⁷⁷ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 106.

¹⁷⁸ Schildwachten je termín, který v době třicetileté války označoval ozbrojenou stráž dbající o bezpečnost vymezeného prostoru (tedy třeba tábora či jeho části, nebo také prostor v pevnosti či na jiném vojáky obsazeném prostoru). Tato hlídka měla mít vždy zbraň připravenou k použití a nesměla ji odložit.

náležitým místě, tedy v prostorech vymezených právě pro něj. Zvláště tedy pěchota, jezdecko, děla s příslušenstvím, proviant a proviantní vozy, Oberst, jednotliví důstojníci a úředníci.

Pokud hrozí nepřátelský vpád do vesnice, ve které je kvartýr vojska, je třeba si podle Wallhausena uvědomit tři základní věci: zda je nepřítel pouze pěší nebo jízdní, zda panuje obava z nepřítele jízdního či pěšího, (pravděpodobně se myslí fakt, zda je vojsko lépe připraveno na střet s pěchotou či jezdeckvem) a jaké jsou podmínky té vesnice. Je nutné tedy dobře znát výhody dané krajiny. Vědět, jestli je „rozlehlá nebo úzká, kopcovitá nebo plochá, holá nebo porostlá křovinami či lesy, jestli v ní tečou řeky a potoky, nacházejí se tam průsmyky, bažiny, nebo třeba močály.“¹⁷⁹

Po zjištění těchto třech bodů je potřeba se proti vpádu zabezpečit, o což se stará hlavně Wachtmeister, ale také Quartiermeister, který dohlíží hlavně na dění uvnitř kvartýru. Ten si má hledět prostor, kde jsou vojáci ubytováni, a tyto příbytky má zajistit před vpády nepřátel. Částečně se také stará o denní i noční hlídky – zajišťuje, aby byly spíše lehké, než těžkooděné.¹⁸⁰

Nesmí se zanedbávat ani vnitřní bezpečnost tábora, která může být ohrožena vlastní nedbalostí spíše než útokem nepřítele. Při kvartýrování v poli i ve vesnici je třeba pamatovat na bezpečné uložení střelného prachu, který potřebují mušketýři, jízdní střelci i dělostřelci. Prach má být uložen na nejbezpečnějším místě celého tábora; ten, který patří k dělům, má být potom situován u nich. Prach musí být chráněn hlídkami a ideální je ho opevnit. Hlídky mají dávat pečlivý pozor, aby se od prachu držel co nejdál jakýkoliv oheň.¹⁸¹

V případě kvartýrování ve vesnici je vhodné nechat muniční vozy (tedy vozy, na nichž je uložen střelný prach, kule, doutnáky a jiné střelecké potřeby) mimo vesnici, nebo dle okolností na jejím okraji. V poli jsou tyto vozy bezpečnější před vypuknutím požáru nebo jiným nebezpečím, které hrozí ve vesnici. Munici mají hlídat tzv. Dupelsoldneři¹⁸² nebo pikenýři. Nemají to být mušketýři, protože díky jejich běžné manipulaci s ohněm by hrozilo, že prach omylem zapálí.¹⁸³

¹⁷⁹ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 105.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ J. J. von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, s. 23.

¹⁸² Jedná se o žoldnéře, kteří pobírali žold ve zvýšené, často dvojnásobné výši. Byli to zkušení a vycvičení bojovníci. V 1. polovině 17. století šlo nejčastěji o pikenýry, kteří museli být odvážní a zkušení, protože museli vydržet nápor jezdeckva a při útoku proráželi sestavu nepřítele.

¹⁸³ J. J. von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß*, s. 103.

7. 1. 4. 1 Hlídky¹⁸⁴

Bezpečnost kvartýru se nezajišťuje jen prostřednictvím opevnění a obranných mechanismů; neopominutelné jsou v tomto ohledu také táborové hlídky, které zajišťuje tzv. Wachtmeister.¹⁸⁵ Lze je rozdělit na vnější a vnitřní – vnější hlídky se pohybují mimo tábor a obhlíží tak jeho okolí; vnitřní hlídky jsou potom uvnitř něj.

Pokud společně kvartýruje jezdecko a pěchota, má vnější hlídky zajišťovat jezdecko. To dokáže v případě potřeby zareagovat na kontakt s nepřítelem rychleji, a tak informuje kvartýr dříve. Velikost této vnější hlídky je zohledněna skutečností, jak silný je nepřítel. Zřizovány jsou podle nařízení velitele.

Jízdní vojáci drží hlídky také u hlavní brány. Jednat se má o vojáky ze stejného praporu (kumpanie nebo kornety) – pravděpodobně pro usnadnění organizace. Tyto hlídky zajišťuje podle potřeby celá rota nebo její polovina, a to obzvláště tehdy, když se očekává kontakt s nepřítelem. Corporal nebo Rittmeister mezitím staví z jezdecka tzv. Schildwachten, které v případě potřeby varují i ty nejvzdálenější jedince jedním výstřelem. Tyto hlídky se (podle počtu vojáků) střídají každé dvě nebo tři hodiny.

Vnitřní hlídky jsou zastávány pěšími vojáky. Obranu před nepřítelem jistí hlavně u okraje tábora – především za jeho opevněním. Hlídkují při vstupech dovnitř a někdy se pohybují také mimo tábor, ovšem nedaleko od něj. Rozdělit je lze na general Wachten (hlavní hlídky) a Schildwachten. General Wachten jsou postaveny u branek do tábora a v jeho rozích. Pokud je tábor dostatečně silný a nepřítel ho bezprostředně neohrožuje, vyjde hlídka na každého vojáka zhruba každou čtvrtou noc. Pokud je tábor slabší a nepřítel blízko, může na něj vyjít každou druhou noc.

Tábor má být rozdělen na tři části, aby ti, kteří přišli z večerní hlídky, měli následujícího dne oddech. Ti, kteří následujícího dne mají táhnout pryč, mají být připraveni vystřídat ty, kteří hlídají.

Pěší Schildwachten v táboře jsou dvojího typu. První typ je zřizován veřejně. Tyto hlídky se pohybují ve dne i v noci uvnitř příkopů nebo opevnění tábora a obvykle se střídají po jedné nebo dvou hodinách. Druhý typ je méně běžný, tajný. Tyto Schildwachten se formují z Gefreiten (svobodníků), když je nepřítel blízko a hrozí, že tábor přepadne. Ustanovují se v noci. Střídají se také po jedné nebo dvou hodinách, pro upozornění na nebezpečí střelby.

¹⁸⁴ J. J. von WALLHAUSEN, *Corpus Militare*, s. 105–109.

¹⁸⁵ O úřadu Wachtmeistera více v kapitole *Wachtmeister*.

Pokud žádné nebezpečí aktuálně nehrozí, svobodníci obcházejí s Leutnantem nebo jiným úředníkem celkem v šesti nebo sedmi osobách vnější příkopy, kde nějaké dosud neznámé nebezpečí hledají, a případně na něj upozorní.

Hlídky se zabezpečují dvěma způsoby: heslem a obchůzkou.

Heslo je zadává Feldherr (polní velitel), ten ho předá general Wachtmeisterovi, od něj ho převezmou Wachtmeistři na regimentní úrovni a od nich poté Feldwebelové. Potom čekají, než si dané slovo všechny řady vojáků mezi sebou potichu předají. Heslo, které takto Wachtmeister poslal, se k němu musí opět vrátit. Feldwebelové ho po této kontrole předají Hauptmanům, Corporalům nebo Rittmeisterům, kteří obsazují hlídky, a Gefreitenům, kteří se v noci na hlídkách střídají.

Heslo se předá i návštěvám v táboře nebo přítomným vyslancům. Uděluje jim ho Feldherr, a to prostřednictvím hodnosti „Capitain der Gardi“ – tedy velitele jejich stráže. Zabezpečení pomocí hesel se neprovádí v případě Schildwachten, protože by to prý způsobovalo zmatek.

Druhý způsob zabezpečení hlídek je prostřednictvím tzv. „Ronden“, tedy obchůzek. Ty v nebezpečných úsecích někdy kontroluje general Wachtmeister, obvykle je to ale úkolem regimentního Wachtmeistera. Každou hodinu mají být tyto Schildwachten minimálně dvakrát kontrolovány prostřednictvím Gefreiten.

7. 2 Quartiermeister

Hlavním úředníkem, který se stará o vojenský tábor, je Quartiermeister. V minulých kapitolách jsem ho několikrát zmínila, zde jeho funkci popíšu blíže. Jedná se o úřad, který má více stupňů. Vrchním ubytovatelem je Oberst Quartiermeister, pod něj spadají Quartiermeisteri pro pěchotu a pro jezdecko.

7. 2. 1 Oberst Quartiermeister¹⁸⁶

Hlavní Quartiermeister je muž, který se drží často při Oberstovi a může mít i právo bydlet v táboře poblíž něj. Je jedním z Oberstových poradců. Jeho úřad u armády je tedy poměrně důležitý a prestižní. Od Obersta přebírá informace, kdy a kam se bude dále táhnout.

¹⁸⁶ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXVIIa–b.

Bez jeho předchozího vědomí nemá být rozbit žádný tábor. Proto se mezi všemi ostatními Quartiermeistery řadí při tažení na první místo, aby mohl skutečně rozhodovat jako první. Nepracuje ale zcela samostatně, se zbývajícimi Quartiermeistery se při plánování radí. Oni mají často lepší představy o dílčích faktech (odkud může přijít do tábora případné nebezpečí – kde by se mohl nepřítel ukrývat, kudy by se mohl nepozorovaně přiblížit, případně odkud by mohl tábor ostřelovat). O těchto potencionálně nebezpečných místech potom Oberst Quartiermeister informuje Obersta, Marschalcka a také Wachtmeistera, který tam pak zřídí hlídky.

Oberst Quartiermeister si má o celém vojsku vést seznam, ze kterého může zjistit, kolik lidí ve vojsku je – jízdních, pěších, i vojáků u dělostřelectva. V kvartýru má mít představu o tom, do které části tábora který voják náleží.

Pokud dojde v táboře k nějakým problémům, očekává se, že ho jeho podřízení (tedy zbývající Quartiermeistři) co nejdříve informují; pokud potřebují ohledně tábora nějakou radu, mají se ptát jeho. Často proto radí hlavně v otázkách, na které místo v táboře má co přijít, (např. kdo má bydlet blíž ke zdroji vody atp).

Oberst Quartiermeister musí obhlédnout tábor a zkontrolovat, zda je v něm všechno na svém místě. Kontroluje tak nejen práci svých podřízených, ale i všechny ostatní vojáky. Pokud shledá, že tábor v pořádku není, má rychle zajistit nápravu, případně oznámit Oberstovi, kteří muži mají být za neuposlechnutí rozkazů potrestáni.

Při plánování tábora je třeba také myslet na to, že bude potřeba zajistit jídlo a pití pro lidi i zvířata. V tomto bodě tedy spolupracuje s Proviantmeisterem; zkoumá okolí tábora a zjišťuje, jak kvartýr základními potřebami zaopatřit. Kvůli tomu, ale i pro další účely, má mít k dispozici jízdní posly. Ti jsou využíváni třeba v případě, kdy je potřeba Oberstovi nebo někomu jinému něco sdělit, podat hlášení nebo něco poslat. Vrchní velení je třeba informovat samozřejmě hlavně tehdy, když dojde v táboře k nějakým problémům.

7. 2. 2 Quartiermeister u pěchoty¹⁸⁷

U každého regimentu pěchoty se má držet jeden Quartiermeister. Ten se pohybuje na tažení v předním voji, aby mohl pomoci Oberst Quartiermeisterovi při plánování tábora, ve kterém pak vybírá vhodný tábor pro pěchotu. V táboře ubytuje nejprve Obersta, potom sám

¹⁸⁷ Tamtéž, s. LXXXIb.

sebe, poté Schulteisse a Profosse, určí vhodné místo pro tržiště, pro řezníka a ostatní prodavače, a stanoví také prostor pro výcvik vojska. Při plánování tržiště se má postarat o to, aby pěchota měla jiný vchod než jezdeckvo s dělostřelectvem. To se děje proto, že jednotlivé složky vojska spolu často dobře nevycházejí a dostávají se spolu do konfliktů. Quartiermester pak rozdělí za pomoci Fuhrierů celý kvartýr pro svůj regiment.

7. 2. 3 Quartiermeister u jezdeckva¹⁸⁸

I k jízdním regimentům náleží vždy jeden Quartiermeister. Stejně jako pěchotní Quartiermeister se pohybuje na tažení v předním voji, pomáhá obsadit tábor, radí, kde se má ubytovat který regiment. Při tom se stará hlavně o ubytování jezdeckva. V kvartýru svého regimentu se v první řadě stará o ubytování Feldmarschalcka, pak o své vlastní, a potom s pomocí Fuhrierů rozvrhne ubytování pro všechny zbývající vojáky.

Funkce Quartiermeistera je náročná, proto nemá být zatěžován řešením záležitostí, které jeho úřadu nepřísluší. K dispozici má mít dva Trabanty a vlastní vůz.

7. 3 Wachtmeister¹⁸⁹

Dalším již zmiňovaným úředníkem je Wachtmeister, který se stará o hlídky. Obsazení hlídek, jejich množství a místo, kam budou postaveny, neřeší sám, nýbrž po domluvě s Oberstem a válečnou radou. Hlídka řeší sám jen v případě, že je to nutné, většinou tehdy, když Oberst a rada musí vyřešit důležitější záležitosti. Vedle standardních hlídek staví i Schildwacht, tedy „štítové hlídky“ a Starwacht, což jsou „noční hlídky“.

Jeho povinností je poučit vojáky, jak se mají na hlídce chovat, a kontrolovat je, zda jsou skutečně bdělí. Bezpodmínečně musí znát táborové heslo. Pokud mají být jeho povinnosti rozšířeny o něco dalšího, má to být jasně řečeno a zapsáno.

Pro jeho úřad mají být drženi dva Trabanti, pro Wachtmeistera jízdy navíc jeden vůz.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. CXXVIa–b.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. LXXXIIIb–LXXXIIIa, CXXVIb–CXXVIIa.

8. Vojáci v kvartýrech, aneb podoba tábora dle dobových svědectví

Jestliže vojáci zrovna nebojují, nejsou na tažení nebo nemají jiné povinnosti, čekají na to, až dostanou další rozkazy. Toto čekání se někdy může protáhnout i na delší dobu, ve které v zásadě nemají co dělat. V této situaci si potřebují nějak ukrátit dlouhou chvíli. Ideální by samozřejmě bylo věnovat co nejvíce volného času cvičení a trénování, ve skutečnosti to tak ale ne vždy vypadalo a sám voják volno vždy rád uvítal.

Některé náznaky v simpliciánské literatuře působí dojmem, že toho volného času bývalo až moc. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen říká v knize *Divous Skočdopole* slovy svého hlavního hrdiny: „v kvartýrech jsme totiž neměli nic jiného na práci, než si krátit dlouhou chvíli.“¹⁹⁰ Ovšem ono krácení dlouhé chvíle něco stálo. Záleželo na aktuálních majetkových poměrech žoldnéře, jak si mohl volný čas užívat. „Měl-li jsem něco, povaloval jsem se ve dne mezi hráči a v noci u markytánek, neměl-li jsem nic, kradl jsem, co se dalo,“¹⁹¹ říká Simplicius Simplicissimus v známějším Grimmelshausenově díle. Jeho východnější kolega, autor tzv. *Uherského Simplicissima*, zase zmiňuje, že „čo vojaci usporia, to vie najlepšie krčmár.“¹⁹²

8. 1 Proviant, hospody, stánky markytánů

V následujícím textu se budu věnovat hlavně markytánům¹⁹³ – tedy trhovcům u vojska. Ti mívali stánky v části tábora, kde bylo vytyčeno tržiště,¹⁹⁴ a tam prodávali vojákům své zboží. Pro markytány, jakožto nebojovou součást vojska, platily stejně jako pro bojující určité řady a nařízení, podléhali některým vojenským úředníkům a důstojníkům.

Zbožím, které markytáni prodávali, byly především potraviny, ovšem velmi žádanými komoditami byly hlavně alkohol a tabák. Pokud měli vojáci zrovna dost peněz, trávili svůj volný čas mimo jiné tím, že je za ně utráceli. Ačkoliv bylo víno nebo pivo součástí vojenských přidělů, k zábavě a opíjení jeho množství zdaleka nestačilo. V případě, že se

¹⁹⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhllice Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 80.

¹⁹¹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 314.

¹⁹² D. SPEER, *Uhorský Simplicissimus*, s. 117.

¹⁹³ Slovo „markytán“ (německy „der Marcketender“, dříve např. „Margedenter“) je termín odvozený od označení pro tržiště – „der Markt“.

¹⁹⁴ Viz v příloze Obr. 19, 20, 21.

vojsko zrovna nacházelo v obydlené a nevydrancované oblasti, využívalo ke stravování a popíjení samozřejmě i místních civilních hospod.

Autor deníku vydaného Janem Petersem na několik příležitostí, kdy víno či pivo teklo proudem, vzpomíná. Že se často nejednalo o levnou zábavu lze odvodit z toho, co při těchto událostech utratil. Jednou měl voják zrovna nastřádané peníze na nové boty, šel ale do hospody, kde měli výborné víno. Na boty zapomněl a peníze propil. Aby mohl vůbec pochodovat dál, musel si svou starou obuv provizorně opravit.¹⁹⁵ Jindy zase potkal svého příbuzného, se kterým se bavil a pil po dobu tří dnů. Takto „propil“ koně, kvůli čemuž chlapec, který se o jeho dva koně staral, prý plakal.¹⁹⁶

Hospoda byla oblíbeným místem vojenských verbířů, jejich zvyky ale mohli přejímat i příslušníci jiných profesí. Jen co se Petersův žoldněř nechal v Parmě naverbovat do armády, narazil na nějakého loutnaře, „dobrého Němce“, který ho v hospodě pozval na několik sklenek pití. Ten poté sehnal vojákovi práci. Když se voják vrátil z hlídky, věnoval se řemeslné výrobě, čímž si finančně dobře přilepšil. Jednotka prý na místě pobývala dvanáct měsíců, takže se mohlo jednat o celkem dlouhodobý přivýdělek.¹⁹⁷

Grimmelshausen píše slovy hlavní hrdinky v *Poběhlíci Kuráži* o markytánech následující: „Když jsem totiž lépe nakoukla do markytánova podnikání a obchodování a na vlastní oči denně viděla, jaký zisk mu neustále plynul, zatímco leckterý schopný oficír bohatl od tisíce ke stu, začala jsem pomýšlet na to, že by neškodilo zařídit a zavést si taky takové markytánství.“¹⁹⁸ Jednalo se tedy patrně o živnost, která mohla být skutečně výnosná, pokud byla vykonávána schopným člověkem. Jak je naznačeno dál, ceny si mohli markytáni nastavit tak, že byly podstatně vyšší, než mnohde jinde – ačkoliv právě toto jednání vojenské řády zakazovaly.

8. 1. 1 Markytáni v normativních pramenech

Markytáni podléhali táborovým řádům, ve kterých pro ně byly stanoveny speciální podmínky. Prodejci i ostatní nebojující jedinci táhnoucí s vojskem skládali obdobu vojenských přísah. Například slibovali, že budou upozorňovat na nebezpečí či škody, které by

¹⁹⁵ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 134–135.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 144.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 133.

¹⁹⁸ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 84.

v táboře či na tažení zaznamenali, nebo nahlašovat podezřelé osoby, které potkají. Obecně řečeno – že se budou chovat jako vzorní poddaní.¹⁹⁹

Začnu tím, jak se má markytánův stánek stát součástí tábora: Když přijde markytán do vojenského tábora, má najít Proviantmeistera nebo jiného úředníka s podobnými pravomocemi. Pokud v táboře žádný adekvátní úředník není přítomen, má se markytán obrátit na Profosse nebo jeho zástupce. Někdo z nich mu řekne, kam se má se svým krámem přesunout. Quartiermeister stanoví markytánovi místo pro stánek, Profoss od markytána vybere poplatek za postavení stánku. S sebou má trhovce většinou vůz nebo alespoň káru, na které převáží své potraviny nebo jiné zboží; víno a pivo jsou mezi těmito komoditami obvykle zmiňovány na prvním místě.

S vojskem by správně neměl táhnout nikdo, o kom velení neví. O každém, byť by se jednalo jen o pacholka markytánů, by měl být Obrist písemně informován. Markytáni u sebe tím pádem nemají ani ubytovávat někoho cizího. Stejně tak nesmějí svévolně opouštět vojsko nebo tábor. Pokud by snad chtěli, mají předem informovat odpovědné úředníky.

I markytáni mají poslouchat rozkazy velitelů a v případě potřeby pomáhat vojákům. Pomáhat mají například při stavbě přístřešků a opevnění.

Přikazuje se jim, aby ve svém příbytku udržovali čistotu – to se ovšem očekává i od vojáků. Jedná se zde pravděpodobně o krásný příklad toho, že v řádech bývají nakazovány věci, které se běžně nedějí.

Bývá stanoven řád každého jednotlivého kvartýru i maximální výše cen, za kterou mohou markytáni prodávat. O těchto náležitostech informuje trhovce Profoss nebo jeho zástupce. Na zboží se napíše křídou cena, aby nemohlo být prodáváno draž. Markytán, který by nařízení nerespektoval, může být o své zboží připraven.

Přesto nám simpliciánská literatura ukazuje mnohé příklady toho, jak markytáni šidili a okrádali své zákazníky.²⁰⁰ Fakt, že se podváděním vojáků markytány zaobírá několik různých bodů ve Fronspergerově řádu, napovídá, že se tak skutečně běžně dělo. Kdyby se chtěl markytán ohledně táborových nařízení hádat, pravděpodobně by neuspěl. Potrestán měl být v tomto případě „na těle a na zboží“ – jednalo by se tedy o fyzický trest a zabavení zboží.

¹⁹⁹ Následující odstavce jsou zpracovány hlavně na základě L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLXa–b, CLXIXb–CLXXb.

²⁰⁰ K tomu více v kapitole *Ženy u vojska*.

Vojenské právo se totiž vztahuje i na nebojující členy armády. Pokud vyvolají hádku nebo bitku (ať už mezi sebou nebo s vojáky), bude je soudit velitel s odpovídající pravomocí.

Také případné zdražování má podléhat kontrole velení – Proviantmeistera a Profosse. Nad tímto děním mezi markytány má dohled tzv. Steckenknecht.

Markytáni nemají prodávat tam, kde se jim zlíbí, ale na místě, které je pro ně určeno. Tedy ani v rámci tábora se nemají se zbožím toulat mezi vojáky, ale vojáci mají přijít sami na tržiště.

Speciální podmínky platí pro řezníky. Porážet dobytek se má (z hygienických důvodů) mimo tábor nebo na jeho kraji, kde se maso také prodává.²⁰¹ Na toto stanoviště řezníky vykazuje opět Profoss. Ten má mít také přehled nad tím, kolik se denně poráží zvířat. Občas také kontroluje, jestli maso není špatné a jestli řezník nešidí na jeho váze.

Poté, co se obsadí noční hlídky, se vojáci ani markytáni nemají vzdalovat od svých přístřešků či domů a volně se pohybovat po táboře. Markytáni také v tuto hodinu už nemají šenkovat víno ani pivo.

Pamatuje se zde i na bezpečnost, a to hlavně v souvislosti s možným vypuknutím požáru. Každý musí dávat pozor na oheň u svého přístřešku – především ti, kteří pracují „s pecemi a kotli“, a oheň tedy stále používají. Po ruce mají mít vždy vodu. Pokud by vodu neměli a oheň by vzplanul, mají být potrestáni „na těle a na životě“. Ať už požár způsobili oni nebo někdo jiný, mají s hašením požáru v táboře pomáhat. Pokud by tak neučinili, budou potrestáni.

V případě vojenského poplachu mají nebojující členové armády zůstat v příbytcích a nemají nikam chodit pod hrozbou tělesného trestu. Na druhou stranu mají mít i oni nějaké zbraně a zbroj pro případ, že by je potřebovali.

V rádech se ale objevují i nařízení, jako je to následující: Ráno před devátou hodinou se nemají na tržišti prodávat vojákům potraviny ani nakupovat pod hrozbou trestu a propadnutí příslušných věcí.

O stánky markytánů se ve větší či menší míře starali různí vojenští úředníci. V tomto ohledu byl asi nejzásadnější Proviantmeister, který řešil zásobování vojska. Úřad Proviantmeistera měl (stejně jako např. úřad Quartiermeistera) více stupňů. Podle Leonhardta

²⁰¹ Viz v příloze Obr. 22.

Fronspurgera se o celou armádu stará Oberst Proviantmeister (tedy „nejvyšší proviantmistr“) a jemu podřízení Proviantmeisteri mají na starosti dílčí části vojska.

8. 1. 2 Oberst Proviantmeister²⁰²

Před tažením je potřeba promyslet otázky ohledně zásobování vojska v průběhu tažení. Tento úkol má na starosti Oberst Proviantmeister, tedy jeden zvláštní proviantmistr. Zásobování je třeba náležitě naplánovat hlavně v případě, že je vojsko velké, a je tedy potřeba i velké množství zásob. Situace je komplikovanější také tehdy, když se vojsko nachází v zemi nepřítele, kde se dostatečné dodávky potravin zajišťují podstatně hůř.

Oberst Proviantmeister má promyslet, kde se sežene proviant jako „obilí, seno, mouka, chleba, maso a vůbec všechno, co vojsko nutně potřebuje.“ Je také potřeba, aby věděl, jak početně silná bude pěchota i jezdecko (musí tedy mít představu i o počtu koní), a jak dlouhé asi dané tažení bude. S pomocí těchto informací potom propočítá, kolik proviantu budou lidé i koně potřebovat. Potom udělá stejné propočty pro jednotlivé „houfy“ – tedy části vojska. Má se tak postarat o to, aby potravin nebyl nedostatek, ale také aby jich nebylo zbytečně moc a neplýtvalo se jimi. K dispozici má mít pomocníka – vlastního písaře.

Každý regiment má potom svého Proviantmeistera, který se stará o potraviny regimentu, a také Profosse, který potraviny ohodnocuje a je-li potřeba, rozděluje mezi vojáky. Je zde řeč o dvou situacích: Jednou z možností je, že proviant patří veliteli armády a jsou z něj poskytovány přiděly pro vojáky. Pokud proviant náleží veliteli armády, vede Profoss záznamy o záležitostech týkajících se daného proviantu, o kterých případně informuje velení.

Jindy se počítá s tím, že si vojáci obstarávají potraviny sami na své náklady (především u stánků markytánů), a potraviny v táboře tedy veliteli nepatří. V tomto případě o nich Profoss záznamy nevede.²⁰³

8. 1. 3 Proviantmeister²⁰⁴

Potraviny pro jednotlivé regimenty řeší běžný Proviantmeister. Má být zkušeným a zodpovědným vojákem, který umí číst, psát a počítat. Pro svůj regiment dělá stejné

²⁰² L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXIIa–b.

²⁰³ Více o úřadu Profosse v kapitole *Právo válečné*.

²⁰⁴ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXXIIIa–b.

propočty, jako dělá Oberst Proviantmeister na celoarmádní úrovni. Objednává potraviny a zajišťuje také jejich dovoz. Ideální je, když se on sám účastní onoho dovozu, aby zajistil, že vše, co objednal, dorazí na své místo. Jeho přítomnost na těchto výpravách ale asi zdaleka není pravidlem.

Stará se o to, aby ti, kteří dovoz zajišťují, nezpůsobili žádnou škodu na dováženém zboží. Má je také poučit o tom, že potraviny nesmějí užívat ani prodávat, dokud je Profoss neohodnotí. Dodatek, že žádný Proviantmeister nesmí provádět podvody s penězi a ani jinak se na svém úřadu nečestně přizívat, je součástí i jeho vlastní přísahy.

8. 2 Nemoci, hygiena

Vysoký počet vojáků zemřel spíše než v bitvě s nepřítelem na různé nemoci, které se mezi vojenským lidem rychle šířily v důsledku nedostatku hygieny, velkému počtu lidí stísněném na malém prostoru, podvýživě, stresu a dalším nepříznivým podmínkám, ke kterým ve vojenském táboře docházelo. Kvůli nim se mohl počet zemřelých zvýšit oproti průměru až pětinasobně, jak uvádí Robert Higham.²⁰⁵

V táboře bylo potřeba vyřešit i místo, kam se chodila vykonávat potřeba. Ve vojenských řádech se o něm mnoho informací nedozvídáme, ale můžeme ho najít znázorněno v některých obrazových pramenech. O tomto prostoru, který najdeme ve Fronspergerově díle pod označením „Scheissplätz“, se můžeme dočíst, že ho chodily uklízet ženy a ostatní příslušníci trénu. Tato práce oblíbená evidentně nebyla a kdo mohl, vyhnul se jí. Proto zde měl dohlížet tzv. Steckenknecht, aby svoji povinnost všichni pověření plnili.²⁰⁶

8. 2. 1 Vši

Celkem častým žoldnéřovým problémem byly vši, které se držely v oděvy i např. pod kyrysem. Grimmelshausen v Simpliciovi píše: „Mne pod jeho ochranou [kyrysu] pronásledovala drobotina, kterou jsem sám vychoval, tím bezpečněji; mé vši měly pod kyrysem volné rejdiště, cvičiště a shromaždiště, takže to vypadalo, jako bych jej nosil k

²⁰⁵ Robin HIGHAM, *Some Thoughts on the 30 Years' War*, in: Jan Vilim a kol. (edd.), *Bellum tricennale. The Thirty Years' War*, Praha 1997, s. 343.

²⁰⁶ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLVIa.

ochraně jejich a ne své, protože jsem se rukou pod pancíř nedostal a nemohl mezi nimi zalovit.²⁰⁷

Zbavit se jich nebylo jednoduché. Ne každý si mohl dovolit luxus náhradní (tedy nezavšivené) košile, obzvláště v případě déletrvajícího tažení. Vojáci mohli zkoušet různé postupy, jak se nevídaného hmyzu zbavit, ale nejjistějším způsobem zůstávalo oděv spálit a pořídit si nový. Na pořízení nových šatů však nebyl vždy dostatek finančních prostředků.²⁰⁸ Před tím, než Simplicius nový oděv získal, zkoušel na vši vyzrát po svém: „A ještě méně mi bylo možné zbavit se jich výměnou šatů nebo čisté košile, takže mi nezbývalo, než vláčet je s sebou a dávat jim na pospas své tělo a krev; když mě tak pod krunýřem soužily a žraly, vytáhl jsem pistoli, jako bych je chtěl nabíti místo kulí, ale vzal jsem jen nabíják a tím jsem je odstrkoval od hostiny. Konečně jsem vynášel toto: omotával jsem konec nabíjáku kouskem kůže a nastrojil jim takto lepkavou past; vjel-li jsem touto vši lapačkou pod krunýř, vylovil jsem je vždy po tuctech z jejich úkrytů; ale i to pomáhalo jen málo.“²⁰⁹

8. 2. 2 Skvrnitý tyfus

Jednou z nejčastěji zmiňovaných nemocí byl v raném novověku mor; ovšem větší problém armád počínaje začátkem novověku a konče první polovinou 20. století představovaly vši, které přenášely skvrnitý tyfus.

Rozmáhal se tam, kde bylo na jednom místě soustředěno velké množství lidí ve špatných hygienických podmínkách, tedy hlavně ve vojenských táborech nebo ve věznicích či na dlouhých námořních plavbách. První jednoznačný doklad epidemie skvrnitého tyfu v Evropě máme z let 1489–1490 ve Španělsku.

Tuto chorobu šíří infikované výkaly vši šatní, která žije v teplých oděvech lidí, kde klade vajíčka. Z šatů občas sleze na kůži člověka, kde se napije krve. Pokud se veš napije krve infikovaného člověka, po čase umírá. Jestliže ale předtím změnil svého hostitele a její výkaly se dostanou do drobných ranek (i ranek způsobených samotnou vší) dosud zdravého jedince, je tento člověk obvykle tímto způsobem nakažen. Nakazit se lze také vdechnutím všech výkalů. Nakaženého zachvátí horečka, trápí ho silná bolest hlavy, bolesti svalů a kloubů, na

²⁰⁷ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 165.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 165–168.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 166.

kůži se objeví červená vyrážka. Nemoc je doprovázena též velmi nepříjemným zápachem, postižený je omámený a otupělý. Úmrtnost při neléčení je 10–40%.²¹⁰

Vši byly velkými nepřáteli vojáka od nepaměti, proto se jich snažil vždy zbavovat různými výše zmíněnými postupy. Veš šatní jako přenašeč skvrnitého tyfu byla ale odhalena až na počátku 20. století.²¹¹

8. 2. 3 Mor

Mezi závažné nemoci patřil také mor. V evropských zemích se pravidelně setkáváme s morovou nákazou s jejími prokazatelnými příznaky v polovině 14. století, kdy se do Evropy dostává z východu na janovských obchodních lodích.²¹²

Jedná se o vysoce nakažlivou chorobu, která je přenášena obvykle krysími blechami. Infekce postihuje lymfatický systém, dojde ke zduření mízních uzlin, které mohou zhnisat. To je mor dýmějový. Jeho další alternativou je mor plicní, který je vyvolán a přenášen kapénkovou infekcí, a mor septický, při kterém se do plic krví zanesou infekce, což vede k jejich zápalu a dušnosti. Nemocný potom vykašlává hlen, čímž se stane pro své okolí silně nakažlivým. Inkubační doba nemoci je velmi krátká. Většina postižených nakažení nepřežije, ti přeživší ale získávají dlouhodobě částečnou imunitu.²¹³

V 17. století již nenabývaly morové epidemie takové intenzity jako v předchozích dobách, každopádně Eduard Wondrák píše, že i tak si mor v daném období vyžádal víc obětí než třicetiletá válka.²¹⁴ Určení přesných čísel obětí je v této době stále ještě velmi obtížné, protože jejich počty byly v dobových dokumentech záměrně zvyšovány. Mor zde byl prezentován jako Boží trest – čím více obětí bylo uvedeno, tím bylo možno naznat větší provinění křesťanstva. Dochovaly se nám ale různé záznamy z morových nemocnic a také doklady o nákupu a používání léků.²¹⁵

Při léčbě často docházelo i na mastičkáře a dryáčníky, kteří si přivydělávali nevědomým i vědomým prodejem často neúčinných či dokonce škodlivých „léků“ a mastí mezi civilním i vojenským obyvatelstvem. Simplicius Simplicissimus, který se sám svého času prodejem

²¹⁰ Mary DOBSONOVÁ, *Nemoci. Příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha 2009, s. 36–38.

²¹¹ O tento objev se postaral Charles Nicolle v letech 1909–1910; M. DOBSONOVÁ, *Nemoci*, s. 41.

²¹² Eduard WONDŘÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999, s. 15–16.

²¹³ Tamtéž, s. 10.

²¹⁴ Tamtéž, s. 57.

²¹⁵ Tamtéž, s. 57–58.

nefungujících léčiv živil, radí: „Protož, sedláčkové, nevěřte tak lehce mastičkářům, jinak budete ošizeni, neboť oni ne vaše zdraví, ale vaše peníze na mysli mají!“²¹⁶

Je ale celkem pochopitelné, že tyto podezřelé produkty bývaly často jedinou vojákovou možností, jak si opatřit finančně dostupnou léčbu, když přihlédneme ke kolísavé majetnosti vojáků i obyvatel měst a vesnic. Divous Skočdopole, fiktivní postava, která mor přežila, říká: „Zůstali jsme v městečku, kde taky řádl mor, a bydleli jsme u barbíře, který potřeboval naše peníze asi jako my jeho léky.“²¹⁷

V *Divousovi Skočdopole* jsou postaveny meč, hlad a mor zhruba na stejnou roveň jako boží rány, které obzvláště dohromady lidem značně komplikují životy a přivádějí je k smrti.²¹⁸ Přesto i zde hlavní hrdina myslící na oblíbené plenění ironicky poznamenává, že „jsem v těch třech bitvách jako jedinou kořist chytil jen mor“.²¹⁹

8. 2. 4 Další nemoci

Vyjma různých relativně neškodných neduhů se ve vojsku šířily i další vážnější nemoci. Mezi ně patřily třeba syfilis nebo neštovice – ať už tzv. pravé neštovice, nebo podstatně méně nebezpečné neštovice plané.

Mnohé choroby byly společně zaměňovány, protože některé jejich projevy byly docela podobné. Obzvláště termínem „mor“ byla často označována jakákoliv nemoc doprovázená výraznými projevy na kůži, tedy boulemi, bulkami nebo vředy.

Jako důvody pro návštěvu lékaře, jsou v řádu Leonhradta Fronspergera uvedena zranění, která většinou vzešla z boje, tedy postřelení, bodné rány a zlomeniny. Z nemocí jsou zmíněny angína, úplavice a horečka, ke kterým prý ve zbrojných houfech dochází často.²²⁰

Simplicius Simplicissimus chytil na svých cestách nějakou formu neštovic nebo spalniček (v textu označovanou za dětské neštovice nebo za spalničky), kterou si zprvu pletl se syfilis. Až zjištění, že stejnou chorobou trpí ve vesnici většina dětí, ho od původního názoru odvrátilo.

²¹⁶ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 129.

²¹⁷ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 84.

²¹⁸ Tamtéž, s. 86.

²¹⁹ Tamtéž, s. 84.

²²⁰ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXVIII.

Z nemoci se vyléčil a popsal svůj následující zjev takto: „Ty dětské neštovice mě spravily tak, že jsem měl v budoucnosti od ženských pokoj; měl jsem na tváři dolíky, že jsem vypadal jako mlat ve stodole, v níž mlátili hrách, ba byl jsem tak ošklivý, že můj krásný, kučeravý vlas, do něhož se zapletla nejedna žena, se za mne styděl a opustil svůj domov. Místo něho mi narostl jiný, podobný prasečím štětinám, takže jsem nezbytně byl nucen nosit paruku; a stejně jako vnějšně nezůstala na mém těle žádná ozdoba, ztratil se také můj příjemný hlas, jelikož jsem měl neštovic také plný krk; mé oči, které dříve bývaly plny ohně lásky, jímž byla roznícena každá žena, byly teď tak zarudlé a krhavé jako oči osmdesátileté baby, která by měla zákal.“²²¹

Dále potom píše následující: „Rád bych se byl dal za vojáka, ale žádný verbíř mě nechtěl, protože jsem vypadal jako prašivý sýr.“²²² I zdravý vzhled vojáka byl tedy pro naverbování do armády důležitý.

8. 3 Polní lékaři, felčari

Z důvodů mnohých nemocí, které se mezi vojskem na tažení a v táborech šířily, kvůli zraněním z bitev a vůbec všem podobným neduhům bylo nutné držet u armády polní lékaře (Feldtartzet) a ranhojiče neboli felčary (Feldscherer). Obyčejní ranhojiči nemívali lékařské vzdělání – takové se dalo očekávat snad u Oberster Feldtartzeta – hlavního polního lékaře, jehož úřad byl tak významný, že se při tažení i v boji držel většinou u Obersta a byl tedy přednostně jeho lékařem. (V táboře se oproti tomu držel u jednoho z praporů.)²²³

8. 3. 1 Oberster Feldtartzet²²⁴

Hlavní ze zdravotníků by tedy měl být skutečným lékařem (Doctor). Pokud tomu tak ale není, má být alespoň mezi všemi ostatními ranhojiči náležitě vážený a má být samozřejmě také šikovným a zkušeným, pečujícím mužem. Všichni ostatní ranhojiči a lazebníci, a také zranění či nemocní lidé k němu chodí pro radu a pomoc.

Oberst Feldtartzet má při mustruňku a pak každý další měsíc kontrolovat nástroje a další potřeby Feldschererů, které jsou nutné k vykonávání jejich povinností. Pokud by u někoho

²²¹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 274.

²²² Tamtéž, s. 275.

²²³ Následující kapitoly vycházejí z řádu Leonhardta Fronspergera *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*.

²²⁴ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXVIIIa–b.

našel nedostatek, tedy pokud by Feldscherer potřebný nástroj vůbec neměl, případně kdyby byl nástroj nevhodný nebo rozbitý, daný Feldscherer má být potrestán ztrátou žoldu. Za peníze, které byly z regimentní pokladny takto ušetřeny, se mají pořídit nástroje nové.

Hlavní lékař je zásoben nejlepšími nástroji i léky. Je připraven poradit i pomoci v případě, že musí být zraněnému vojákovu amputována končetina, což se v polních podmínkách pravděpodobně stávalo často.

Dalším úkolem Oberst Feldtartzet je dohlédnout na to, že zraněný voják neleží déle, než je nutné, a nevyhýbá se tak vojenským povinnostem. Voják má být navrácen zpět do služby co nejdříve to jen půjde.

Lékařské služby nebyly bezplatné, proto se muselo dohlížet i na to, zda platby probíhají, jak mají. Feldtartzet se nemá obohacovat na úkor vojáků, ti ale musí zaplatit za jeho služby odpovídající částku. Na toto jednání opět dohlíží Oberst Feldtartzet, který má zařídit případné vyrovnání.

8. 3. 2 Feldscherer²²⁵

I obyčejný ranhojič u praporu by ale měl být dobře vybrán. Bude se starat o zdraví a o život vojáků v kumpanii nebo kornetě, proto je ve vlastním zájmu každého Hauptmanna, aby pro své muže vybral zkušeného a šikovného Feldscherera, a ne nějakého „špatného holiče a lazebníka“, ačkoliv právě takoví jedinci daný úřad zastávali celkem často.

Feldscherer má být vybaven všemi potřebnými nástroji a léky, což má kontrolovat nejen Oberst Feldtartzet, ale i Hauptmann. K výkonu svých úkolů má mít také jednoho pomocníka, který mu v jeho povinnostech pomůže, když je potřeba. Feldscherer má být ubytován ideálně v domě, kde jsou lepší podmínky pro pečování o nemocné a raněné. Ti mají pobývat právě u něj a ne jinde, protože ranhojič jim může poskytnout nejlepší zdravotnické služby. V noci se má Feldscherer držet u Fendericha, aby v případě potřeby všichni věděli, kde ho najít.

Finančně je ohodnocen za svůj úřad tak, že dostává dvojnásobný žold.

²²⁵ Tamtéž, s. CLIIb–CLIIa.

8. 4 Hraní hazardních her

V díle *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* je věnován celkem velký prostor problematice hraní hazardních her ve vojsku; zmiňuje se o ní i autor deníku, který vydal Jan Peters. Evidentně se jednalo o hojně rozšířenou zábavu, která ovšem ne vždy byla legální. Hrdina Simplicius popisuje místo, kde se hrály hazardní hry, jako rozlehlý plácek, kde se hraje na pláštích a stolcích. U každé hry přisedí rozhodčí, který kontroluje dodržování pravidel a sám si přivydělává půjčováním oněch plášťů, stolků nebo i kostek. Kostky nebývají všechny poctivé, některé se upravovaly tak, aby přinesly hráči kýžený výsledek. Různé typy falešných kostek musely být také různě používány. Jejich majitel velmi dobře věděl, jestli jeho kostkou je lepší házet z výšky, nebo spíše při zemi. Kostky se mohly upravit například tak, že do nich byla vyvrtána dutina, která se naplnila hmotou z materiálu těžšího nebo lehčího, než ze kterého byla kostka sama. Takto bylo možno použít těžší rtuť a olovo nebo lehčí vlasy, houbu, plevy či třeba uhlí. Jednoduše ale také šlo namalovat na kostku více pětek či šestek.²²⁶

Grimmelshausen popisuje ve své knize závislost vojáků na hře, tedy gambling, který je i zde označován za nemoc.²²⁷ Ti, kteří se jednou dali na hazard, od něj těžko později utíkali. Ve hře byli schopni přijít nejen o peníze, ale i oblečení, proviant nebo zbraň či koně.²²⁸ Určitý negativní přístup ke hře bych viděla i ve zmínce o hráčích v žoldnéřově deníku, kdy se mezi vojáky tradovalo, že byl mezi hráči viděn snad samotný čert. Autor popisuje situaci, kdy se jednou na herním plácku hodně klelo a nadávalo. Byl tam spatřen jakýsi hráč, který měl kozí nohu. Okamžitě ale zmizel po tom, co někdo na jeho adresu pronesl boží jméno. Zbyl po něm prý jen obrovský zápach.²²⁹

Ačkoliv byly hazardní hry mnohokrát zakazovány, bylo velmi těžké je skutečně vymýtit. Důvodem zákazů byly časté prohry vojákova bojového vybavení, o kterém byla řeč výše, ale také nemožnost zajistit, aby si hráči nevyřizovali své účty násilím, které vedlo k zraněním i k zabitím. Efektivnějším řešením tedy bylo mít hráče shromážděny na určeném místě, navíc pod dohledem odpovědné stráže, než je nechat nelegálně hrát na odlehlých místech, kde k násilným sporům docházelo rychleji.²³⁰

²²⁶ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 146.

²²⁷ Tamtéž, s. 249.

²²⁸ Tamtéž, s. 144.

²²⁹ J. PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben*, s. 167.

²³⁰ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 144.

Vedle hry v kostky byly oblíbené i hry karetní,²³¹ které byly společně odsuzovány církevními osobami jakožto aktivity zaměřené proti několika různým božím příkázáním.²³²

8. 5 *Vojákův slovník*

O slovníku, který vojáci běžně používali, se v oficiálních dokumentech moc nedozvídáme. Při snaze si ho přiblížit můžeme vycházet takřka jen z dobové umělecké a lidové tvorby. O tom, že se v sociální skupině s převládajícím počtem nájemných mužů a lehkých žen běžně užívalo klení a (obecně řečeno) slov ne zcela běžných ve „slušné“ společnosti, nelze pochybovat.

V *Poběhlíci Kuráži* nás Grimmelshausen informuje o tom, že poté, co se hlavní hrdinka knihy převlékla za vojáka, musela se začít chovat jako jeden z nich – učila se „klít jako voják“.²³³ Že se jí studium náležitě dařilo, se dozvídáme o několik stran dál, kdy hrdinka vzpomíná: „Po celou bitku jsme na sebe divoce pokřikovali; on mi nadával do kurev, sviní, ježibab a d'áblů; já jemu zase oplátkou do ničemů, zlodějů, a co mi právě z těch úctyhodných titulů přišlo na jazyk.“²³⁴

O mluvě mezi vojáky vypráví i Simplicius: „Hrom tě zab', ty ještě žiješ, brachu? Krucinál, kam tě sem čert nese? Ať mne hrom, ale já myslel, že už někde visíš?" Na to odpověděl ten druhý: „Tisíc láter, brachu, jsi to ty nebo to nejsi ty? Čert tě sper, kde se tu bereš? Jakživ by mě nebylo napadlo, že tě uvidím; myslil jsem, že tě už dávno čert odnesl." a když se zase rozházeli, řekli si místo Bůh tě ochraňuj: „Bravo, bravo, zítra se možná sejdem; to se pak nalejeme a báječně pobavíme!"²³⁵

Ukázka z Dobrodružného Simplicia Simplicissima je sice úsměvná, ale dává najevo, že zbožností a křesťanskou morálkou vojáci patrně nevynikali, a kněz přítomný u armády měl bezpochyby hodně práce, chtěl-li své povolání vykonávat poctivě.

Většina polních kněží asi o všechny iluze záhy po připojení k vojsku přišla, měla-li vůbec kdy jaké. „U bezbožných vojáků to jinak nejde. Necht' se Bůh nad nimi slituje! I kdybych něco řekl, bylo by to jako bych holubům kázal, a neměl bych za to nic než nebezpečnou

²³¹ Viz v příloze Obr. 25, 26.

²³² Tamtéž, s. 143 – 145; v knize se píše jmenovitě o 7., 8., a 10., případně i 5. příkázání.

²³³ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíci Kuráž, Divous Skočdopole*, s. 11.

²³⁴ Tamtéž, s. 31.

²³⁵ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 72.

nenávist těch bohaprázdných lidí,"²³⁶ říká farář Simplificissimovi, který je zpočátku vojenskou morálkou velmi překvapen.

8. 6 Kaplani

Již jsem naznačila, že o náboženskou stránku vojákovy života pečoval vojenský kaplan. Rozvedu tedy informace o jeho úřadu, jak jsou stanoveny ve Fronspergerově *Von Kayserlichem Kriegßbrechten* z druhé poloviny 16. století.

Kaplan by měl být u každého praporu jeden. Sám Hauptmann má dbát na to, aby u něj tento úřad zastával muž, který je učený, soucitný a pobožný. Autor knihy ovšem okamžitě vzápětí upozorňuje na to, že tohoto ideálu se dosahuje zřídka, protože je „obvykle i farář takový, jací jsou farníci“. Připomíná, že farář je pastýřem stáda věřících, a dle toho by měl jednat, protože „zřídka jsou u vlků vychováni beránci“.

Hlavním úkolem kaplana je kázat a hlásat slovo Boží před vojáky. Mělo by se tak dít ideálně denně nebo alespoň některé dny v týdnu. Ráno nechá vybubnovat v kvartýru, kde leží jeho prapor, že se vojáci mají shromáždit u Hauptmannova stanu (v případě pěší kumpanie) nebo u Rittmeisterova stanu (u jezdecké kornety), kde se bude kázání konat. Pokud je to možné – většinou tedy pokud se kvartýruje v obci – má se kázání odehrát v kostele.²³⁷

Kaplan má také poskytovat duchovní péči raněným nebo umírajícím vojákům, jim má také udělovat poslední pomazání.

Žold pěchotního kaplana se odvíjí dle jeho schopností, obvykle je zhruba dvojnásobný oproti žoldu standardnímu. Kaplan jezdecky má dostávat stejný žold jako kterýkoliv jízdní voják, ovšem s určitým navýšením.²³⁸

²³⁶ Tamtéž, s. 73.

²³⁷ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CLIIa.

²³⁸ Tamtéž, s. CXXIXb.

9. Právní praxe v oblasti válečného práva²³⁹

Právo válečné („Kriegsrecht“) je výraz, který se objevuje od 16. století. V první polovině 17. století se jedná především o to, co dnes považujeme za vojenské právo trestní. Po třicetileté válce se ve větší míře vyskytuje pojem „jus militare“, který postupem času nabývá jiného významu než dřívější „Kriegsrecht“. „Kriegsrecht“ ztrácí jednoznačný význam práva trestního, „jus militare“ naopak dostává daleko širší význam týkající se např. i organizace vojska, služeb atp.

V období před třicetiletou válkou existovaly dva základní typy uplatňování práva: V prvním případě rozhodoval velitel, který měl všeobecnou pravomoc na základě tzv. šoltysovského nebo hrdebního práva. Ve druhém šlo o solidaritu bojových druhů – právo oštěpní, případně tzv. „postavení před prostého muže“. Právě o něm mluví ve svém díle i Leonhardt Fronsperger.

Mezi výhody jezdeckých útvarů od dob Maxmiliána II. patřilo i to, že v jejich trestních sporech soudil sbor složený z důstojníků a poddůstojníků, který se vybíral vždy speciálně pro každý případ. Oberst měl v případě jezdeckých soudů velkou pravomoc udělovat milost nebo tresty pozměňovat.

Postupně se dostávalo stále víc do popředí soudní právo velitele, tedy právo šoltysovské. Oberst rozhodoval v soudních sporech sám, nebo pověřil tímto úkolem svého zástupce – soudce, tedy šoltyse (Schultheisse). Právo oštěpní se nyní odsouvalo do pozadí a v době třicetileté války mizí. Nově se objevilo tzv. právo stanné, při kterém se proces zkrátil a mělo dojít k rychlejšímu projednání a účinnému potrestání odsouzeného. Zatímco ve středověku tento termín značil fakt, že se při procesu stálo, v raně novověkém válečném právu byl už význam poněkud jiný. Jednalo se o označení kontumačního vítězství, kdy jedinec, který se k soudu dostavil, právo oproti nepřítomnému odpůrci „ustál“.

Schultheisse (šoltyse) poté nahradil auditor, u kterého se očekávalo právnické vzdělání. V průběhu třicetileté války velitelské pravomoci nabývaly na síle, docházelo tedy i k posilování velitelských trestních pravomocí, které mohly být občas prezentovány skutečně tvrdě. Jako příklady Valentin Urfus uvádí decimaci proviněných Valdštejnových důstojníků po bitvě u Lützenu nebo decimaci Madlonova pluku u Rokycan po bitvě u Breitenfeldu roku 1642.

²³⁹ V. URFUS, *Válečné a vojenské právo v době třicetileté války*, SVPP 35, 1995, s. 135–141.

Válečné právo v této době nijak obecně kodifikováno nebylo, velitelova pravomoc byla skutečně velká. Několik snah o obecné sepsání se v průběhu války objevilo, ovšem hlavně až k jejímu konci. Např. Ferdinand III. roku 1642 (před druhou beritenfeldskou bitvou) vydal předpisy, které platily ještě po válce až do revize Leopolda I.

Objevovaly se některé problémy v otázce válečných soudů. Mezi hlavní patřila skutečnost, zda voják může být v některých případech souzen civilním soudem (např. po skončení války v případě obecně trestného činu), zda má být souzen bez užití tortury, zda u vojáků platí zásada, že neznalost práva neomlouvá atp. Druhou velkou otázkou byla ta, zda má ve sporu přednost voják nebo civilista (v případě vyšších vrstev). Diskutovalo se také nad otázkami majetkoprávní privilegovanosti vojáků a nad jejich dalšími výhodami.

9. 1 Úřady související s uplatňováním práva

Udržet kázeň mezi vojáky bylo skutečně těžké. Fungování tábora, kontrolu dodržování předpisů a případné trestání provinilců zajišťovala větší skupina lidí. Soudcem byl Schultheiss, o kontrolu pořádku se staral Profoss se svými pomocníky, kteří dohlíželi na chod vězení a provinilce trestali.

9. 1. 1 Schultheiss²⁴⁰

V soudních záležitostech rozhoduje sám Oberst, nebo tímto úkolem pověřuje Schultheisse, který u soudu zasedá společně se svými pomocníky. Mezi ně patří Gerichtsweibel, tedy soudní šikovatel, který má vědět, kde kdo v táboře leží. K soudu patří také soudní písař.²⁴¹

Schultheiss má mít zkušenosti v oblasti práva, ideální je, když je v tomto oboru vzdělán. Na obviněném může být uplatňováno právo útrpné, proto mezi Schultheissovy znalosti patří i obeznámenost s tímto právem. Soudní proces vede a provádí výslechy.

Schultheiss má mít u sebe Artickelsbrieff, tedy řád, na který vojáci při mustruňku přísahali, nebo alespoň jeho kopii.

²⁴⁰ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. IVb–Va.

²⁴¹ P. KLUČINA, *Třicetiletá válka*, s. 47.

9. 1. 2 Oberst Profoss²⁴²

Mezi nejvyšší úředníky u regimentu patří Oberst Profoss. Zdržuje se většinou u Obersta, aby mu byl vždy v případě potřeby po ruce, a mohl zasáhnout, když dojde k nějakému přestupku nebo trestnému činu. V takovém případě se Oberst postará o to, aby byl „zločinec“ předán prostřednictvím Trabantů Profossovi, do jehož regimentu náleží.

Oberst Profoss by měl být starším a zkušeným mužem, který má mezi vojáky určitou úctu, protože mezi ně sám dlouhou dobu patřil. Díky tomu také získal dobré povědomí o tom, jak společenství vojáků funguje, a tedy ví, na co dávat největší pozor. Mezi vojáky musí mít dobré jméno, protože se občas stává, že jedná s vojskem jménem Obersta jako jeho zástupce.

Oberst Profoss řeší pochybení nižších Profossů. Má se postarat o to, aby byl daný Profoss z jeho regimentu, který způsobil chybu, předveden před Obersta. Obersta informuje také o dění mezi vojáky a účastní se mustruňků. V dokumentu se apeluje na to, aby zastával svůj úřad svědomitě a jednal vždy podle práva – nenechal se tedy strhnout osobními sympatiemi nebo úplatky.

Oberst Profoss dostává poměrně vysoký žold. Platí z něj „své lidi“, mezi které mohou patřit jeho Leutenant, písař, Trabanti, Stockmeisteri, Steckenknechti, popravčí, i kaplan, bubeník, tlumočník, ale také třeba podkovář, protože k úřadu Oberst Profosse patří i držba několika koní, vozů a s nimi i jejich obsluhy.

9. 1. 3 Profoss pěchoty²⁴³

Jeho úřad má být obsazen člověkem, který je čestný, rozumný a také seriózní. Simplicius Simplicissimus říká, že „je ve válce zvykem, že staří, vyzkoušení vojáci bývají obvyčejně ustanovováni profousy.“²⁴⁴ Vojáka, který poruší řád, má Profoss zajmout, postavit k soudnímu přelíčení a následně se postarat o to, aby byl potrestán. Vede věznici, s čímž mu pomáhají Stockmeister, Steckenknechti a další.

Ve svém úřadu musí být adekvátně přísný. Jestliže pracuje laxně a nedbale, vzniká v táboře nepořádek a ve vojsku se šíří nekázeň. Pokud pracuje až přehnaně důkladně, je příliš tvrdý a přísný, lidé si začnou stěžovat a bouřit se. Má se tedy snažit jít střední cestou, což mu

²⁴² L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. LXXIIIa–LXXIIIa.

²⁴³ Tamtéž, s. LXXXVb–LXXXVb.

²⁴⁴ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 149.

vydobude autoritu a váženost mezi vojáky. To je také jediná šance, jak udržet pořádek v táboře.

Profoss má být v každém táboře, a to hlavně tehdy, když je v plánu zůstat na daném místě delší dobu. V táboře nechá zřídit šibenici – většinou poblíž místa, které Quartiermeister určil pro tržiště.

Profoss kontroluje zboží markytánů. Markytáni mu musí veškeré své zboží přinést ukázat, on ho prohlédne a stanoví cenu, za kterou se má zboží prodávat. Kdo by Profossovo rozhodnutí nerespektoval, prodával za jiné ceny a přišlo by se mu na to, bude potrestán ztrátou onoho zboží. Markytáni prodávající v táboře také platí drobnou částku za svůj stánek a odvádějí ze zboží něco Profossovi. (Z vína několik mázů, z chleba několik pecnů, z masa několik liber,...) Tato povinnost mu tedy přináší určité výhody.

Profoss nemá oceňovat příliš nízko, aby se nestalo, že markytáni do tábora už nebudou chodit, ani příliš vysoko, aby nechtěli odejít vojáci jinam, kde budou ceny únosnější.

Na pomoc mají být Profossovi drženi dva Trabanti, dva až čtyři Steckenknechti, služebný chlapec, jeden Stockmeister a Nachrichten.

9. 1. 4 Profoss jezdeckva²⁴⁵

Hlavní starostí Profosse jezdeckva je kontrola zboží markytánů. K dispozici má Stockmeistra i Steckenknechty stejně jako pěchotní Profoss, ale na rozdíl od něj většinou nestaví obžalované před soud a nevede věznici. Řeší tedy hlavně dovoz proviantu a jeho kontrolu; ze zboží trhovců profituje jako Profoss pěchoty.

Odměnou za jeho úřad mu má být dobrý žold, mají mu být drženi čtyři koně a vůz.

9. 1. 5 Stockmeister²⁴⁶

Mezi pomocníky Profossů patří Stockmeistři a Steckenknechti. Stockmeister má za úkol spravovat železa a okovy, ve vězení hlídá trestance a dohlíží také na Steckenknechty, z jejichž řad byl sám vybrán Profosse. „Vězení“, o kterém je zde řeč, je obvykle místem, kde je v táboře ubytován Profoss.

²⁴⁵ L. FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten*, s. CXXVIIb–CXXVIIIa.

²⁴⁶ Tamtéž, s. LXXXVIIa.

9. 1. 6 Steckenknecht²⁴⁷

Steckenknecht je de facto dráb. Přebírá vězně od Profosse a předává je do vězení Stockmeisterovi. Pomáhá např. mistru popravčímu při uplatňování útrpného práva. Za tuto práci dostává dvojnásobný žold.

9. 1. 7 Nachrichter²⁴⁸

Nachrichter je ten, jehož povinnosti přicházejí „nach richten“, tedy po odsouzení. Jedná se o kata. Odměnou za jeho práci je tří až čtyřnásobný žold.

²⁴⁷ Tamtéž, s. LXXXVIIb.

²⁴⁸ Tamtéž, s. LXXXVIIIa.

10. Civilní obyvatelstvo v konfrontaci s vojáky

Střetům mezi civilním obyvatelstvem s vojáky se věnují mnozí historikové, a tedy i sekundární literatura k tématu je poměrně rozsáhlá.²⁴⁹ Problémy, které vojáci způsobovali, popisují také mnohá díla z oblasti dobové umělecké literatury nebo lidové tvorby.

Hlavní těžiště své práce kladu na vojenské tábory. Na první pohled by se tedy mohlo zdát poněkud zvláštním, že vůbec zařazují kapitolu, která se zabývá pohledem civilního obyvatelstva na vojenský element. Lze předpokládat, že každý vesničan i měšťan byl vlastně docela rád, když se vojsko nacházelo v táboře. Až ve chvíli, kdy vojáci z tábora vyšli, mohlo docházet ke střetům mezi oběma skupinami. Pokud ovšem regimenty kvartýrovaly přímo v obcích, civilní obyvatelstvo zažívalo komplikace neustále.

O tom, že takových střetů nebylo málo, nás informují četné městské a obecní kroniky, stížnosti zasílané vrchnosti nebo panovníkovi, ale i zmínky v lidové slovesnosti, ego-dokumentech či dobové literární tvorbě. Při jejich interpretaci je třeba dávat pozor na to, že popisované události mohou být svými autory poněkud zkreslené.

10. 1 *Objektivita pramenů civilní provenience reagujících na vojenský živel*

Kronikář osobně zainteresovaný do „válečných hrůz“, které jeho obec postihly, mohl přehánět. Vojáci, kteří byli v obci ubytováni, nebývali v domovech tamních obyvatel vítanou návštěvou. Zabírali místa v domech a jedli potraviny svých „hostitelů“. Ovšem takto nenásilně si počínali jen v těch nejlepších případech. Morálka vojska při delším tažení, nepravidelném vyplácení žoldu, rozšířených nemocech nebo hladu hodně rychle klesala. Tehdy docházelo k rabování a dalšímu agresivnímu chování.

Pokud vojsko nebylo v obci nakvartýrované, ale pouze krajinou táhlo, mohlo být rabování podstatně tvrdší, protože vojáci nepotřebovali zachovat domy v takovém stavu, aby v nich

²⁴⁹ K problematice střetů vojáků s měšťany bych chtěla pro české prostředí z posledních let zmínit hlavně související články a knihy Marka Ďurčanského a Jana Kiliána. Viz např. Marek ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, Kuděj 1, 1999, č. 1, s. 22–38; Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů 1 (*Situace města po bitvě na Bílé hoře a stručný diplomatický rozbor rukopisu*). Středočeský sborník historický 25, 1999, s. 85–104; Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů 2 (*Situace města po bitvě na Bílé hoře a stručný diplomatický rozbor rukopisu*). Středočeský sborník historický 26–27, 2000–2001, s. 15–42; Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008.

poté sami mohli přebývat. Jestliže bylo město obléháno, docházelo k jeho ostřelování, ke snahám o vyhladovění místních obyvatel a obecně k situacím, které obyvatelstvo, jeho majetek a domovy postihovaly nejsilněji. Situace mohla být skutečně kritická, ale kronikář snažící se popsat katastrofu, která postihla jeho vlastní domov, nemohl být nezaujatý, a proto ji mohl ještě zveličít.

Dalším pramenem z kancelářské agendy, který reagoval na rabování nebo přítomnost vojáků v obci, mohly být dopisy vrchnosti či panovníkovi, které se snažily zajistit, aby vojsko obec opustilo (jednalo-li se o armádu vlastního státu), o přivolání pomoci (pokud byl přítomen nepřítel), nebo alespoň o snížení daní po protrpěném bezpráví. Tyto prameny nastalé skutečnosti zveličovaly proto, že větší katastrofa měla šanci zapůsobit na vrchnostvíce než nevýznamné problémy.

Od lidové slovesnosti objektivní popis proběhlých dějů obvykle neočekáváme. Lidová tvorba, v níž se mluví o vojácích, většinou vznikala na základě dojmů, které po sobě vojáci mezi lidem zanechali, proto často obsahovala emocionálně silně zabarvená vyprávění, popisy dějů či všeobecně známé stereotypy. Často se v ní setkáváme i s motivy pohádkovými. Umělecká literární tvorba zase čtenářům předkládala skutečnost tak, jak se hodila do záměrů jejího autora, a podobně můžeme zhodnotit i tvorbu výtvarnou.²⁵⁰

Ego-dokumenty, jejichž autor z vojenského prostředí nepocházel, ale vojenský element ve svém díle reflektoval, mohou být také různě emocionálně zabarveny – obzvláště tehdy, když se jednalo o dílo určené pro další čtenáře. Pokud autor sledoval při psaní nějaký záměr, svůj text mu mohl přizpůsobit.

10. 2 Sociální a demografické pozadí 17. století

Z ekonomického i demografického hlediska je sedmnácté století obdobím stagnace či regrese. Tento fenomén (odlišný od století šestnáctého i osmnáctého) se často dává do souvislosti s třicetiletou válkou, ovšem při porovnání demografické situace různých evropských zemí můžeme zjistit, že někde k tomuto zlomu došlo už desítky let před vypuknutím války, jinde naopak až v druhé polovině 17. století.²⁵¹ Nechci ovšem snižovat ničivé důsledky války, které dopadly na evropské obyvatelstvo – například počet obyvatel

²⁵⁰ Viz v příloze Obr. 24.

²⁵¹ Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha, 1990, s. 260–261.

německých oblastí říše byl válkou snížen o 43%. K obnovení předválečných počtů docházelo často až koncem století.²⁵²

Je ale otázkou, co všechno bylo příčinou této demografické krize. Ukazuje se nápadná souvislost mezi zvyšováním cen obilí a růstem úmrtnosti. Při neúrodě stoupají ceny potravin, obyvatelstvo tak začíná konzumovat levné, špatné a zkažené jídlo, díky čemuž se objevují nemoci. O jejich rozšíření se potom postarají hlavně žebráci, podomní obchodníci a vojáci.²⁵³ Vedle zvýšení mortality a růstu cen dochází v období krize také ke snižování počtu uzavíraných sňatků, počtu koncepcí a tedy i porodů. To je způsobeno pravděpodobně tím, že stres a hlad způsobují dočasnou sterilitu matky.²⁵⁴

Vraťme se ale k válce. „Přímé ztráty na životech jen výjimečně dosahovaly hodnot, které mohou ovlivnit demografický vývoj,²⁵⁵“ jak píšou Pavla Horská a kol. Masové vyvražďování civilního obyvatelstva můžeme za třicetileté války pozorovat u nejznámějšího případu – dobytého Magdeburku v roce 1627, v našich zemích byl nepřátelskými vojsky silně postižen například Nymburk roku 1634. Jednalo se ovšem o celkem výjimečné případy. Vojsko ohrožovalo obyvatelstvo převážně tím, že mu bralo potraviny, materiál na stavbu přístřešků a na podpal, vypalovalo a bořilo domy. Velkou měrou se podílelo na šíření epidemií – v Čechách se takto rozšířila epidemie moru roku 1631 ze saského ležení u Brandýsa nad Labem.²⁵⁶

10. 3 Vojáci ve městech

10. 3. 1 Rekatolizace a armáda

Důvody přítomnosti vojska ve městě byly různé. Za třicetileté války byli v našich zemích vojáci mimo jiné i nástrojem pro urychlení pobělohorské rekatolizace. Jezuitská metoda počátečních fází rekatolizace totiž představovala tvrdé, brutální působení, kdy byli vojáci umisťováni do měst, jejichž obyvatelé je museli živit a snášet jejich chování.²⁵⁷ Lze tedy předpokládat, že se v těchto chvílích vojáci chovali stejně, jako by byli zakvartýrováni na

²⁵² Tamtéž, s. 263.

²⁵³ Tamtéž, s. 266–267.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 270–271.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 278.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 278–280.

²⁵⁷ Josef HANZAL, *Rekatolizace v pobělohorských městech*, in: Česká města v 16. – 18. století, Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. Listopadu 1990, Práce Hist. Ústavu AV, řada C-Miscellanea, sv. 5, Praha 1991, s. 197–202.

tažení; až na to, že v tomto případě se v jejich agresivní chování vůči obyvatelstvu jednoznačně předpokládalo.

Jako příklad uvedu situaci v Hradci Králové,²⁵⁸ kam byl roku 1625 poslán celý prapor Breinerovského pluku, který měl zůstat, dokud se protestanti neobrátní ke katolictví. Během roku 1626 raději emigrovalo 35 usedlých měšťanů, kteří nechtěli svoji víru změnit, jejich domy byly zabaveny královskou komorou. Roku 1628 následovalo ještě několik dalších, ostatní se obrátit na katolickou víru většinou nechali.²⁵⁹

V Hradci byly vojenské jednotky takřka ustavičně, střídaly se situace, kdy zde pobývaly císařské a kdy švédské, které spolu několikrát o město také bojovaly. Vzhledem k tomu, že se městu ukládaly navíc nové berně (což bylo patrně přesným opakem vývoje, v který měšťané doufali), mnozí obec raději opustili a odstěhovali se, čímž dali přítomným vojákům naprostou volnost v rabování.

Ve městě stálo před bitvou na Bílé hoře 739 domů. Ze 707 domů, které se oproti tomu napočítaly v roce 1654, bylo jen 201 domů obydlených, 11 pustých a 495 rozbořených. Většina z rozbořených domů byla na předměstích, hodně jich bylo ale i ve městě. Ze sčítání z roku 1656 vyplývá, že ve městě bylo obydleno 131 domů, na předměstích potom 82. Dle popisů před válkou bylo tehdy ve městě 205 měšťanů, na předměstích 534 měšťanů. Ve městě jich tedy ubylo 74, na předměstích 452.²⁶⁰

Pokud se zamyslíme nad těmito čísly, nemůžeme se divit, že soudobí autoři nejružnějších zápisů, pamětí nebo i písní na vojáky obvykle nadávali, stěžovali si, a často i zveličovali těžký osud, který je samotné potkal.

10. 3. 2 Švédové, Sasové a císařští

Mezi lidem panoval největší strach ze Švédů, každopádně přítomnost švédských a císařských vojsk ve městě se svými projevy vůči civilnímu obyvatelstvu v zásadě nijak nelišila.²⁶¹ Zůstaneme-li ve východních Čechách, můžeme konstatovat, že se stávaly oběti švédských vpádů v průběhu války celkem často.

²⁵⁸ K Hradci Králové za třicetileté války více např. Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové II./1*, Hradec Králové 1994.

²⁵⁹ Václav Vladivoj TOMEK, *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha, 1885, s. 26–44.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 28.

²⁶¹ O tom nás informuje třeba Jaromír Mikulka na příkladu Hradce Králové ve svých *Dějínách Hradce Králové*.

V již zmiňovaném Hradci Králové se švédská vojska s vojsky císařskými prostřídala několikrát. Roku 1639 přitáhla vojska švédského vojevůdce Banéra ze západu a zaútočila na jedno z předměstí. Díky přesile Švédů museli měšťané ustoupit a vzdát se. Švédové se usadili ve městě a plenili ho tři čtvrtě roku. Na 400 domů na předměstí bylo za tu dobu vypáleno a pobořeno (hlavně při stavění polních zákopů). Roku 1640 přitáhli císařští, kteří město zase dobyli. Boje poté trvaly ještě několik dnů, ale císařští město ubránili. Když roku 1642 Švédové pod vedením generála Torstensonova vtrhli do Slezska, císařská posádka Hradec opustila. Následkem toho ale 100 jízdních Švédů vpadlo na předměstí, pobralo hojnou kořist a bez překážky odjelo.

Roku 1643 se u Hradce položilo opět císařské vojsko pod vedením generála Matyáše Gallase. Mělo být v pohotovosti proti Torstensonově vpádu od Horní Lužice. Město i předměstí v průběhu celého dvouměsíčního ležení utrpělo opět mnohé škody, a to zvláště od jízdy. Gallas poté odtáhl směrem k Praze, kde ovšem k očekávanému střetu s velitelem švédské armády Lennartem Torstensonem nedošlo, a táhnul za ním tedy na Moravu – opět přes Hradec. Městem prošlo také menší císařské vojsko ze Slezska pod vedením Vavřince Hofkircha. Když se roku 1645 vracel Torstenson od Brna, přitáhl znovu k Hradci a pokoušel se město opět dobýt. V noci z 27. na 28. října střílel čtyři hodiny na město, to ale vytrvalo. I císařské vojsko tehdy vypálilo mnoho domů a některé kostely v předměstí. Švédové 28. října odtáhli,²⁶² a to přes Jaroměř a dále přes Trutnov do Slezska. Celé východní Čechy se staly v letech 1645–1648 ještě třikrát obětí švédského rabování.²⁶³

Na tomto příkladu je tedy jasné vidět, že nezáleželo na tom, jestli ve městě rabovalo vojsko nepřátelské, nebo „vlastní“. Chování vojáků totiž v obou případech bývalo skoro stejné. Přesto se hrůza z armád a negativní zkušenost s vojáky promítla do lidového povědomí hlavně v podobě představy plundrujících Švédů, a udržela se v něm ještě dlouhá léta po skončení války.

Dokládá to například krátká básnička ze 17. století od neznámého autora, kterou z němčiny přeložil Ivan Wernisch:

„Švejdové se přihnali,
co našli, to pobrali;

²⁶² V. V. TOMEK, *Místopisné paměti*, s. 26–44.

²⁶³ Olga MERTLÍKOVÁ – Jan ČÍŽEK, *Důsledky válečných událostí na vývoj Jaroměře v období třicetileté války*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004, Mělník 2004, s. 104.

vytloukli z oken tabulky,
dloubali olovo na kulky,
když ty kulky ulili,
sedláky zastřelili.²⁶⁴

Vedle švédských vojsk byli hrozbou pro naše země (hlavně v dřívějších obdobích války) také Sasové. Jejich tažení Čechami se silně dotklo například obyvatel Nymburka, na jejichž příkladu ho přiblížím. Nejtěživější byly pro Nymburské roky 1631 a 1634.²⁶⁵

Od listopadu 1631 se v Nymburku a jeho okolí soustřeďovala císařská vojska formující se proti Sasům, kteří se tou dobou nacházeli v severních Čechách a v Praze. Sasové počátkem prosince na Nymburk zaútočili, ale město se jim dobýt nepodařilo. Přesto při této události vznikl požár, který zničil velkou část města. Nymburští nemohli začít hasit, protože jim v tom zabránili rabující vojáci. Ne Sasové, ale císařští.²⁶⁶

Roku 1634 byl Nymburk postižen Sasy ještě silněji. Ve městě se tehdy soustředila císařská posádka, načež sem v srpnu přitáhli Sasové a začali město dobývat. Po dvou dnech se jim podařilo proniknout do města a pobili nejen muže, kteří se jim stavěli na odpor, ale i starce, ženy a děti, kteří hledali záchranu v kostele. Nymburští při tomto střetu nebyli pasivní. Mnozí z nich bojovali po boku císařských vojáků, i když třeba jen tím, že házeli kamením. Císařská posádka o počtu asi dvou tisíc mužů padla skoro celá, z obyvatel města a okolních vesnic padlo přes dvě stě lidí. Tento incident byl například Františkem Beckovským přirovnáván k dobytí Magdeburku.²⁶⁷

Zmíněný aktivní odpor vůči obléhatelům byl spíše výjimečný. Výrazně nad ním převládal „pasivní negativní postoj“²⁶⁸ obyvatelstva, což lze vyčíst z nejrůznějších pramenů úřední provenience. Na příkladu Nymburka jsme také mohli vidět, že snaha bojovat mohla útočníky dokonce vyprovokovat k agresivnějšímu a nelítostnějšímu jednání.

Grimmelshausenova hrdinka Poběhllice Kuráž zmiňuje obléhání Prahy v roce 1634 saským vojevůdcem von Arnimem. Říká o tom následující: „Tehdy jsem poznala, že ani veliká

²⁶⁴ I. WERNISCH (ed.), *Beránci vlci*, s. 129.

²⁶⁵ M. ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky*, Kuděj 1, 1999, č. 1, s. 26.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 29.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 34.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 23.

a mocná města s věžemi, hradbami a příkopy mě a můj majetek nezachrání před válečnou mocí těch, co žijí pod širým nebem v chatrčích a stanech a táhnou od místa k místu.“²⁶⁹

10. 4 Vojáci a venkov

O vojácích rabujících ve vesnicích se dočteme hlavně v dobové beletrii a lidové tvorbě. Simpliciánská literatura nám popisuje mnohé konfrontace mezi vojáky a vesničany. Nejedná se v ní samozřejmě o útoky celé armády na vesnici, ale spíše o plenění většího či menšího počtu vojáků v obci. Sedláci, jak je Grimmelshausen představuje, se často vojákům bránili a podobnou měrou žoldnéřům i odpláceli, ale vojáci stejně nakonec bývali těmi, kdo se smáli jako poslední.

Divous Skočdopole, hrdina stejnojmenné knihy říká, že „vojáci jsou tu od toho, aby sedláky proháněli, a kdo to nedělá, nekoná ani pořádně svou službu.“²⁷⁰ Simplicius Simplicissimus zase tvrdí, že „píčování není nic jiného, než že se s nebezpečím života vjede do vsí a tam se mlátí, mele, peče, krade a bere vše, co se namane. Při tom jsou sedláci týráni a mučeni, ba i jejich děvečky, ženy a dcery przněny. (...) A nelíbí-li se to těm ubohým sedlákům, nebo odváží-li se snad někdo klepnouti některého vojáka při takové práci přes prsty, (...) zabijí je anebo vypálí jim jejich domy.“²⁷¹

Rabování ve vesnicích bylo někdy jedinou vojákovou možností jak sehnat v době hladovění a nedostatku žoldu něco k jídlu. Je ovšem pravda, že v příznivějších fázích tažení žoldnéři obvykle ve svých rabovacích zvyklostech nepolevovali a rádi se přiživili na slabších a bezmocnějších vesničanech.

Sedláci se mohli proti vojákům bránit podstatně méně účinně než měšťané, jejichž stížnosti se k uším vrchnosti nebo panovníka dostaly snáze. Jednalo se ale o lidi, jejichž obživa závisela mnohdy na jejich těžké práci na poli, a vojáci, kteří by je o jejich plodiny připravili, tak pro ně představovali silné ohrožení vlastní existence. O tom, že se tuto existenci mohli snažit za všech okolností hájit, svědčí následující ukázka z Grimmelshausenova *Simplicissima*: „Zatím co to vypadalo, jako by se ti rejthaři byli ve své tyranské krutosti zbláznili, vyrojilo se z lesa tolik ozbrojených sedláků, jako když píchneš do vosího hnízda. Ti

²⁶⁹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlce Kuráz, Divous Skočdopole*, s. 121.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 207.

²⁷¹ H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 130.

začali tak strašlivě řvát a střílet ze svých bouchaček, že mi vlasy vstávaly hrůzou, protože jsem ještě nikdy takové pozdvižení neviděl.²⁷²

10. 5 Válečné hrůzy a vojáci z pohledu civilního obyvatelstva

Pro poznání situace v našich zemích můžeme využít vydané části některých kronik, které reflektují střety mezi civilním obyvatelstvem a vojáky. Jsou to hlavně *Kniha o bolesti a smutku* a *Kroniky válečných dob*. Z druhého jmenovaného díla bych chtěla zmínit především *Paměti Kocmánkovy*, které mimo jiné popisují mučení, které vojáci při rabování provozovali.

„V této pak válce jaké jsou se nešlechtnosti od lidu vojenského působily a konaly, o tom by bylo mnoho psáti a potřebovalo by veliké knihy, poněvadž se nacházeli někteří tak tyranští vojáci, že ukrutností všeliké katy převýšili,²⁷³ říká Kocmánek ve svých *Pamětech*. Dále uvádí příklady tohoto chování. Vojáci podle něj byli schopni v domě vše ukrást, následně rodinu v budově zavřít a dům podpálit. Zaživa přibíjeli na vrata, jindy na vratech, trámech či stromech věšeli. Věšeli také za nohy a mučené poté trápili ohněm. Rozmačkávali prsty,²⁷⁴ hlavy, nebo cpali člověku do úst výkaly.²⁷⁵ Kocmánek dále mluví o rabování, kdy vojáci brali peníze, cennosti, oblečení i dobytek.²⁷⁶ Znásilňovali ženy. Co nevyužili, zničili.²⁷⁷

Zajímavý je jeho popis podvodného verbování do armády. Verbíři prý různými způsoby podstrčili člověku nějaký peníz („tolar nebo dva“), což poté vydávali za Laufgeld, který verbovaní vojáci dostávají jako příspěvek na cestu na Musterplatz. Peníz tito verbíři nechávali ležet na cestě, strkali ho mužům do kapes nebo ho házeli v hospodách do nádob s pitím. Jindy zkoušeli vydávat prosté podání ruky za stvrzení, že se chce daný člověk stát vojákem.²⁷⁸

Že se ovšem civilní obyvatelstvo nemuselo stavět k vojákům negativně za všech okolností, dokládá ukázka, kterou uvádí ve svém článku Marek Ďurčanský. Roku 1630 poslali Nymburští dopis do Mladé Boleslavi, ve kterém stála jejich přímluva za bývalého soukeníka,

²⁷² Tamtéž, s. 39.

²⁷³ Z. TICHÁ (ed.), *Paměti Kocmánkovy*, in: *Kroniky válečných dob*, s. 60.

²⁷⁴ V *Simpliciovi* se píše o tom, že vojáci vyndávali z pistole s křesadlovým zámkem kámen, místo něž tam strčili sedlákův prst a poté utahovali, čímž prst drtili; H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 21.

²⁷⁵ Z. TICHÁ (ed.), *Paměti Kocmánkovy*, in: *Kroniky válečných dob*, s. 60; V *Simpliciovi* nazýváno „švédský nápoj“; H. J. Ch. von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, s. 20.

²⁷⁶ Z. TICHÁ (ed.), *Paměti Kocmánkovy*, in: *Kroniky válečných dob*, s. 64.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 65.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 64.

který se nechal naverbovat do císařské armády, ale nyní se chce vrátit do města. Muž byl původem z Mladé Boleslavi, ovšem nedlouho před naverbováním byl přijat za souseda v Nymburce. Nymburští se za něj přimlouvají, aby byl v Boleslavi opět přijat.²⁷⁹

10. 5. 1 Fexti

Na závěr kapitoly o pohledu civilního obyvatelstva na vojáky by se hodilo uvést pověsti, které se k tomuto tématu objevily mezi prostým lidem. Lidová slovesnost zřejmě právě v období třicetileté války vytvořila mytickou postavu – tzv. *fexta*. Fext (nebo „fest“), který se někdy nazývá „zmrzlík“, byl nezranitelným mužem, který mohl být zabit jen pomocí nějaké speciální metody – například zastřelením posvěcenou nebo skleněnou kulí. I možnosti, jak se fextem stát, bylo více. Článek v časopise *Naše řeč* zmiňuje následující pověru: „Dítě, které se narodí v neděli a má dvě kůžičky, je takový zázračný tvor. Když mu bába tu vrchní pokožku svlékne a spálí ji, je jako každý jiný smrtelník. Leč shrne-li a zašije bába tu vrchní kůži pod levým paždíčkem, stane se z dítěte „fext“. Nic ho nezraní, ani ostří nože, ani kule z pušky, a po smrti nezetlí a kosti drží stále pohromadě. Krátce, takový člověk je nezmar.“²⁸⁰

Tito fextové se často objevovali mezi vojáky. Ten, který míval v bojích štěstí a vrátil se i ve chvílích, kdy se jeho přežití již nepředpokládalo, mohl být označen za fexta. A právě fextů se pověřivý lid bál, protože na rozdíl od ostatních vojáků je nebylo možné snadno zabít.

V beletristické literatuře tyto „zmrzlíky“ někdy potkáme i v modernějších dílech, většinová společnost už ale pohádkového fexta nezná.

„Kdo z dálky viděl chlapa v černém vstoupit vojsku do cesty
ten na prstech si spočítal, že špatně dopadne,
když ozval se pak růžence těch kulí koncert štěkavý
za duši jeho modlil se už jenom bezradně.

Tam na tom mostě jak na honu stříleli prý na něho
on jediný však po svých vlastních odtud odešel,
a chlapů moc tam ve své krvi potom ležet zůstalo
ti splatili té válce daň svým vlastním životem.“²⁸¹

²⁷⁹ M. ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky*, Kuděj 1, 1999, č. 1, s. 27.

²⁸⁰ [kvh], *Fext. Fest*, *Naše řeč* 4, 1941, č. 25, s. 125.

²⁸¹ Václav SEMERÁD, *Fext. Stín z temnot*, Praha 1996, s. 235.

Závěr

„Což může zůstat počestným občanem ten, kdo se v poli musí proměnit v proradnou šelmu a šejdíře, aby uhájil holý život? Navíc, jak se touto profesí uživit v míru? Lidí, kteří se životu vojenskému navždy upíší, si buď počínají, jako by válka trvala pořád, anebo se snaží z období válečného vytřískat pro sebe tolik, aby jim to na zbytek života stačilo.“²⁸²

Vojáci období třicetileté války byli v určitých ohledech asi zrovna takoví jako ti, o kterých píše Niccoló Machiavelli. Válka se stala jejich stylem života. Na bitevních polích, při obléhání, v zimních kvartýrech nebo v polních leženích prožívali své životy jinak, než většina jejich současníků – civilních obyvatel.

V této bakalářské práci byl popsán specifický fenomén života žoldnéřů první poloviny 17. století. Zaměřila jsem se hlavně na vojenské tábory v době třicetileté války a na životy vojáků i nebojujících osob, kteří v nich přebývali.

V práci byla vymezena pramenná základna a byly zhodnoceny výpovědní možnosti jednotlivých typů pramenů. V úvodních kapitolách jsem nastínila strukturu armády a popsala jednotlivé složky vojska. Dále jsme si prohlédli „kariéru“ prostého vojáka od jeho naverbování po propuštění z vojska. Podívali jsme se i na vojákovu podobu – na dobové vojenské odívání.

Hlavní část textu byla věnována vojenským táborům, které byly popsány s využitím normativních pramenů, svědectví pamětníků i ikonografického materiálu. Věnovala jsem se jak obytné části tábora, tak například i táborovému tržišti. V souvislosti s tábory byly také rozebrány funkce jednotlivých vojenských úředníků a nebojujících příslušníků vojska – tedy i žen u armády.

Ke konci práce jsem se krátce soustředila na „hrůzy války“ a na problémy, které vznikaly mezi vojáky a civilním obyvatelstvem.

V práci byly hlouběji rozebrány jen některé aspekty dané problematiky. Toto téma si v budoucnu bezpochyby zaslouží podrobnější zpracování, kterému bych se ráda věnovala při mém dalším studiu. Zajímavé by například mohlo být porovnání vojenských táborů u různých národů, tedy například srovnání reálií u císařských a švédských vojsk.

* * *

²⁸² N. MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, s. 85.

Práci jsem začala ukázkou z *Poběhlice Kuráže*, zakončím ji citátem z poněkud „vyšší“ literatury. Vzpomeňme, co o vojenském stavu říká poutník z *Labyrintu světa a ráje srdce*: „Bídnát’ jest to věc člověku, proto se krmiti dáti, aby hned na jatku musil. Ošklivýt’ jest ten stav, co ho koli, nechci, nechci ho, pojďme odtud.“²⁸³

²⁸³ J. A. KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, s. 99.

Seznam použité literatury

staré tisky:

Theatrum Europaeum, 1662, staženo z: <http://media.bibliothek.uni-augsburg.de/>, 24. 3. 2011

Jacques CALLOT, *Les Misères et les Malheurs de la Guerre*, Paris 1633, ilustrace staženy z: <http://www.lessing-photo.com/>, 20. 5. 2011

Leonhardt FRONSPERGER, *Fünff Bücher von Kriegß Regiment und Ordnung wie sich ein yeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beuelch halten soll...*, Frankfurt am Mayn 1555, staženo z: <http://www.digitalisierungszentrum.de/>, 23. 3. 2011

Leonhardt FRONSPERGER, *Von Kayserlichem Kriegßbrechten Malefitz und Schuldhändlen Ordnung, vnd Regiment, sampt derselbigen...*, Frankfurt am Mayn 1565, staženo z: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/en/dms/load/pdf/>, 23. 3. 2011

Jacob de GHEYN, *De Wapenhandelinghe van Roers, Musketten ende Spiesen*, Amsterdam 1608

Jacob SUTOR, *Neues Künstliches Fechtbuch*, Frankfurt 1612

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Corpus Militare...*, Hanaw 1617, staženo z: <http://www.slub-dresden.de/sammlungen/digitale-sammlungen/kollektionen/>, 21. 2. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Fuß...*, Leuwarden 1630, staženo z: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/>, 14. 3. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegs-Kunst zu Pferd*, Franckfurt am Mayn 1670, staženo z: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/>, 15. 4. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Kriegskunst zu Pferdt*, Oppenheim 1616, staženo z: <http://www.slub-dresden.de/sammlungen/digitale-sammlungen/kollektionen/>, 21. 2. 2011

Johann Jacobi von WALLHAUSEN, *Manuale militare oder Kriegßmanual*, Franckfurt 1616, staženo z <http://www.slub-dresden.de/sammlungen/digitale-sammlungen/kollektionen/>, 21. 2. 2011

vydané prameny:

Václav ČERNÝ (ed.), *Kéž hoří popel můj. Z poezie evropského baroka*, Praha 1967

Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus. Kronika třicetileté války*, Praha 1976 (překlad: Jaroslav Zaorálek, doslov: Jiří Stromšík)

Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Poběhlíce Kuráž, Divous Skočdopole*, Praha 1968 (překlad a poznámky: Rio Preisner, předmluva: Brigitta Wolfová)

Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Vojna. Trilogie z třicetileté války*, Praha 1953 (překlad, poznámky a předmluva: Pavel Eisner)

Jan Amos KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha 1938

Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze I–VIII*, Praha 1951–1957

Niccoló MACHIAVELLI, *Úvahy o vládnutí a o vojenství*, Praha 2001 (překlad Josef Hajný)

Jan PETERS (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Eine Quelle zur Sozialgeschichte*, Berlin 1993

Josef POLIŠENSKÝ a kol. (edd.), *Documenta Bohemica Bellum tricennale illustrantia I–VII*, Praha 1971–1981

Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik 17. století*, Praha 1948

Jozef VLACHOVIČ (ed.), *Daniel Speer, Uhorský Simplicissimus*, Bratislava 1964

Zdeňka TICHÁ (ed.), *Kroniky válečných dob*, Praha 1975

Ivan WERNISCH (ed.), *Beránci vlci aneb marcipán a pumprník, Concordia discors anebo discordia concors německé poezie dvanáctého až devatenáctého století*, Praha 1985

monografie:

Janet ARNOLD, *Patterns of Fashion 4. The cut and construction of linen shirts, smock, neckwear, headwear and accesories for men and women c. 1540–1660*, London 2008

Hermann BINGEL, *Das Theatrum Europaeum. Ein Beitrag zur Publizistik des 17. und 18. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1969

Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005

Mary DOBSONOVÁ, *Nemoci. Příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha 2009,

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, Praha 1999

Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000

Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Michal ŠRONĚK, *Gloria et Miseria 1618–1648. Praha v době třicetileté války*, Praha 1998

Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha, 1990

Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v ztracádle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010

Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978

Christer JÖRGENSEN – Michael F. PAVKOVIC – Rob S. RICE – Frederick C. SCHNEID – Chris L. SCOTT, *Bojové techniky raného novověku 1500 n. l. – 1763 n. l. Vybavení, bojeschopnost, taktika*, Praha 2007

Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008

- Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha 2000
- Petr KLUČINA, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5. – 17. století*, Praha 1983
- Petr KLUČINA – Andrej ROMANÁK, *Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. stol.*, Praha 2004
- Josef KOLMANN, *Valdštejnův konec*, Praha 2001
- Jan Pavel KUČERA, *Bílá hora*, Praha 2003
- Dagmar KUTÍLKOVÁ, *Dějiny odívání. Vojenské odívání*, Praha 2008,
- Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Barok a rokoko*, Praha 2000
- Herbert LANGER, *Hortus bellicus. Der dreissigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1980
- Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové II./I*, Hradec Králové 1994
- Thomas MUNCK, *Evropa sedmnáctého století 1598–1700*, Praha 2002
- Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II*, Praha 1985
- Keith ROBERTS, *Angličtí mušketýři 1588-1688*, Brno 2008
- Václav SEMERÁD, *Fext. Stín z temnot*, Praha 1996
- Václav ŠKORPIL, *O lidu jezdeckém. Voják ve válce a revoluci do roku 1848*, Praha 1947
- Václav Vladivoj TOMEK, *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha 1885
- Jan VOGELTANZ, *Malý slovník starého vojenského názvosloví*, Praha 2008
- Eduard WONDRÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999

studie:

Pavel BĚLINA, *Závěrečné období třicetileté války a české země*, in: Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 183–191

Marek ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, Kuděj 1, 1999, č. 1, s. 22–38

Marek ĎURČANSKÝ, *Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů 1 (Situace města po bitvě na Bílé hoře a stručný diplomatický rozbor rukopisu)*. Středočeský sborník historický 25, 1999, s. 85–104

Marek ĎURČANSKÝ, *Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů 2 (Situace města po bitvě na Bílé hoře a stručný diplomatický rozbor rukopisu)*. Středočeský sborník historický 26–27, 2000–2001, s. 15–42

Otakar FRANKENBERGER, *Charakteristika armád evropských států v závěrečném období třicetileté války*, SVPP 35, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 153–154

Josef HANZAL, *Rekatolizace v pobělohorských městech*, in: Česká města v 16. – 18. století, Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. Listopadu 1990, Práce Hist. Ústavu AV, řada C-Miscellanea, sv. 5, Praha 1991, s. 197–202

Petr HAVEL, *Bitva u Jankova v obecném historickém povědomí*, SVPP 35, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 73–75

Robin HIGHAM, *Some Thoughts on the 30 Years' War*, in: Jan Vilím a kol. (edd.), *Bellum tricennale. The Thirty Years' War*, Praha 1997, 339–347

Rudolf KRAJÍČ – Petr KLUČINA, *Středověké vojenské ležení na Smolíně u Tábora*, in: Archeologické rozhledy XXXIX, Praha 1987, s. 400–434

[kvh], *Fext. Fest*, Naše řeč 4, 1941, č. 25, s. 125

Olga MERTLÍKOVÁ – Jan ČÍŽEK, *Důsledky válečných událostí na vývoj Jaroměře v období třicetileté války*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004, Mělník 2004, s. 101–110.

Andrea ROUSOVÁ, *Vojenský žánr, válečné a bitevní scény. Stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*, Praha 2007, s. 327–334

Andrej ROMANÁK, *Příspěvek k organizaci žoldnéřské pěchoty a jezdeckva*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 143–151

Valentin URFUS, *Válečné a vojenské právo v době třicetileté války*, SVPP 35, 1995 (= K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995), s. 135–141